વચનામૃતમાં ભક્તિ નિરૂપણ

શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજ
અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ

સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ, નવી દિલ્હી

બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થા

પવિત્ર નૈતિક જીવન માટે કટિબદ્ધ આ સંસ્થા એક વિશ્વવ્યાપી આધ્યાત્મિક સમાજ છે, એક શાંતિચાહક સમાજ છે. જીવનનો સાચો મર્મ સમજાવતી, શાશ્વત શાંતિ તરફ લઈ જતી આ ધર્મસંસ્થાનું લક્ષ્ય છે – માનવમાત્રનો ઉત્કર્ષ.

ભગવાન સ્વામિનારાયણ (સન ૧૭૮૧-૧૮૩૦) પ્રબોધિત વૈદિક આદર્શોને કેન્દ્રમાં રાખી બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજે સન ૧૯૦૭માં આ સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી.

સંસ્થાનાં ૨૦,૦૦૦થી વધુ સત્સંગ સભાકેન્દ્રો(બાળ-યુવા-મહિલા-સંયુક્ત સભાકેન્દ્રો વગેરે)નો વિશ્વવ્યાપી આધ્યાત્મિક પરિવાર માનવ-ઉત્કર્ષની ગંગા વહાવે છે.

સંસ્થાના ૧,૦૦૦ સુશિક્ષિત સંતો તથા ૫૫,૦૦૦ યુવાનોનું વિરાટ સ્વયંસેવક દળ આધ્યાત્મિક અભિયાન ઉપરાંત અનેકવિધ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું વહન કરે છે.

ચાહે તે રાહત કાર્યો હોય કે શૈક્ષણિક અભિયાન હોય; ભૂકંપગ્રસ્ત ગામોનું પુનર્નિર્માણ હોય, વસ્ત્ર-વિતરણ કે જળસંચય અભિયાન હોય. શિક્ષણ સેવાઓમાં ગામડાંઓની પ્રાથમિક શાળાઓથી માંડી ઇંગ્લેન્ડમાં ભવ્ય વિદ્યાર્થી સંકુલ સુધી અનેક શૈક્ષણિક સોપાન સર કર્યાં છે.

રોગનિદાન યજ્ઞો, વિક્રમસર્જક રક્તદાન યજ્ઞોથી માંડી હોસ્પિટલ સેવામાં સંસ્થાએ તબીબી સેવાઓ વિસ્તારી છે. વ્યસનમુક્તિથી લઈને એઈડ્સ અને પર્યાવરણ જેવી સમસ્યાઓના હલ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે જાગૃતિનો શંખ ફૂંકતી આ સંસ્થા, યુનો(UNO) દ્વારા માન્ય થયેલી સામાજિક સેવાસંસ્થા છે.

લંડન (યુ.કે.), શિકાગો, હ્યુસ્ટન, એટલાન્ટા, લોસ એન્જલસ, રોબિન્સવીલ (યુ.એસ.એ.), ટોરન્ટો (કેનેડા), નૈરોબી (ઇસ્ટ આફ્રિકા), ઓકલેન્ડ (ન્યૂઝીલેન્ડ), સિડની (ઓસ્ટ્રેલિયા) વગેરે સહિત અનેક દેશોમાં અજાયબી સમાં મંદિરો રચીને સંસ્કાર-પ્રવૃત્તિ અને માનવસેવાની વિશિષ્ટ જ્યોત જગાવી છે.

ગાંધીનગર તથા નવી દિલ્હીમાં અભૂતપૂર્વ આંતરરાષ્ટ્રીય સાંસ્કૃતિક સંકુલ – અક્ષરધામનું નિર્માણ કરી સંસ્થાએ યુગસિદ્ધિ હાંસલ કરી છે.

વિશ્વવંદનીય પ્રમુખસ્વામી મહારાજની નિશ્રામાં વિકસિત થયેલી અને પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજના નેતૃત્વ તળે સનાતન સંસ્કૃતિને જનમાનસમાં પોષતી આ સંસ્થાએ, વિશ્વવ્યાપી સ્તરે લોકહૃદયમાં નિરાળું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ શતાબ્દી ગ્રંથમાળા
વચનામૃત દ્વિશતાબ્દી ગ્રંથમાળા

વચનામૃતમાં ભક્તિ નિરૂપણ

લેખક
સાધુ ભક્તિસાગરદાસ

પ્રકાશક
સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ
શાહીબાગ, અમદાવાદ – ૩૮૦ ૦૦૪.

VACHANAMRUTMA BHAKTI NIRUPAN (Gujarati Edition)

By Sadhu Bhaktisagardas

Inspired by: HH Mahant Swami Maharaj

Presented by:
B.A.P.S. SWAMINARAYAN SANSTHA
Shahibaug, Amdavad – 380 004. India.

Publishers:
SWAMINARAYAN AKSHARPITH
Shahibaug, Amdavad – 380 004. India.

1st Edition:
July 2019. Copies: 5,000

ISBN: 978-81-7526-925-5

રજૂકર્તા : બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થા
શાહીબાગ, અમદાવાદ – ૩૮૦ ૦૦૪.

પ્રેરણામૂર્તિ : પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજ

પ્રથમ આવૃત્તિ : જુલાઈ ૨૦૧૯

પ્રત : ૫,૦૦૦

કિંમત : રૂા. ૨૦-૦૦ (સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠના સૌજન્યથી
મૂળ કિંમત ૨૭-૦૦માંથી ઘટાડેલી કિંમત)

મુદ્રક અને પ્રકાશક :
સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ
શાહીબાગ, અમદાવાદ – ૩૮૦ ૦૦૪.

પ્રકાશકીય

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે આ વસુંધરા પર અવતરીને એક વિરાટ અને શાશ્વત કલ્યાણમય આધ્યાત્મિક આંદોલન આદર્યું હતું. એ આંદોલનના એક ભાગરૂપે હતાં – એમનાં જ્ઞાનસત્રો. નિત્ય અહોરાત્ર ગુંજતાં એમનાં જ્ઞાનસત્રોમાં મોટે ભાગે માધ્યમ હતું – પ્રશ્નોત્તરીનું. ક્યારેક સંતો-ભક્તો આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રગતિ કરવા માટે મુમુક્ષુમાત્ર માટે ઉપયોગી એવા અદ્‌ભુત અને વ્યવહારુ પ્રશ્નો પૂછે અને ભગવાન સ્વામિનારાયણ તેનો ઉત્તર આપે. ક્યારેક ભગવાન સ્વયં પ્રશ્નો પૂછે અને સ્વયં ઉત્તર આપે. ક્યારેક પ્રશ્ન વગર પણ કૃપાવચન વરસાવે. ભગવાન સ્વામિનારાયણની એ પરાવાણીમાં વેદ, ઉપનિષદ, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઈતિહાસ વગેરે તમામ શાસ્ત્રોનો અનુભવપૂર્ણ અને સાક્ષાત્કારયુક્ત અર્ક ટપકતો હતો. એમની એ પરાવાણીને પ્રમાણિત રીતે સંગ્રહીને તેમના સમકાલીન વિદ્વાન અને સમર્થ સંતશિષ્યોએ તેનો સંપાદિત ગ્રંથ તૈયાર કર્યો. નામ આપ્યું – વચનામૃત, જેને સ્વયં ભગવાને નીરખીને પ્રમાણિત પણ કર્યો.

આ વચનામૃત ગ્રંથ આધ્યાત્મિક જગતના ઈતિહાસમાં એક અજોડ શાસ્ત્ર છે. આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રગતિ કરવા ઈચ્છતા કોઈપણ મુમુક્ષુ માટે વચનામૃત એક અનિવાર્ય ગ્રંથ છે. તેમાં સૌ કોઈને સમજાય તેવું સરળ અને અદ્‌ભુત અનુભવપૂર્ણ માર્ગદર્શન છે. આધ્યાત્મિક માર્ગે મુમુક્ષુને ઉદ્‌ભવતા પ્રશ્ન માત્રનું સર્વોત્તમ સમાધાન છે.

બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થા દ્વારા ઊજવાઈ રહેલા આ વચનામૃત ગ્રંથના દ્વિશતાબ્દી પર્વે પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજની પ્રેરણાથી વચનામૃત વિષયક વિવિધ પ્રકાશનોની શ્રેણી પ્રકાશિત કરવામાં આવી રહી છે. વિદ્વાન સંતો અને ભક્તોએ તૈયાર કરેલી આ પ્રત્યેક પુસ્તિકાના સર્જન

પાછળ ઊંડું અધ્યયન અને ચિંતન છે. સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ આ પુસ્તિકાના લેખકનો હાર્દિક આભાર માને છે.

આશા છે, આપ સૌને અને વચનામૃતને સમજવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુઓ માટે આ પુસ્તિકા અત્યંત ઉપયોગી નીવડશે.

– સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ,
ગુરુપૂર્ણિમા, વિ.સં. ૨૦૭૫

ક્રમિકા

૧

વિષય પ્રવેશ

કારિયાણી ગામ એટલે સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિનું પ્રવેશદ્વાર.

સંવત ૧૮૭૭, આસો વદિ અમાસ, દીપોત્સવ પર્વ.[1]

સંધ્યા સમય. ક્ષત્રિય ભક્ત વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદા દ્વારના ઓરડાની આગળ દીપમાળા પૂરી હતી.

તે દીપમાળાની વચ્ચે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન સ્વામિનારાયણ માટે મંચ બાંધ્યો હતો અને તે મંચ ઉપર સુરતના હરિભક્ત જાદવજીભાઈ જે છપ્પર પલંગ લાવ્યા હતા તે ગોઠવ્યો હતો. સૌ હરિભક્તોને પ્રસન્ન કરવા આજે શ્રીહરિએ શણગાર પણ અલૌકિક ધારણ કર્યા હતા. સોનેરી બુટ્ટાદાર રાતા કિનખાબનો સુરવાળ પહેર્યો હતો, તે ઉપર 'નરનારાયણ' 'સ્વામિનારાયણ' શબ્દોથી અંકિત કાળા કિનખાબની ડગલી પહેરી હતી અને માથા ઉપર સોનેરી તારના ફરતા છેડાની કસુંબલ પાઘ બાંધી હતી અને આસમાની રંગનો રેંટો કમરે કસીને બાંધ્યો હતો. કંઠમાં ભક્તોએ ધરાવેલાં પીળાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા. શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદની શોભા અલૌકિક દેખાતી હતી. સૌ હરિભક્તો શ્રીહરિના સ્વરૂપનાં દર્શન કરી જાણે મૂર્તિમાં લીન થઈ ગયા હોય તેમ શ્રીહરિની સન્મુખ ચિત્રવત્ બેઠા હતા !

તે સમયે સભામાં દીવબંદરથી આવેલાં હરિભક્ત પ્રેમીબાઈ ત્યાં સ્ત્રીઓની સભામાં બેઠાં હતાં. તેમણે પ્રાર્થના કરી: 'પ્રભુ! આપનું પૂજન

---

૧. તા. ૫-૧૧-૧૮૨૦.

કરવાની મારી ઇચ્છા છે.'

શ્રીહરિએ આ પ્રાર્થના સાંભળી. તેઓ તરત જ સિંહાસન પરથી ઊભા થયા અને મંચ પરથી નીચે સભામાં આવવા લાગ્યા. શ્રીહરિ સીધા સભામાં પાછળ પધાર્યા, જ્યાં બહેનો બેઠી હતી.

પ્રેમીબાઈ સામું જોઈને શ્રીહરિ બોલ્યા: 'બહેન! તારે અમારું પૂજન કરવું છે ને?' પછી બાજુમાં મૂકેલા પોટલા તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરી પૂછ્યું: 'આ શું છે?'

'પ્રભુ! આપના માટે વસ્ત્રો અને અલંકાર!'

પ્રસન્ન પ્રેમીબાઈએ તરત જ પોતાની પાસે પોટલું હતું તે હાથમાં લીધું ને ઊભા થઈ ગયાં. હાથ જોડીને શ્રીહરિને કહ્યું: 'પ્રભુ! આ વસ્ત્રો અને અલંકાર જીવની જેમ જતન કરીને લાવી છું. આપને અર્પણ કરવા અધીરી થઈ હતી. સંકલ્પો થતા હતા કે આપની પાસે કેમ પહોંચવું? ત્યાં દયાળુ! આપ સામેથી પધાર્યા. લ્યો સ્વીકારો આ ભક્તની ભેટ!'

શ્રીહરિએ તેમના હાથમાંથી પોટલું લઈ લીધું. પછી પ્રેમીબાઈ તરફ અમીભરી દૃષ્ટિ કરી શ્રીહરિએ તરત જ આ અલંકાર ધારણ કર્યા. સભામાં સૌ સ્તબ્ધ બની તેઓની આ અલૌકિક લીલા જોઈ રહ્યા. પ્રેમીબાઈના ભાવનાં પણ સૌને દર્શન થયાં. પણ કોઈનેય સમજાયું નહીં કે પ્રેમીબાઈ કેવા ભાવથી આ ભેટ લાવ્યાં હશે કે શ્રીહરિ ઊભા થઈને તેમની ભેટ લેવા પધાર્યા!

મંચ ઉપર આવી પલંગમાં બિરાજી ગયા. પછી બોલ્યા: 'સાંભળો, સંતો! હરિભક્તો! આટઆટલાં વર્ષ થયાં, તેમાં અમારે અર્થે કેટલાય હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપિયાના અલંકાર લાવે છે, પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી. અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર-અલંકાર પહેરીને રાજી થયા નથી. આજે તો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજીપો થયો.'

પછી એ ભારે ભારે વસ્ત્રાલંકારો શ્રીહરિએ દીનાનાથ ભટ્ટને આપી દીધાં. શ્રીહરિની નિઃસ્પૃહિતાનાં દર્શન સૌએ અનેક વખત કર્યાં હતાં, પરંતુ આજે સૌને તેનાં વિશેષ દર્શન થયાં. સૌ કૃતાર્થ થયા. પછી મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ શ્રીહરિને પ્રશ્નો પૂછ્યા.

ત્યારબાદ શ્રીહરિએ મત્સરને ટાળવાની વાત કરતાં કહ્યું:

''સર્વ વિકારમાત્રનો આધાર મત્સર છે. એટલે જ શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં

નિર્મત્સર એવા જે સંત તેને જ ભાગવત ધર્મના અધિકારી કહ્યા છે... જે મત્સરવાળો હશે તેને તો અમે આ ભટ્ટને વસ્ત્ર આપ્યાં તેમાં પણ મત્સર આવ્યો હશે, પણ મત્સરવાળાને એવો વિચાર ન આવે જે, 'વસ્ત્ર લાવ્યાં હતાં તેને ધન્ય છે જે, આવાં ભારે વસ્ત્ર મહારાજને પહેરાવ્યાં' અને મહારાજને પણ ધન્ય છે જે, 'તરત બ્રાહ્મણને દઈ દીધાં.' કોઈક લે અને કોઈક દે તોપણ મત્સરવાળો હોય તે ઠાલો ઠાલો વચમાં બળી મરે. અને અમારે તો કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા એ સર્વેનો ક્યારેય હૈયામાં લેશ પણ આવતો નથી અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ જે પંચવિષય તેનો તો હૈયામાં અતિશય અભાવ વર્તે છે, પણ પંચવિષયમાંથી એકેને વિશે લેશમાત્ર ભાવ થતો નથી. અને જેટલું કાંઈક અન્ન-વસ્ત્રાદિકનું ગ્રહણ કરતાં હઈશું તે તો ભક્તની ભક્તિને દેખીને કરતાં હઈશું, પણ પોતાના દેહના સુખને અર્થે નથી કરતા. અને અમારે જે ખાવું-પીવું, ઓઢવું-પહેરવું છે તે સર્વે સંત અને સત્સંગીને અર્થે છે અને જો એમને અર્થે ન જણાય ને પોતાને અર્થે જણાય તો અમે એનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દઈએ. અને અમે આ દેહ રાખીએ છીએ તે પણ સત્સંગીને અર્થે જ રાખીએ છીએ, પણ બીજો કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી...

અને અમે તો જે મન, કર્મ, વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહ પણ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે. માટે અમારે તો સર્વ પ્રકારે જે કોઈ ભગવાનના ભક્ત છે તે સંગાથે સંબંધ છે; અને ભગવાનના ભક્ત વિના તો અમારે ચૌદ લોકની સંપત્તિ તે ત્રખલા જેવી છે.''

(વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૬)

શ્રીહરિને શુદ્ધ ભક્તિ અતિશય પ્રિય છે – એવું સૌને અનુભવાયું. શ્રીહરિ જીવોને ભક્તિ કરાવવા માટે જ પૃથ્વી પર પધાર્યા છે. વચનામૃતમાં તેઓ કહે છે :

'તેજોમય દિવ્યમૂર્તિ જે ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણને અર્થે ને પોતાને વિષે નવ પ્રકારની ભક્તિ જીવોને કરાવવાને અર્થે કૃપા કરીને... મનુષ્ય જેવા થાય છે.' (પંચાળા પ્રકરણ ૭)

૨

વ્યાખ્યા

ભક્તિ એટલે શું ?

ભક્તિ સંપ્રદાયોમાં ભક્તિની વિભાવના અલગ અલગ રીતે જોવા મળે છે. પરંતુ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં શ્રીહરિ કથિત ભક્તિ વિભાવનાને આપણે જાણીશું.

ભક્તિની સ્થૂળ વ્યાખ્યા કરતાં શ્રીહરિ કહે છે: 'ભગવાનના સ્વરૂપમાં માહાત્મ્ય જ્ઞાન સહિત અત્યંત ગાઢ સ્નેહપૂર્વક જોડાવું તેનું નામ ભક્તિ.'

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મન, કર્મ અને વચનથી ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડાવું તેનું નામ ભક્તિ.

ભક્તિ એટલે પરમેશ્વરનો દૃઢ આશ્રય

શ્રીહરિ પરમેશ્વરના દૃઢ આશ્રયને પણ ભક્તિ તરીકે બિરદાવે છે.

જેમ કે, વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦માં શ્રીહરિએ પુરાણકથાનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું:

''જ્યારે સમુદ્રમંથન કર્યું ત્યારે સમુદ્રમાંથી લક્ષ્મીજી નીસર્યાં. પછી લક્ષ્મીજીએ હાથમાં વરમાળા લઈને વિચાર કર્યો જે, 'વરવા યોગ્ય કોણ છે ? તેને હું વરું.' પછી જ્યાં તપાસીને જોયું ત્યાં તો જેમાં રૂપ તેમાં રૂડા ગુણ નહીં ને જેમાં કાંઈક ગુણ તેમાં રૂપ નહીં. એવી રીતે ઘણાકને વિષે મોટાં મોટાં કલંક દીઠાં. પછી દેવતામાત્ર તથા દૈત્યમાત્ર તેને કલંકના ભર્યા દેખીને સર્વ ગુણે

કરીને સંપૂર્ણ અને સર્વ દોષે રહિત ને સર્વ સુખના નિધાન એવા એક ભગવાનને જ દીઠા ત્યારે લક્ષ્મીજીને ભગવાનને વિષે દઢ ભક્તિ થઈ. પછી અતિ પ્રેમે કરીને ભગવાનને વરમાળા પહેરાવી ને ભગવાનને વર્યાં. માટે એવા કલ્યાણકારી ગુણને જે જાણવા ને પરમેશ્વરનો દઢ આશ્રય કરવો તેનું જ નામ ભક્તિ છે.''

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ આ પુરાણકથાનો મર્મ સમજાવતાં કહ્યું :

''ભક્તિનું સ્વરૂપ ગઢડા મધ્ય ૧૦માં કહ્યું છે તે મુજબ, આપણે પણ સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી નીસરીને વિચાર કરવો: 'હું આત્મા છું. માટે મારે વરવા યોગ્ય કોણ છે?' પછી ઈશ્વરકોટિ, અવતારકોટિ અને પુરુષકોટિ એ આદિ પ્રકૃતિપુરુષપર્યંત સર્વેને કાળ-માયાના સંબંધે યુક્ત જાણી, એ સર્વથી પર, સર્વના પ્રેરક, નિયંતા, સ્વામી અને અક્ષરધામના ધામી પ્રગટ પુરુષોત્તમ શ્રી સહજાનંદ સ્વામીના સ્વરૂપને સર્વપ્રકારે સુખરાશિ સમજી તેમને વરમાળા પહેરાવવી, એ ભક્તિનું અતિ ઉત્તમ સ્વરૂપ સમજવું.'' (સ્વામીની વાતો : ૮/૧૯)

ભક્તિ એટલે ભગવાનનાં મનુષ્ય ચરિત્રને વિષે પણ દિવ્યભાવ

''જ્યારે જીવોનાં કલ્યાણ અર્થે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ ધરીને પૃથ્વીને વિષે વિચરે છે ત્યારે ભગવાનનાં કેટલાંક ચરિત્ર તો દિવ્ય હોય ને કેટલાંક ચરિત્ર તો માયિક જેવાં હોય. તે જ્યારે ભગવાને કૃષ્ણાવતાર ધાર્યો ત્યારે દેવકી-વસુદેવને ચતુર્ભુજ દર્શન દીધું તથા ગોવર્ધન તોળ્યો તથા કાલિય-નાગને કાઢીને યમુનાજીનું જળ નિર્વિષ કર્યું તથા બ્રહ્માનો મોહ નિવારણ કર્યો તથા અક્રૂરજીને યમુનાના જળને વિષે દર્શન દીધું તથા મલ્લ, હસ્તી, કંસાદિક દુષ્ટને મારીને સર્વ યાદવનું કષ્ટનિવારણ કર્યું; તેમ જ રામાવતારને વિષે ધનુષ ભાંગ્યું તથા રાવણાદિક દુષ્ટને મારીને સર્વ દેવતાનું કષ્ટનિવારણ કર્યું ઈત્યાદિક જે પરાક્રમ તે ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્ર કહેવાય... સીતાહરણ થયું ત્યારે રઘુનાથજી રોતાં રોતાં ઘેલા જેવા થઈ ગયા તથા કૃષ્ણાવતારમાં કાળયવનની આગળ ભાગ્યા તથા જરાસંધની આગળ હાર્યા ને પોતાની રાજધાની જે મથુરા તેને તજીને સમુદ્રના બેટમાં જઈ વસ્યા ઈત્યાદિક જે ભગવાનનાં ચરિત્ર તે પ્રાકૃત જેવાં જણાય છે. માટે દિવ્ય ચરિત્ર હોય તેમાં તો

પાપી હોય તેને પણ દિવ્યપણું જણાય પણ જ્યારે ભગવાન પ્રાકૃત ચરિત્ર કરે ને તેને વિષે પણ જેને દિવ્યપણું જણાય ત્યારે તે પરમેશ્વરનો ભક્ત સાચો.

ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે,

'જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।
ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન! ॥'

એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, 'હે અર્જુન ! મારાં જન્મ ને કર્મ તે દિવ્ય છે. તેને જે દિવ્ય જાણે તે દેહને મૂકીને ફરી જન્મને નથી પામતો, મને જ પામે છે.' માટે જે ભગવાન દિવ્ય ચરિત્ર કરે તે તો ભક્ત ને અભક્ત બેયને દિવ્ય જણાય, પણ જ્યારે ભગવાન મનુષ્યના જેવાં પ્રાકૃત ચરિત્ર કરે તોપણ તેને વિષે જેને દિવ્યપણું જ જણાય પણ કોઈ રીતે ભગવાનનાં તે ચરિત્રમાં અભાવ આવે નહીં, એવી જેની બુદ્ધિ હોય તેને પરમેશ્વરની ભક્તિ કહેવાય.''

(વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦)

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણનું ૧૦મું વચનામૃત વંચાવી વાત કરી: 'દિવ્યભાવ અને મનુષ્યભાવ કલ્યાણકારી સમજાય તે ભક્તિ કહેવાય.' (સ્વામીની વાતો : ૫/૨૨૧)

ભક્તિ એટલે ભગવાનની રુચિ અનુસાર વર્તન અને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાઓ

''આ દેહે કરીને ભગવાનનું ગમતું કરવું એથી બીજી વાત કોઈ મોટી નથી ને એ જ ભક્તિ છે ને એણે કરીને જ ભગવાનને પમાય છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩)

''ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તના અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં જોડાવું એનું નામ જ ભક્તિ છે.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૭)

ભક્તિ એટલે ભગવાનમાં પ્રેમનું પરમ શિખર.

3

ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ : ભક્તિ

શ્રીહરિએ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયા, વિવેક આદિ અનેક દિવ્ય સદ્‌ગુણોનો મહિમા ગાયો છે, પરંતુ તે સૌમાં ગુણશિરોમણિ છે : ભક્તિ.

વચનામૃતમાં ભક્તિનું ગૌરવ પદે પદે અને પળે પળે અનુભવાય છે.

જેમ કે,

''જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ અને ભગવાનની ભક્તિ એ ચાર વાનાં જેમાં હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય... અને એ ચાર સંપૂર્ણ ન હોય ને એક જ મુખ્યપણે કરીને હોય તો પણ ત્રણ જે બાકી રહ્યાં તે, તે એકના પેટામાં આવી જાય, એવું એક કયું એ ચારેમાં શ્રેષ્ઠ છે?'' ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જો માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય ને આત્મનિષ્ઠા, ધર્મ ને વૈરાગ્ય એ સામાન્યપણે હોય તો પણ કોઈ દિવસ એ ધર્મમાંથી પડે નહીં... અતિશય માહાત્મ્ય સહિત ભક્તિ ભગવાનને વિષે હોય તો એક ભક્તિને વિષે ત્રણે આવી જાય અને સામાન્ય ભક્તિ હોય તો એકમાં ત્રણ ન આવે... એવી અસાધારણ ભક્તિ હોય તો જ્ઞાનાદિક ત્રણે એક ભક્તિમાં આવી જાય.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૩)

''આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ધર્મ તે તો ભગવાનની ભક્તિનાં સહાયરૂપ ઉપકરણ છે, પણ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલો વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા ધર્મ તે જીવને માયા તર્યાનું સાધન નથી. અને જો અતિશય ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય ને એકલી ભગવાનની ભક્તિ હોય તો પણ

એ જીવનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૨)

સકલ ગુણોમાં ભક્તિ જ મુખ્ય છે એમ જણાવતાં શ્રીહરિ કહે છે :

"ભક્તિને વિષે દૈવત ઘણું છે અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યમાં દૈવત તો છે પણ ભક્તિ જેટલું નથી અને ભક્તિ તો અતિ દુર્લભ છે... એવી જે ભક્તિ તે તો મહાદુર્લભ છે... અને એવી ભક્તિ છે તે જ પરમ પદ છે. માટે આવી રીતની જે ભક્તિ તે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય થકી અધિક છે અને જેના હૃદયને વિષે આવી રીતની ભક્તિ હોય તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિમાં શું બાકી છે? કાંઈ બાકી નથી." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦)

"જેને ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતિ હોય તેને તો આ વાર્તા સમજાય અથવા ન સમજાય તો પણ તેને તો કાંઈ કરવું રહ્યું નથી." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૯)

"જેના હૃદામાં માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તો બીજા કલ્યાણકારી ગુણ ન હોય તો પણ તેના હૃદામાં સર્વે આવે છે. અને જો માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ જેના હૃદામાં નથી, તો શમ-દમાદિક જે કલ્યાણકારી રૂડા ગુણ તે તેના હૃદામાં છે તોય પણ નહીં જેવા જ છે; કેમ જે, અંતે નાશ પામી જશે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૫)

શ્રીહરિએ મુમુક્ષુએ આત્મસાત્ કરવા લાયક ઘણા સદ્ગુણોનો મહિમા ગાયો છે. પરંતુ જ્યારે ભક્તિની વાત કરે છે, ત્યારે તે બધા સદ્ગુણોને ગૌણ કરીને એક ભક્તિનું જ મુખ્યપણું રાખવા જણાવે છે :

"ભગવાનના ભક્તને તો ભગવાનની ભક્તિ કરતાં આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા ધર્મ તે જો અંતરાય કરતાં હોય તો તેને પણ પાછાં પાડીને ભગવાનની ભક્તિનું જ મુખ્યપણું રાખવું. અને જો ભક્તિને વિષે સહાયરૂપ થતાં હોય તો તો એ ઠીક છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૬)

ભક્તિ રહિત અન્ય સંપ્રદાયોમાં તપ, તિતિક્ષા, દયા, અહિંસા, વૈરાગ્ય, આત્મજ્ઞાન વગેરે સારા સારા સદ્ગુણો જોવા મળે છે. પરંતુ ભક્તિ વિના તે સઘળાં અભદ્ર ગણાય છે. શ્રીહરિ કહે છે :

"અમે વિચારીને જોયું જે, જે અતિશય ત્યાગ રાખે અથવા દયા રાખે તેથી ભગવાનની ભક્તિ થાય નહીં; ત્યારે ઉપાસનાનો ભંગ થાય છે. અને પૂર્વે જે જે અતિશય ત્યાગી થયા છે તેના માર્ગમાં ઉપાસનાનો નાશ થઈ ગયો

છે. માટે અમે એમ વિચારીને પરમેશ્વરની ઉપાસના રહેવા સારુ ત્યાગનો પક્ષ મોળો કરીને ભગવાનનાં મંદિર કરાવ્યાં છે. તેમાં જો થોડો ત્યાગ રહેશે તો પણ ઉપાસના રહેશે, તો તેણે કરીને ઘણાક જીવનાં કલ્યાણ થશે. અને જેને ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને તો ઢૂંઢિયાની પેઠે દયા રાખ્યે પણ કેમ ઠીક પડે? એને તો પરમેશ્વરને વાસ્તે પુષ્પ લાવ્યાં જોઈએ, તુલસી લાવ્યાં જોઈએ, ભાજી-તરકારી લાવી જોઈએ, ઠાકોરજીને વાસ્તે બાગ-બગીચા કરાવ્યા જોઈએ, મંદિર કરાવ્યાં જોઈએ. માટે જે અતિશય ત્યાગ રાખીને ને અતિશય દયા રાખીને મૂઠી વાળીને બેસી રહે તેણે ભગવાનની ભક્તિ થતી નથી. અને જ્યારે ભક્તિએ રહિત થાય ત્યારે ભગવાનની ઉપાસનાનો નાશ થઈ જાય, એટલે પછવાડેથી અંધપરંપરા ચાલે. તે સારુ અમે મંદિર કરાવ્યાં છે; તે અખંડ ભગવાનની ઉપાસના રાખ્યા સારુ કરાવ્યાં છે. અને જે ઉપાસક હોય તે પોતાના ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય જ નહીં. માટે પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના કરવી એ અમારો સિદ્ધાંત છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૭)

વળી, સાધુમાં પણ આત્મનિષ્ઠા અને તીવ્ર વૈરાગ્યને મુખ્ય ગુણ કહ્યા છે. છતાં ભક્તિ રહિત આત્મનિષ્ઠ સંત હોય, તો તે શ્રીજીને માન્ય નથી. તેઓ કહે છે:

''આત્મનિષ્ઠાવાળા જે સંત તેને આત્મનિષ્ઠા ને તીવ્ર વૈરાગ્ય એ બેય હોય તેણે કરીને કોઈ રીતનું બંધન તો ન થાય, પણ જો તેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો જેમ બહુ પ્રકારનાં ભોજન ને બહુ પ્રકારનાં વ્યંજન કર્યાં હોય ને તેમાં જો એક લવણ ન હોય તો તે સર્વે નકારાં થઈ જાય છે, તેમ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલું જે બ્રહ્મજ્ઞાન છે તથા વૈરાગ્ય છે તે તો નકારું જ છે ને સદા અકલ્યાણકારી જ છે... માટે આત્મનિષ્ઠાવાળાને જો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો એ એને મોટું દૂષણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

આમ, શ્રીહરિની દૃષ્ટિમાં ગુણશિરોમણિ છે : ભક્તિ.

૪

ભક્તિરેવ ગરીયસી

જીવના કલ્યાણ માટે અન્ય સાધન કરતાં ભક્તિનું સાધન સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાયું છે. એટલે જ શ્રીહરિએ વચનામૃત ગ્રંથમાં ગુણશ્રેષ્ઠ ભક્તિનું ગૌરવ-ગાન વારંવાર કર્યું છે.

પ્રભુ સ્વયં પૃથ્વી પર પધારે છે – ભક્તિની સ્થાપના કરવા

શુકમુનિએ ગોપાળાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''ભગવાનની જે ભક્તિ છે તેણે કરીને જીવ ભગવાનની માયાને તરે છે ને અક્ષરધામને પામે છે. અને જે ધર્મ છે તેણે કરીને તો દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ને તે પુણ્યને અંતે પાછો દેવલોકમાંથી તે જીવ પડી જાય છે અને ભગવાનના જે અવતાર થાય છે તે તો જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે ધર્મને સ્થાપન કરવાને અર્થે થાય છે, પણ ભક્તિના સ્થાપનને અર્થે થતા નથી. અને જે પ્રાપ્તિ ભક્તિ વતે થાય છે તે પ્રાપ્તિ ધર્મે કરીને જણાતી નથી. માટે ભક્તિ સરખી કયે પ્રકારે ધર્મમાં મોટાઈ આવે ?''

...પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા : ...એ ધર્મ તો બે પ્રકારનો છે – એક નિવૃત્તિધર્મ છે ને બીજો પ્રવૃત્તિધર્મ છે. તે એ બે પ્રકારનો ધર્મ તે ભગવાનના સંબંધે સહિત પણ છે ને ભગવાનના સંબંધે રહિત પણ છે. તેમાં ભગવાનના સંબંધે સહિત જે ધર્મ છે તે તો નારદ, સનકાદિક, શુકજી, ધ્રુવ, પ્રહ્‌લાદ, અંબરીષ એ આદિક જે ભક્તજન તેનો છે; અને એ ધર્મને જ ભાગવત ધર્મ

કહે છે તથા એકાંતિક ધર્મ કહે છે ને તે ધર્મ ને ભક્તિ તો બે નથી, એક જ છે. અને જે ધર્મસ્થાપનને અર્થે ભગવાનના અવતાર થાય છે તે પણ એ જ ધર્મના સ્થાપનને અર્થે થાય છે. અને જે કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મ છે તે તો ભાગવત ધર્મ થકી અતિશય ગૌણ છે. અને ભાગવત ધર્મે કરીને તો જીવ જે તે ભગવાનની માયાને તરીને પુરુષોત્તમના ધામને પામે છે. માટે ભાગવત ધર્મ ને ભક્તિ એનું તો એકસરખું ગૌરવ છે અને પ્રાપ્તિ પણ એકસરખી જ છે. એવી રીતે ભક્તિની ને ધર્મની સરખી મોટાઈ છે અને કેવળ જે વર્ણાશ્રમના ધર્મ તે તો તે થકી અતિશય દૂબળા છે ને તેનું ફળ પણ નાશવંત છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૧)

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ।ધર્મસ્થાપનને અર્થે ભગવાનના અવતાર થાય છે, આ ગીતાવચનમાં ધર્મ શબ્દ ભક્તિ માટે જ પ્રયોજાયો છે. ભક્તિની સ્થાપના કરવા સ્વયં પ્રભુ પૃથ્વી પર પધારે છે!

નિવૃત્તિધર્મ કરતાંય ભક્તિ ગૌરવવંતી છે, ભક્તિ જ ભગવત્કૃપાનું સાધન

વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૭માં શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે:

''એક ત્યાગી સંત છે તે તો કેવળ નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છે અને તે એમ જાણે છે જે, 'અમે આત્મા છીએ.' પણ દેહને પોતાનું રૂપ માનતા નથી ને તેના દેહની રીતિ તો જડ ને ઉન્મત્તના જેવી હોય; અને તે પુરુષને જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ તેનું અભિમાન હોય નહીં; ને ખાવું, પીવું, ઊઠવું, બેસવું તે સર્વે ઘેલાના જેવું હોય, પણ લોકમાં ભળતું આવે તેવું ન હોય. ને એવા જે ત્યાગી હોય તેને કોઈનો સંગ પણ રહે નહીં; જેમ વનનું મૃગલું હોય તેની પેઠે ઉન્મત્ત થકો એકલો ફરતો રહે ને એને કોઈ રીતનું બંધન પણ થાય નહીં. અને બીજા ત્યાગી સંત છે તે તો નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છે તો પણ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં વર્તે છે અને જે પ્રવૃત્તિને યોગે કરીને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા ઈત્યાદિક દોષ હૃદયને વિષે પ્રવર્તે તેવી ક્રિયાને વિષે પ્રવર્તે છે, ત્યારે કોઈક જાતનો અંતરમાં વિકાર પણ થઈ આવે છે. માટે એ ત્યાગીને એ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહેવું ઘટે કે ન ઘટે ?''

...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જે કેવળ નિવૃત્તિધર્મવાળા ત્યાગી છે ને ઉન્મત્તની પેઠે વર્તે છે તે તો કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળા જાણવા. અને

વળી જે નિવૃત્તિધર્મવાળા ત્યાગી ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત છે, તેને તો પરમેશ્વરે કહ્યા એવા જે નિયમ તેને વિષે રહીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત સંબંધી જે પ્રવૃત્તિમાર્ગ તેને વિષે સાવધાન થઈને જોડાવું. અને એ જે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં જોડાવું એનું નામ જ ભક્તિ છે. અને એવી પ્રવૃત્તિવાળા જે ત્યાગી છે તેની બરોબર નિવૃત્તિ-માર્ગવાળો જે કેવળ આત્મનિષ્ઠ ત્યાગી તે થઈ શકતો નથી... અને કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે ત્યાગી તે કરતાં તો આ ત્યાગી અતિશય શ્રેષ્ઠ છે ને ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર છે.''

ઉન્નતિ કે મોટપ પમાય છે ભક્તિથી; દ્રવ્ય, પદાર્થ કે રાજ્યથી નહીં

યોગાનંદ મુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''હે મહારાજ ! ભગવાનના ભક્ત બે હોય; તેમાં એક તો નિવૃત્તિ પકડીને બેસી રહે ને કોઈને વચને કરી દુખવે નહીં અને એક તો પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના ભક્ત તેની અન્ન, વસ્ત્ર, પુષ્પાદિકે કરીને સેવા કર્યા કરે પણ વચને કરીને કોઈને દુખવાય ખરું; એવી રીતના બે ભક્ત તેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે?'' પછી શ્રીજીમહારાજે... મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામીને તેડાવીને એ પ્રશ્ન સંભળાવ્યો... ત્યારે એ બે જણે ઉત્તર કર્યો જે, ''વચને કરીને કોઈને દુખવે છે પણ ભગવાન અથવા સંતની સેવા કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે. અને નિવૃત્તિને વિષે રહે છે ને કોઈને દુખવતો નથી તેથી ભગવાનની તથા સંતની કાંઈ સેવા થતી નથી તેને અસમર્થ સરખો જાણવો. અને જે ટેલ-ચાકરી કરે તેને તો ભક્તિવાળો કહીએ; તે ભક્તિવાળો શ્રેષ્ઠ છે.'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''એ ઉત્તર ઠીક કર્યો.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૧)

''સંતને વિષે શી મોટપ છે ? તે કહીએ છીએ જે, દ્રવ્ય, પદાર્થે કરીને કે રાજ્યે કરીને તો કાંઈ સંતને મોટપ નથી પણ સંતને તો મોટપ ભગવાનની ઉપાસના ને ભક્તિ તે વડે છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૧)

સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત સંતો પણ નિત્ય ભક્તિ-પરાયણ રહે છે

વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૯માં શ્રીહરિ શુકજીનું દૃષ્ટાંત આપીને જણાવે છે :

'પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા ।
ગૃહીતચેતા રાજર્ષે આખ્યાનં યદધીતવાન્ ।।''

''જે શુકજી જેવા બ્રહ્મસ્થિતિને પામ્યા હોય તેને પણ એ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મની ઉપાસના-ભક્તિ કરવી ને (શ્રીમદ્ભાગવતના) દશમ(સ્કંધ)માં કહ્યાં જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર તે શુકજી જેવાને પણ ગાવવાં ને સાંભળવાં.''

શ્રીહરિને નર્યું આત્મજ્ઞાન ખપતું નથી. વળી, બ્રહ્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ તેઓ પરબ્રહ્મની ભક્તિને જ પુરસ્કૃત કરે છે.

ભક્તિ એટલે પ્રત્યક્ષ ભગવાનની અખંડ સ્મૃતિ

શ્રીહરિ વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩માં કહે છે:

''ભગવાનની અખંડ સ્મૃતિએ સહિત ભજન કરવું તે તો ભગવાનનાં પ્રગટ દર્શનના સુખ તુલ્ય છે.''

પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી કૃતાર્થતા અનુભવાય છે

વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬માં શ્રીહરિ કહે છે: ''જેને ગોપીઓના જેવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ છે તેને તો સર્વે સાધન સંપૂર્ણ થયાં છે.''

વળી, વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨માં કહે છે: ''જેને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું અંગ આવે તેને પંચવિષયને વિષે પ્રીતિ ટળી જાય છે અને આત્મનિષ્ઠા રાખ્યા વિનાની જ રહે છે.''

શ્રીહરિએ જ્યાં જ્યાં ભક્તિની વાત કરી છે, ત્યાં ગોપીઓને અવશ્ય યાદ કરી છે. ગોપીઓની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પર શ્રીહરિ વારી ગયા છે. તેમણે પોતાના પરમહંસોને પણ પ્રગટ ભક્તિનાં પદોની રચના કરવા પ્રેર્યા હતા.

ભક્તિ એ જ પરમપદ

ગોપીઓની ભક્તિ દિવ્યભાવે યુક્ત હતી. તેને બિરદાવતાં શ્રીહરિ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧૦મા વચનામૃતમાં કહે છે: ''જે જે ભગવાન ચરિત્ર કરે તે સર્વેને ગોપીઓની પેઠે દિવ્ય જાણે પણ કોઈ રીતે પ્રાકૃત જાણીને અભાવ તો આવે જ નહીં, એવી જે ભક્તિ તે તો મહાદુર્લભ છે. અને એક-બે જન્મને સુકૃતે કરીને એવી ભક્તિ ન આવે એ તો અનેક જન્મના જ્યારે શુભ

સંસ્કાર ભેળા થાય છે ત્યારે તેને ગોપીઓના સરખી ભક્તિ ઉદય થાય છે. અને એવી ભક્તિ છે તે જ પરમ પદ છે. માટે આવી રીતની જે ભક્તિ તે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય થકી અધિક છે અને જેના હૃદયને વિષે આવી રીતની ભક્તિ હોય તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિમાં શું બાકી છે? કાંઈ બાકી નથી.''

ભક્તિ એ જ સર્વોત્તમ કર્તવ્ય

''આજે તો અમારે જેમ છે તેમ વાત કરવી છે જે, ભગવાનને ભજવા એથી બીજી વાત મોટી નથી. કાં જે, ભગવાનનું કર્યું સર્વે થાય છે... અમારું કર્યું પણ થાય છે...'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૫)

ભક્તિ એટલે ભગવત્પ્રાપ્તિનો રાજમાર્ગ

''આ દેહે કરીને ભગવાનનું ગમતું કરવું એથી બીજી વાત કોઈ મોટી નથી. ને એ જ ભક્તિ છે ને એણે કરીને જ ભગવાનને પમાય છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩)

ભક્તિ એટલે અસીમ અને અતિશય સુખનું પ્રવેશદ્વાર

શ્રીહરિ ભજન-સ્મરણને બિરદાવતાં વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૬માં કહે છે:

''અમારે તો નેત્ર મીંચીને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરીએ, તેમાં જેવું સુખ છે તેવું ચૌદ લોકના રાજ્યને વિષે પણ નથી. અને જો ભગવાનના ભજન જેવું રાજ્યને વિષે સુખ હોય તો સ્વાયંભુવ મનુ આદિક જે મોટા મોટા રાજા તે સર્વે રાજ્યને મૂકીને વનમાં તપ કરવા શા સારુ જાય? અને ભગવાનના ભજન જેવું સ્ત્રીને વિષે સુખ હોય તો ચિત્રકેતુ રાજા કરોડ સ્ત્રીઓને શા સારુ મૂકે? અને ભગવાનના ભજનના સુખ આગળ તો ચૌદ લોકનું જે સુખ તે નરક જેવું કહ્યું છે. માટે જે ભગવાનને સુખે સુખિયો થયો હોય તેને તો બ્રહ્માંડને વિષે જે વિષયનું સુખ છે તે નરક તુલ્ય ભાસે છે. અને અમારે પણ ભગવાનના ભજનનું સુખ તે જ સુખ જણાય છે; બીજું સર્વે દુઃખરૂપ જણાય છે...''

૫

ભક્તિના પ્રકાર

વચનામૃતનો અભ્યાસ કરતાં શ્રીહરિને અભિપ્રેત ભક્તિના ચાર સ્વરૂપ દર્શાય છે. (૧) સ્થૂળ ભક્તિ, (૨) સૂક્ષ્મ ભક્તિ (૩) હૃદયની ભક્તિ અને (૪) પરાભક્તિ. શ્રીહરિની પરાભક્તિને કેવળ અક્ષરબ્રહ્મ જ પામી શકે છે. તેમના મુખેથી ભક્તિનો યથાર્થ મહિમા સમજાય છે.

સ્થૂળ ભક્તિ :

સ્થૂળ ભક્તિ એટલે દેહે કરીને ભગવાનને ભજવા તે. આ સ્થૂળ ભક્તિના નવ પ્રકાર છે. શ્રીહરિએ વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૪૦મા ભગવાનની ભક્તિને નવલક્ષણા કહી છે. જેમ કે,

"શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।
અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥

એવી રીતે નવ પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને ભજવા તેને ભક્તિ કહીએ."

નવધા ભક્તિનાં લક્ષણો આ રીતે છે :

શ્રવણભક્તિ : ભગવાનનાં નામ, અલૌકિક ચરિત્રો, મહિમા અને કલ્યાણકારી ગુણોની કથાઓનું પ્રેમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરવું તે શ્રવણ-ભક્તિ છે.

કીર્તનભક્તિ : ભગવાનનાં નામ, લીલાચરિત્રો અને ગુણો વગેરેનું ઉચ્ચ

સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવું તે કીર્તનભક્તિ છે. તેમ જ જેમાં ભગવાનની દિવ્ય મૂર્તિનું વર્ણન હોય, ભગવાનનાં શણગાર, વસ્ત્રાલંકાર અને ભગવાનની દિવ્ય શોભા કે ભગવાનના અસાધારણ મહિમાનું વર્ણન હોય તેવાં ભજનો, પદો કે કીર્તનનું ગાન કરવું એ પણ કીર્તનભક્તિ છે.

સ્મરણભક્તિ : મન દ્વારા કોઈપણ પ્રકારે ભગવાનની સ્મૃતિને સ્મરણભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ભગવાનનાં પ્રભાવશાળી અને કલ્યાણકારી નામ, લીલાચરિત્રો અને દિવ્ય ગુણો વગેરેના કરેલા શ્રવણ અને કીર્તનનું મનન કરવું અને ભગવાનની લોકોત્તર લાવણ્યમયી દિવ્યમૂર્તિનું ધ્યાન-ચિંતન કરવું એ સ્મરણભક્તિ છે. સ્મરણભક્તિના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે – ૧. ભગવાનનાં લીલાચરિત્રો, ૨. નામસ્મરણ, ૩. અખંડ સ્મૃતિ, ૪. ધ્યાન.

પાદસેવનભક્તિ : ભગવાનનાં ચરણની સેવા. પ્રત્યક્ષ ભગવાન હોય ત્યારે પગચંપી કરવી, ન હોય તો માનસિક પગચંપી કરવી, ભગવાનની મૂર્તિનાં ચરણનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો તે પાદસેવનભક્તિ છે.

અર્ચનભક્તિ : ભગવાનનું તથા ભગવાનની અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમાનું મંત્ર, પુષ્પ, ગંધાદિક ઉપચારોથી પૂજન કરવું તે અર્ચનભક્તિ છે.

વંદનભક્તિ : ભગવાનનાં ચરણોમાં મહિમા, શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક અનન્ય ભાવથી પ્રણામ કરવા તે વંદનભક્તિ છે.

દાસ્યભક્તિ : ભગવાનને પોતાનાં સર્વ કર્મો સમર્પિત કરવાં તથા સર્વ પ્રકારે ભગવાનની કૈંકર્યભાવથી સેવા કરવી તે દાસ્યભક્તિ છે. મન, કર્મ, વચને કરીને ભગવાન અને સંતની આજ્ઞા અનુસાર એમની શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક દાસભાવથી સેવા કરવી તે દાસ્યભક્તિ છે.

સખ્યભક્તિ : ભગવાનમાં અટલ વિશ્વાસ અને એમની સાથે મિત્રભાવે પ્રેમ કરવો, નિખાલસભાવે વર્તવું તે સખ્યભક્તિ કહેવાય છે.

આત્મનિવેદનભક્તિ : અહંકારરહિત પોતાનાં તન, મન, ધન અને પરિવારજન સહિત પોતાનું સર્વસ્વ શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક ભગવાનને સમર્પણ કરવું એ આત્મનિવેદનભક્તિ છે.

શ્રીહરિએ ભક્તિના આ નવ પ્રકાર પૈકી જે ભક્તિથી ભક્ત ભગવાનમાં વધુ સ્નેહથી જોડાઈ શકે, તેને તેવી ભક્તિ કરવા કહ્યું છે. તેઓ વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૪માં કહે છે: "નવધા ભક્તિમાંથી જેને જે ભક્તિએ

કરીને ભગવાનમાં દૃઢ સ્નેહ થાય તે જ ભક્તિ તેને શ્રેષ્ઠ છે.''

વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૫માં શ્રીહરિ કહે છે: ''ભૂંડાં દેશ, કાળ, સંગ અને ક્રિયા તેને યોગે કરીને જીવને પંચવિષયના જે ઘા લાગ્યા છે, તે જ્યારે નવધા ભક્તિ માંહેલી જે ભક્તિ કરતાં થકાં એ પંચવિષયના ઘાની પીડા ન રહે ને પંચવિષયનું સ્મરણ ન થાય એ જ એને પાટો ગોઠ્યો જાણવો... નવધા ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરતે થકે પોતાનું મન ભગવાનમાં ચોંટે અને ભગવાન વિના બીજો ઘાટ કરે નહીં ત્યારે તે હરિભક્તને એમ જાણવું જે, મારું તો એ જ અંગ છે.''

આ નવવિધ ભક્તિનો ઉલ્લેખ શ્રીહરિએ પૌરાણિક ગ્રંથોનો આધાર લઈને વચનામૃતમાં અનેક વાર કર્યો છે.

''પંચરાત્રશાસ્ત્ર છે તે ભગવાનને એમ કહે છે જે, એક જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે તે જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન એ ચતુર્વ્યૂહરૂપે થાય છે ને પૃથ્વીને વિષે અવતારનું ધારણ કરે છે અને તેને વિષે જે નવ પ્રકારની ભક્તિને કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૨)

''અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ અને વાસુદેવ એ જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવીસ મૂર્તિઓ તથા વરાહાદિક જે અવતાર એ સર્વેના કારણ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનો મહિમા અતિશયપણે કરીને સમજે તો તેને ભગવાનની શ્રવણાદિક જે નવધાભક્તિ તે અચળ રહે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૮)

''શાંતને ચંચળ થવું હોય તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણવું; ને માહાત્મ્ય જાણે ત્યારે ભગવાનની નવ પ્રકારે ભક્તિ કરે તથા ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે, તેણે કરીને એનો ચંચળ સ્વભાવ થાય છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૮)

''ભગવાન પોતાના ઐશ્વર્યનો સંકોચ કરીને મનુષ્ય જેવા જ થઈને દર્શન આપે છે અને પોતે પોતાના ધામમાં પણ વિરાજમાન છે; ત્યારે તે મનુષ્યને દર્શનમાં, સ્પર્શમાં તથા નવ પ્રકારની ભક્તિ કર્યામાં આવે છે.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૪)

''તેજોમય દિવ્યમૂર્તિ જે ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણ અર્થે ને પોતાને

વિષે નવ પ્રકારની ભક્તિ જીવોને કરાવવાને અર્થે કૃપા કરીને પોતાની જે સર્વ શક્તિઓ, ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ તેણે સહિત થકા જ મનુષ્ય જેવા થાય છે.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૭)

''ભગવાન તેની હેતે કરીને માનસી પૂજા કરવી તથા દેહે કરીને નવ પ્રકારે ભક્તિ કરવી.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૯)

વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૩માં નિષ્કામવ્રત પાલનમાં શ્રીહરિએ ત્રણ ઉપાય બતાવ્યા છે, તેમાં એક ઉપાય 'નવધા ભક્તિ' કહ્યો છે: ''...ભગવાનની કથા-શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને વિષે મનને અખંડ જોડી મેલવું પણ ક્ષણમાત્ર મનને નવરું રહેવા દેવું નહીં.''

વળી, મનને જીતવા માટે શ્રીહરિએ કહ્યું: ''ભગવાનની માહાત્મ્યે સહિત જે નવધા ભક્તિ તેણે કરીને મન જિતાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૧)

વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૩માં જીવને તત્કાળ અને અતિશય બળ પામવાનો ઉપાય દર્શાવતાં શ્રીહરિ કહે છે: ''જેનો જીવ નિર્બળ હોય, તેને તો... બળ પામવાનો એક અતિશય મોટો ઉપાય છે જે, ભગવાન ને ભગવાનના જે સંત તેને વિષે જેને પ્રીતિ હોય, ને તેની સેવાને વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય, તે ભગવાનની નવધા ભક્તિએ યુક્ત હોય, તેના જીવને તો તત્કાળ અતિશય બળ આવે છે.''

સેવા-ભક્તિ કેવી રીતે કરવી જોઈએ, તે વિશે શ્રીહરિ વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬માં કહે છે: ''ભગવાનનો ભક્ત હોય ને ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને જો હરિભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યાએ કરીને કરે તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન અતિશય રાજી થતા નથી અને ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે ભક્તિ કરે પણ લોકને દેખાડ્યા સારુ ન કરે, તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. માટે જેને ભગવાનને રાજી કરવા હોય તેને તો લોક રિઝાવવાને અર્થે તથા કોઈકની ઈર્ષ્યાએ કરીને ભક્તિ ન કરવી, કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે જ કરવી.''

''શાસ્ત્રમાં નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાં શ્રવણ ભક્તિને પ્રથમ ગણી છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૪)

''પોતાના મનને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિને વિષે રુચિ સહિત

રાખે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે, એ બે પ્રકારે એ વર્તે તો એનો સત્સંગ પાર પડે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૨)

''ભગવાનની કથા સાંભળે, ઈત્યાદિક નવ પ્રકારની ભક્તિ સંબંધી જે નિયમ તેને પાળે, ત્યારે એના મનમાં પણ શુભ સંકલ્પ થવા લાગે.'' (વચનામૃત અંત્ય પ્રકરણ ૩૪)

''માહાત્મ્યે સહિત ને ધર્મે સહિત ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે, ત્યારે ભગવાન તેના હૃદામાં નિવાસ કરીને દુર્વાસનાને નાશ પમાડે છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩)

આમ, નવધા ભક્તિની વાતો ઘણાં વચનામૃતમાં પ્રતિબિંબિત થઈ છે.

સૂક્ષ્મ ભક્તિ :

સૂક્ષ્મ ભક્તિ એટલે પરમેશ્વરના કલ્યાણકારી ગુણોને જાણીને પરમેશ્વરનો દૃઢ આશ્રય કરવો તેનું નામ સૂક્ષ્મ ભક્તિ. આ ભક્તિમાં ભગવાનનાં લીલા ચરિત્રોને દિવ્યભાવથી ભક્ત જુએ છે. તેને ક્યારેય મનુષ્ય ચરિત્રમાં મોહ થતો નથી.

હૃદયની ભક્તિ :

હૃદયની ભક્તિ એટલે જ્ઞાનની સ્થિતિ, અંતરસન્મુખ દૃષ્ટિ, પરમાત્મામાં સ્વમનની વૃત્તિ. આ ભક્તિનું વિશદ નિરૂપણ શ્રીહરિએ અદ્‌ભુત ઉપમા આપીને કર્યું છે.

શ્રીજીમહારાજે સર્વ હરિભક્તને કહ્યું જે, ''જે અમારા મોટા મોટા પરમહંસ છે તેની જેવી સ્થિતિ છે ને સમજણ છે તે અમે તમને બાઈ-ભાઈ સર્વેને કહીએ... અમારા મુનિમંડળમાં જે મોટા મોટા સંત છે તેને એમ વર્તે છે જે, પોતાના હૃદયને વિષે જે જાણપણું છે તે ભગવાનના ધામનો દરવાજો છે. તે દરવાજા ઉપર સર્વ સંત ઊભા છે. જેમ રાજાના ચાકર છે, તે રાજાના ઘરને દરવાજે ઊભા રહ્યા થકા કોઈ ચોર-ચકારને રાજા પાસે જવા દેતા નથી અને તે રાજાના ચાકરને એમ હિંમત રહે છે જે, 'કોઈ રાજા પાસે વિઘ્ન કરવા જાય તો તેના કટકા કરી નાંખીએ પણ કોઈ રીતે રાજા સુધી પૂગવા દઈએ નહીં.' એવી રીતે હિંમત સહિત ઢાલ, તરવાર બાંધીને ઊભા રહે છે. તેમ આ સર્વે

સંત છે તે જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો ત્યાં ઊભા રહે છે અને જાણપણાને માંહી જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન છે તેનાં દર્શન કરે છે અને તે ભગવાન ભેળું પોતાના હૃદયને વિષે ધન-સ્ત્રીઆદિક જે માયિક પદાર્થ તેને પેસવા દેતા નથી. અને કોઈ જોરે કરીને માયિક પદાર્થ હૃદયમાં પેસવા આવે તો તેનો નાશ કરી નાંખે છે, પણ કોઈ રીતે જે ઠેકાણે ભગવાનને હૃદયમાં ધાર્યા છે તે ઠેકાણે પેસવા દેતા નથી અને શૂરવીરની પેઠે સાવધાન થકા ઊભા રહે છે. અને હાનિ-વૃદ્ધિ, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન આદિક અનંત જાતનાં વિઘ્ન આવે તેણે કરીને પોતાના મુકામથી ડગતા નથી... આ સર્વ સાધુ છે તે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને ભગવાનની સેવામાં પણ રહે છે ને દેહની ક્રિયા પણ કરે છે ને પોતાની સ્થિતિમાંથી ડગતા નથી.'' એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે મોટા મોટા સંત તેની સ્થિતિ કહી દેખાડી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૯)

આ ત્રિવિધ ભક્તિમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠતા છે. સ્થૂળ ભક્તિ કરતાં સૂક્ષ્મ ભક્તિ ચડિયાતી છે. સૂક્ષ્મ ભક્તિ કરતાં હૃદયની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે.

સ્થૂળ ભક્તિ એટલે ત્રણ પૈડાંવાળી સાઇકલ ચલાવવા જેવી સહેલી છે. સૂક્ષ્મ ભક્તિ એટલે બે પૈડાંવાળી સાઇકલ ચલાવવા જેવું થોડું મુશ્કેલ છે. તેમાં વારે વારે લક્ષ્ય ચૂકી જવાય છે. આ મધ્યમ અવસ્થા છે. હૃદયની ભક્તિ એટલે એક પૈડાવાળી સાઇકલ ચલાવવા જેવું છે. એક પૈડાવાળી સાઇકલ સર્કસવાળા ચલાવે છે. આખા સર્કસમાં માત્ર પાંચ-સાત લોકો જ એક પૈડાવાળી સાઇકલ ચલાવી શકે છે. એક પૈડાવાળી સાઇકલ જૂજ લોકોને જ ચલાવતાં આવડે છે.

ભક્તિના આ સર્વે પ્રકારોમાં અક્ષરરૂપ થઈને પુરુષોત્તમની ભક્તિ કરવી એ ભક્તિનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ છે. ભક્તિની આ પરાકાષ્ઠા છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણે બ્રહ્મરૂપ કે અક્ષરરૂપ થાય તેને જ ભક્તિનો અધિકારી કહ્યો છે. બ્રહ્મરૂપ થઈને પુરુષોત્તમની ભક્તિ કરનાર જ આત્યંતિક કલ્યાણ પામ્યો છે, એમ શ્રીહરિ ભારપૂર્વક કહે છે. (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૭)

આ ભક્તિનું નિરૂપણ આપણે આગળ પ્રકરણ-૧૦માં જોઈશું.

૬
ભક્તિનો ઉદ્‌ભવ અને વિકાસ

મુમુક્ષુના હૃદયમાં ભગવાનની ભક્તિ પ્રગટ કરવાના ઉપાય શ્રીહરિ જણાવે છે.

સત્પુરુષની સેવા અને પ્રસંગથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

"શુક-સનકાદિક જેવા જે મોટાપુરુષ તેની જે સેવા ને પ્રસંગ તેમાંથી માહાત્મ્યે સહ વર્તમાન એવી જે ભક્તિ તે જીવના હૃદયમાં ઉદય થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૫)

"અસાધારણ ભક્તિ... મોટાપુરુષની સેવા થકી આવે છે... તેમની સેવા જો પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને મન-કર્મ-વચને કરે તો તે જીવના હૃદયમાં માહાત્મ્ય સહિત ભક્તિ આવે છે." (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૩)

"જે શ્રદ્ધાવાન પુરુષ હોય અને તેને જો સાચા સંતનો સંગ મળે અને તે સંતના વચનને વિષે શ્રદ્ધાવાન થાય, તો એના હૃદયને વિષે સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, વિવેક, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે સર્વે પ્રકટ થઈ આવે છે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૮) ભક્તિની જન્મભૂમિ છે : સંતમાં વિશ્વાસ. વિશ્વાસ વિના ભક્તિ ક્યાંથી સંભવે?

ભગવાનની કથાના શ્રવણથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

"ભક્તિ એમ ઊપજે જે, ભગવાનની જે વિભૂતિઓ છે તેને જાણે. તે

કેમ જાણે ? તો ખંડખંડ પ્રત્યે ભગવાનની મૂર્તિઓ જે રહી છે તેનું શ્રવણ કરે તથા ભગવાનનાં ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર, શ્વેતદ્વીપાદિક ધામ છે તેને સાંભળે તથા જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલયરૂપ જે ભગવાનની લીલા તેને માહાત્મ્યે સહિત સાંભળે તથા રામકૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના અવતાર તેની જે કથાઓ તેને હેતે સહિત સાંભળે, તો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ઊપજે." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૯)

ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવાથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

"ભગવાનનાં ચરણકમળની રજને બ્રહ્મા, શિવ, લક્ષ્મીજી, રાધાજી, નારદ, શુક, સનકાદિક, નવ યોગેશ્વર એવાં એવાં મોટાં છે તે પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવે છે ને માનને મૂકીને એ ભગવાનની નિરંતર ભક્તિ કર્યા કરે છે. અને વળી એ ભગવાને જગતમાં વિચિત્ર સૃષ્ટિ કેવી કરી છે ને તેમાં કેવું ડહાપણ કર્યું છે જે, જુઓ ને, માણસમાંથી માણસ થાય છે, પશુમાંથી પશુ થાય છે, ઝાડમાંથી ઝાડ થાય છે, કીડામાંથી કીડો થાય છે. અને માણસનાં અંગમાંથી કોઈક અંગનો ભંગ થઈ ગયો હોય ને ગમે તેવો ડાહ્યો હોય તો પણ એ અંગને તેવું ને તેવું કરવાને સમર્થ કોઈ રીતે ન જ થાય; ઈત્યાદિક અનેક કળા ભગવાનમાં રહી છે. એવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને તથા ભગવાનને સુખમયમૂર્તિ જાણીને બીજા સર્વ પદાર્થમાં વૈરાગ્ય થાય છે ને એક ભગવાનમાં જ પ્રીતિ થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૯)

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના વિચારથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

"જ્યારે તે વિરાટ પુરુષનો દ્વિપરાર્ધ કાળ પૂરો થાય છે ત્યારે એ વિરાટ દેહનો સત્યાદિક લોકે સહિત નાશ થાય છે, અને મહદાદિક જે ચોવીસ તત્ત્વ, પ્રધાન, પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ સર્વે મહામાયાને વિષે લય પામે છે; તેને પ્રાકૃત પ્રલય કહીએ. અને એ મહામાયા તે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને વિષે લય પામે છે, જેમ દિવસને વિષે રાત્રિ લય પામે છે તેમ લય પામે છે, તેને આત્યંતિક પ્રલય કહીએ. અને દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યાદિકના જે દેહ તેનો જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે નાશ તેને નિત્ય પ્રલય કહીએ. એવી રીતે જે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેને જો જાણે તો જીવને સંસારને વિષે વૈરાગ્ય થાય અને ભગવાનને

વિષે ભક્તિ થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૨)

ભગવાનના ગુણોના વિચારથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''ભગવાનના ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિમાં અતિશય હેત કયે પ્રકારે થાય?'' ...પછી શ્રીજીમહારાજે તેનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો જે, ''સ્નેહ તો રૂપે કરીને પણ થાય છે તથા કામે કરીને પણ થાય છે તથા લોભે કરીને પણ થાય છે તથા સ્વાર્થે કરીને પણ થાય છે તથા ગુણે કરીને પણ થાય છે... અને જે ગુણે કરીને સ્નેહ થયો હોય તે તો અંતે રહે છે... એ તો વચને કરીને, દેહે કરીને અને મને કરીને જે ગુણ હોય અને તે ગુણે કરીને જે હેત થયું હોય તે નથી નાશ પામતું.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૨)

ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

''આ જે અમારી આજ્ઞા છે તેને જે પુરુષ દૃઢપણે પાળશે તેને શ્રીકૃષ્ણ નારાયણને વિષે નારદના જેવી દૃઢ ભક્તિ થશે. અને આ અમારી આજ્ઞાને જે સ્ત્રી માનશે તેને શ્રીકૃષ્ણ નારાયણને વિષે લક્ષ્મીજી તથા રાધિકાજી આદિક જે ગોપીઓ તેની જેવી ભક્તિ થશે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૯)

''આ પાંચ વાર્તાનું અમારે નિત્યે નિરંતર અનુસંધાન રહે છે. તેમાં... પાંચમું એમ જે... અમારે યોગે કરીને આ સર્વે બાઈ-ભાઈ, પરમહંસ રાજીપે બેઠાં ભગવદ્ભક્તિ કરે છે તો એ ઠીક છે. અને ભગવદ્ભક્તિને કરતાં દેખીને મનમાં બહુ રાજીપો થાય છે જે, મરી તો સર્વેને જવું છે પણ આવી રીતે ભક્તિ કરવી એ જ જીવ્યાનો મોટો લાભ છે, એમ નિરંતર અનુસંધાન રહે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૦)

શુભ સંસ્કારથી ભક્તિનો ઉદય થાય છે

''ભક્તિ તે તો મહાદુર્લભ છે. અને એક-બે જન્મને સુકૃતે કરીને એવી ભક્તિ ન આવે, એ તો અનેક જન્મના જ્યારે શુભ સંસ્કાર ભેળા થાય છે ત્યારે તેને ગોપીઓના સરખી ભક્તિ ઉદય થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦)

ભક્તના હૃદયમાં ભગવાનની ભક્તિ કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે? તેના અદ્‌ભુત ઉપાય શ્રીહરિ દર્શાવે છે.

ભક્તને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ (ભક્તિ) વધવાનાં કારણો

‘‘દેહે કરીને ભગવાનની અને ભગવાનના ભક્તની ટેલ-ચાકરી કરવી. એવી રીતે જ્યારે એ દેહને ગુણે કરીને વર્તે, ત્યારે તેને દેખીને તેને ઉપર પરમેશ્વર ને એ મોટા સંત તેને સ્નેહ થાય છે અને એ ભક્તને પણ ભગવાનને વિષે પ્રીતિ થાય છે... પ્રથમ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે ત્યારે એને કેવું અલૌકિકપણું રહે છે! તેવું ને તેવું અલૌકિકપણું તો તો રહે, જો મને સહિત દૃષ્ટિ પરમેશ્વરમાં રાખે. એવી રીતે મનને ગુણે કરીને વર્તે ત્યારે તે ભક્તને ઉપર નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનને નવીન ને નવીન હેત રહે છે અને તે ભક્તને પણ ભગવાનને વિષે નિત્ય પ્રત્યે નવીન ને નવીન હેત રહે છે.’’ (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૨)

ભક્તિના વિકાસમાં મુખ્ય કારણભૂત ઉપાયો

ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, ‘‘ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું બળ વૃદ્ધિને કેમ પામે?’’ ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ‘‘એના ઉપાય ચાર છે : એક તો પવિત્ર દેશ, બીજો રૂડો કાળ, ત્રીજો શુભ ક્રિયા અને ચોથો સત્પુરુષનો સંગ... માટે પવિત્ર દેશમાં રહેવું અને ભૂંડો કાળ વર્તતો હોય ત્યાંથી આઘુંપાછું ખસી નીસરવું, અને સંગ પણ પ્રભુના ભક્ત અને પંચ વર્તમાન યુક્ત એવા જે બ્રહ્મવેત્તા સાધુ તેનો કરવો તો હરિભક્તને પરમેશ્વરની જે ભક્તિ તેનું બળ અતિશય વૃદ્ધિ પામે.’’ (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૯)

સત્પુરુષના ગુણગ્રહણથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે

‘‘મોટા જે સાધુ તેનો જે અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે અને તે સાધુનો જે ગુણ લે છે તેનું અંગ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે ને તેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે.’’ (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૩)

‘‘મોટાપુરુષનો જેમ જેમ ગુણ ગ્રહણ કરતો જાય તેમ તેમ એની ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય. અને અતિશય જે મોટા હોય તેને જો અતિશય નિષ્કામી

જાણે તો પોતે કૂતરા જેવો કામી હોય તે નિષ્કામી થાય અને જો મોટાપુરુષને વિષે કામીપણાનો દોષ પરઠે તો ગમે તેવો નિષ્કામી હોય તોય પણ અતિશય કામી થાય અને મોટાને વિષે ક્રોધી-લોભીપણું પરઠે તો પોતે ક્રોધી-લોભી થાય. અને જો મોટાપુરુષને અતિશય નિષ્કામી, નિર્લોભી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની, નિઃસ્નેહી સમજે તો પોતે પણ એ સર્વ વિકારથી રહિત થઈ જાય અને પાકો હરિભક્ત થાય... અને તેને દિવસે દિવસે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિક જે શુભ ગુણ તે વૃદ્ધિ પામતા જાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૮)

શ્રદ્ધા અને ભગવાનના માહાત્મ્યથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે

''જેને ભગવાનની પૂજા સેવાને વિષે તથા કથાવાર્તા, કીર્તનને વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય તથા ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજતો હોય ને એ બે વાનાં દિવસે દિવસે નવાં ને નવાં જ રહેતા હોય, પણ ક્યારેય ગૌણ ન પડે. જેમ મુક્તાનંદ સ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હતું તેવું ને તેવું જ આજ દિવસ સુધી નવું ને નવું છે, પણ ગૌણ પડ્યું નથી.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૩)

૭

ભક્તિથી થતા લાભ

ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી ભક્તોને કેટલાય લૌકિક તથા અલૌકિક લાભ થાય છે, જુઓ :

લૌકિક કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે, અન્નવસ્ત્રનું કોઈ દુઃખ રહેતું નથી

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૭૦મા વચનામૃતમાં શ્રીહરિ કહે છે: ''અમે રામાનંદ સ્વામી પાસે માગી લીધું છે જે, 'તમારા સત્સંગી હોય તેને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય તો તે મને એક એક રૂંવાડે કોટિ કોટિ વીંછીનું દુઃખ થાઓ, પણ તમારા સત્સંગીને તે થાઓ નહીં અને તમારા સત્સંગીને પ્રારબ્ધમાં રામપત્તર લખ્યું હોય તે રામપત્તર મને આવે પણ તમારા સત્સંગી અન્નવસ્ત્રે કરીને દુઃખી ન થાય, એ બે વર મને આપો.' એમ મેં રામાનંદ સ્વામી પાસે માગ્યું ત્યારે મને રામાનંદ સ્વામીએ રાજી થઈને એ વર આપ્યો છે.''

વળી, વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૫માં પણ કહ્યું કે ''ભગવાનને તો એ(ભક્ત)નું સારું જ કરવું છે જે, શૂળીનું દુઃખ હશે તે ભગવાન પોતાના આશ્રિત જનનું કાંટે કરીને ટાળતા હશે. અને અમે તો એમ જાણીએ છીએ જે, 'સત્સંગીને તો એક વીંછીની પીડા થતી હોય તો અમને હજાર ગણી થાઓ, પણ તે પીડાથી તે હરિભક્ત રહિત થાઓ અને સુખિયા રહો,' એમ અમે રામાનંદ સ્વામી આગળ માગ્યું છે. માટે અમારી તો નજર એવી છે જે, સર્વેનું સારું થાઓ.''

ભક્તિથી સેવામાં ઉત્સાહ વધે છે

"શાંતને ચંચળ થવું હોય તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણવું; ને માહાત્મ્ય જાણે ત્યારે ભગવાનની નવ પ્રકારે ભક્તિ કરે તથા ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે, તેણે કરીને એનો ચંચળ સ્વભાવ થાય છે." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૮)

ભક્તિથી ઈન્દ્રિયોની ચંચળતા નાશ પામે છે

"હાથની ચંચળતા એમ ટળે જે, જ્યારે હાથ નવરા હોય ત્યારે હાથમાં માળા રાખીને શ્વાસોચ્છ્વાસે ભગવાનનું નામ લઈને તે માળા ફેરવવી." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૮)

ભક્તિથી પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે

"સારો દિવસ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહીને ગમે તેવી ક્રિયા કરી હોય ને ભગવાનનું ભજન કરવા બેસે તે સમે એ ભજનના કરનારાનાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને જીવ એ સર્વે એકાગ્ર થઈને જો ભજનમાં જોડાય, તે એવી રીતે એક ઘડી કે અર્ધી ઘડી પણ જો ભગવાનના ભજનમાં જોડાય તો સમગ્ર પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૨)

ભક્તિથી મન જિતાય છે, મન વશ થાય છે

"ભગવાનની માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તેણે કરીને મન જિતાય છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૧)

"નિષ્કામવ્રતપાલન માટે ત્રણ ઉપાય છે તે તો અતિશય મુખ્ય છે. તેમાં એક તો મનને વશ કરવું જે, મનને વિષે અખંડ એવું મનન કરવું જે, 'હું આત્મા છું, દેહ નથી;' ને ભગવાનની કથા-શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને વિષે મનને અખંડ જોડી મેલવું પણ ક્ષણમાત્ર મનને નવરું રહેવા દેવું નહીં... માટે મનને અખંડ ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકમાં જોડી રાખવું, એટલે એ મન વશ થયું કહેવાય." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૩)

"યુવા અવસ્થા જેને હોય તેને આહાર ક્ષીણ કરવો ને યુક્તાહાર-

વિહારપણે રહેવું. ને આહાર ક્ષીણ થાય ત્યારે દેહનું બળ ક્ષીણ થાય અને ત્યારે જ ઈન્દ્રિયો જિતાય, તે વિના ઈન્દ્રિયો જિતાય નહીં. ને એવો થકો પોતાના મનને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિને વિષે રુચિ સહિત રાખે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે, એ બે પ્રકારે એ વર્તે તો એનો સત્સંગ પાર પડે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૨)

ભક્તિથી જીવને તત્કાળ અતિશય બળ આવે છે

''જેનો જીવ નિર્બળ હોય, તેને... બળ પામવાનો એક અતિશય મોટો ઉપાય છે જે, ભગવાન ને ભગવાનના જે સંત તેને વિષે જેને પ્રીતિ હોય, ને તેની સેવાને વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય, ને ભગવાનની નવધા ભક્તિએ યુક્ત હોય, તેના જીવને તો તત્કાળ અતિશય બળ આવે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૩)

ભક્તિથી પંચવિષયનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે

''ભૂંડા દેશ, કાળ, સંગ અને ક્રિયા તેને યોગે કરીને જીવને પંચવિષયના જે ઘા લાગ્યા છે, તે જ્યારે નવધા ભક્તિ માંહેલી જે ભક્તિ કરતાં થકાં એ પંચવિષયના ઘાની પીડા ન રહે ને પંચવિષયનું સ્મરણ ન થાય.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૫)

''જેને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું અંગ આવે તેને પંચવિષયને વિષે પ્રીતિ ટળી જાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨)

ભક્તિથી દુષ્ટ વાસના ટળી જાય છે

''દુષ્ટ વાસના ટાળવાનો તો એ ઉપાય છે જે, ...માહાત્મ્યે સહિત ને ધર્મે સહિત ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે, ત્યારે ભગવાન તેના હૃદામાં નિવાસ કરીને દુર્વાસનાને નાશ પમાડે છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩)

''આત્મનિષ્ઠારૂપ એવું જે જ્ઞાન તથા પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે પદાર્થમાત્ર તેને વિષે અનાસક્તિરૂપ એવો જે વૈરાગ્ય તથા બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે ધર્મ તથા માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ – એ ચાર વાનાં જેમાં સંપૂર્ણ હોય તેને વાસના નિર્મૂળ થઈ જાય છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૬)

"આત્મનિષ્ઠા સહિત ભક્તિ કરવી એ જ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૦)

"જેને આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે આત્માને વિષે પરમેશ્વરની મૂર્તિને ધારીને તેની ભક્તિ કરતો હોય... માટે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનની મૂર્તિનો મહિમા સમજ્યા થકી કોઈ પદાર્થને વિષે વાસના રહેતી નથી." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૩)

"જેના હૃદામાં માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તો બીજા કલ્યાણકારી ગુણ ન હોય તો પણ તેના હૃદામાં સર્વે આવે છે... માટે એક માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય તો તેની વાસના પણ નિવૃત્ત થઈ જાય અને કલ્યાણકારી જે ગુણ તે સર્વે આવીને હૃદયને વિષે નિવાસ કરીને રહે. તે માટે માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ એ જ વાસના ટાળ્યાનું મહામોટું અચળ સાધન છે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૫)

શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, "મુમુક્ષુને ઉત્કૃષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય તેનું કારણ શું છે ? તો ભગવાનની કથાવાર્તા સાંભળ્યામાં જેને જેટલી પ્રીતિ તેને તેટલો જગતનો અભાવ થાય તથા કામ, ક્રોધ, લોભાદિક દોષનો નાશ થાય." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૪)

"ભગવાન વિના બીજા માયિક પદાર્થમાત્રને વિષે વાસના ન રહે ને એક ભગવાનને વિષે જ વાસના રહે તેમાં બે સાધન જણાય છે: એક તો ભગવાનને વિષે પ્રીતિ ને બીજો જ્ઞાને સહિત વૈરાગ્ય એ બે સાધન છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૪)

"જ્યારે ભગવાનની ભક્તિએ કરીને એ જીવના અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે એ જીવને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ માયિક ત્રણ દેહનો સંબંધ રહેતો નથી." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૬)

ભક્તિથી દોષદૃષ્ટિ ટળે છે

"જેના હૈયામાં ભગવાનની ભક્તિ હોય ને ભગવાનનો મહિમા જાણતો હોય તેને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવે નહીં અને ભગવાનના ભક્ત ઉપર રીસની આંટી બંધાય જ નહીં." (વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૯)

ભક્તિથી સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે

"ભગવાનનું માહાત્મ્ય જેમ કપિલદેવજીએ દેવહૂતિ પ્રત્યે કહ્યું છે જે, 'મદ્ભયાદ્વાતિ વાતોઽયં સૂર્યસ્તપતિ મદ્ભયાત્ ।' એવી રીતે અનંત પ્રકારના માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ તે જેને હોય તેના દોષમાત્ર ટળી જાય છે અને તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ એ ન હોય તો પણ એ સર્વે આવે છે." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૬)

"જેના હૃદામાં માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તો બીજા કલ્યાણકારી ગુણ ન હોય તો પણ તેના હૃદામાં સર્વે આવે છે... માટે એક માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય તો તેની વાસના પણ નિવૃત્ત થઈ જાય અને કલ્યાણકારી જે ગુણ તે સર્વે આવીને હૃદયને વિષે નિવાસ કરીને રહે. તે માટે માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ એ જ વાસના ટાળ્યાનું મહામોટું અચળ સાધન છે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૫)

ભક્તિના બળથી કાળ અને કર્મ ભક્તનું કાંઈ ભૂંડું કરી શકતાં નથી

"(ભગવાનના) ભક્તને એવી ભક્તિનું અતિશય બળ છે, તે કાળ ને કર્મ એ બેય મળીને તેનું ભૂંડું કરી શકતાં નથી." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૨)

સાધનામાર્ગમાં ભક્તિના બળથી ભક્તને કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી

"જીવને જેવી દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિ છે તેવી ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિષે આત્મબુદ્ધિ હોય તો તેને કોઈ રીતનું વિઘ્ન લાગે નહીં. અને ગમે તેવાં દેશકાળાદિક ભૂંડાં આવે તેણે કરીને એ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત થકી વિમુખ થાય નહીં." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૧)

"પોતાના મનને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિને વિષે રુચિ સહિત રાખે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે, એ બે પ્રકારે એ વર્તે તો એનો સત્સંગ પાર પડે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૨)

ભક્તિના કારણે માયાના ગુણથી ભક્તનો પરાભવ થતો નથી

"જો શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ (પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ) ન હોય તો તે પ્રીતિએ

કરીને થઈ જે શ્રીહરિની પ્રસન્નતા તેણે કરીને જ પામવા યોગ્ય એવું મોટું ઐશ્વર્ય જે, 'માયાના ગુણે કરીને પરાભવ ન પમાય એવું મોટું સામર્થ્ય' તેને એ ભક્ત નથી પામતો.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૯)

ભક્તિથી મનની શુદ્ધિ અને ભગવાનમાં જોડાણ

''ભગવાનની કથા સાંભળે, ઈત્યાદિક નવ પ્રકારની ભક્તિ સંબંધી જે નિયમ તેને પાળે, ત્યારે એના મનમાં પણ શુભ સંકલ્પ થવા લાગે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૪)

''નવધા ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરતે થકે પોતાનું મન ભગવાનમાં ચોંટે અને ભગવાન વિના બીજો ઘાટ કરે નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૫)

ભક્તિથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે

''ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઈત્યાદિ જે ભગવાનની પ્રસન્નતાનાં સાધન... છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૭)

''ભગવાનનો ભક્ત હોય ને ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને... ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે ભક્તિ કરે પણ લોકને દેખાડ્યા સારુ ન કરે, તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬)

''જેને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા હોય તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા કોઈ શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય તેને અભિમાને કરીને અટંટ થવું નહીં, તો એ પુરુષના હૃદયને વિષે પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ તે પ્રસન્ન થઈને નિવાસ કરીને રહે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

''અતિશય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ હોય અને તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન તેને વશ વર્તતા હોય અને જો તે ભક્તિનું ભક્તના હૃદયમાં માન આવે તોય પણ એને અતિ ખોટ છે. અને આત્મજ્ઞાનનું માન હોય અથવા વૈરાગ્યનું માન હોય પણ તે અભિમાન તો દેહાત્મબુદ્ધિને જ દૃઢ કરાવે, માટે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કોઈ પ્રકારે અભિમાન રાખવું નહીં એ જ ભગવાનને રાજી કર્યાનો ઉપાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

''અમારી તો એ જ પ્રકૃતિ છે જે, જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી પરિપૂર્ણ

ભક્તિ હોય તે ઉપર જ હેત થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૬)

''ભક્તિએ કરીને ભગવાન એને વશ થઈ જાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫)

''જેમ વામનજીએ બળિરાજાનું ત્રિલોકીનું રાજ્ય લઈ લીધું અને ચૌદ લોકનાં બે પગલાં કર્યાં અને ત્રીજા પગલા સારુ તે બળિરાજાએ પોતાનું શરીર આપ્યું, એવી રીતે શ્રદ્ધા સહિત ભગવાનને સર્વસ્વ આપ્યું તોય ભગવાને એને વગર વાંકે બાંધ્યો, તો પણ ભક્તિ થકી પડ્યો નહીં; ત્યારે એવી પોતાની અનન્ય ભક્તિ જોઈને પોતે ભગવાન તે બળિના બંધનમાં આવતા હવા. અને ભગવાને તો બળિરાજાને ક્ષણમાત્ર બાંધ્યો હતો અને ભગવાન તો એની ભક્તિરૂપી દોરીએ કરીને બંધાયા છે તે આજ દિવસ સુધી પણ અખંડ ભગવાન બળિને દરવાજે ઊભા છે... અને બળિરાજાની દૃષ્ટિ થકી પળમાત્ર પણ ભગવાન છેટે થતા નથી... તે જેની પોતાને વિષે અતિ દૃઢ ભક્તિ દેખે તેને પોતે આધીન થઈ જાય છે. પછી તે પ્રેમભક્તિએ યુક્ત જે ભક્તનું મન તે મનરૂપી દોરીએ કરીને બંધનમાં આવે છે, પછી છૂટવાને સમર્થ થતા નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૬૧)

''ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતિવાળા જે ભક્ત હોય તેની ભક્તિને આધીન થઈને તે ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે જેવી ભક્તની ઇચ્છા હોય તેવા રૂપનું ધારણ કરે છે. પછી જેવા જેવા પોતાના ભક્તના મનોરથ હોય તે સર્વે પૂરા કરે છે.'' (વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૫)

''આ ભરતખંડને વિષે અતિશય દુર્લભ એવો જે મનુષ્ય દેહ તેને જાણીને જે જન ભગવાનના શરણને પામે છે ને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, તે જનના અનુગ્રહને અર્થે તપસ્વીના જેવો જે વેષ જેનો, એવા જે શ્રીનરનારાયણ ભગવાન તે જે તે કૃપાએ કરીને મોટું તપ કરે છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૬)

''શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ પૃથ્વીને વિષે અવતારનું ધારણ કરે છે અને તેને વિષે જે નવ પ્રકારની ભક્તિને કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૨)

ભક્તિથી સાધનામાર્ગનાં સર્વસાધનો સંપૂર્ણ થાય છે

''જેને ગોપીઓના જેવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ છે તેને તો સર્વે સાધન

સંપૂર્ણ થયાં છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

ભક્તિથી ભગવત્સ્વરૂપ સમજાય છે

''શ્રીમદ્ભાગવતમાં સાકાર બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન છે, પણ જે વાંચનારા હોય તેને જો પરમેશ્વરની ભક્તિ ન હોય તો ભગવાનનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્-ભાગવતમાંથી પણ નિરાકાર સમજાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦)

ભક્તિથી ભક્તો માયાને તરે છે, કલ્યાણને પામે છે

''ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલો વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા ધર્મ તે જીવને માયા તર્યાનું સાધન નથી. અને જો અતિશય ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય ને એકલી ભગવાનની ભક્તિ હોય તો પણ એ જીવનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૨)

''અમે... પરમેશ્વરની ઉપાસના રહેવા સારુ ત્યાગનો પક્ષ મોળો કરીને ભગવાનનાં મંદિર કરાવ્યાં છે. તેમાં જો થોડો ત્યાગ રહેશે તો પણ ઉપાસના રહેશે, તો તેણે કરીને ઘણાક જીવનાં કલ્યાણ થશે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૭)

''કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન તો એ છે જે, પુરુષોત્તમ ભગવાનને બ્રહ્મજ્યોતિના સમૂહને વિષે અનાદિ સાકારમૂર્તિ સમજવા ને તેના જ સર્વે અવતાર છે એમ સમજીને તે પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો જે તે ભાવે કરીને આશ્રય કરવો ને ધર્મે સહિત તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી... એ કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૬)

''જેને પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છવું તેને... ભગવાનને ઓળખીને તે ભગવાનને શરણે જવું અને તેનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો ને તેની આજ્ઞામાં રહીને તેની ભક્તિ કરવી, એ જ કલ્યાણનો ઉપાય છે.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૦)

''ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ આદિક શુભગુણ-સંપન્ન હોય તેને ઓળખીને તેનો આશ્રય કરવો ને તે કહે તેવી રીતે તેના વચનમાં પોતાનાં દેહ, ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે રાખવાં ને ભગવાનનું ભજન કરવું; એ જ મોક્ષનું સાધન છે.'' (ભૂગોળ-ખગોળનું વચનામૃત)

''શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે, 'અન્તે યા મતિઃ સા ગતિઃ' એવી રીતે કહ્યું

છે જે, અંતકાળે ભગવાનને વિષે મતિ રહે તો ગતિ થાય અને ન રહે તો ન થાય; એવો એ શ્રુતિનો અર્થ ભાસે છે. ત્યારે જે ભક્તિ કરી હોય તેનો શો વિશેષ છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,"જેને સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને અંતકાળે સ્મૃતિ રહે અથવા ન રહે તો પણ તેનું અકલ્યાણ થાય નહીં, તેની તો ભગવાન રક્ષા કરે છે... ત્યારે એ શ્રુતિનો અર્થ એમ કરવો જે, જેવી હમણાં એને મતિ છે તેવી અંતકાળે ગતિ થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૪)

"જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને જો કદાચિત્ ભગવાન વિના બીજી વાસના રહી ગઈ હોય, તો તે પણ ઇન્દ્રપદવીને પામે કાં બ્રહ્મલોકને પામે, પણ પ્રાકૃત જીવની પેઠે નરક-ચોરાસીમાં તો જાય જ નહીં; ત્યારે જે યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેનો જે મહિમા ને તેનું જે સુખ તે તો વર્ણવ્યામાં જ કેમ આવે?" (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૯)

"અત્યંત નિર્વાસનિક નહીં થઈએ ને કાચા ને કાચા મરી જઈશું તો શા હવાલ થશે?' તો એવો વિચાર ભગવાનના ભક્તને કરવો નહીં... ભગવાનનો ભક્ત વિમુખ જીવની પેઠે યમપુરીમાં જાય નહીં અને ચોરાશીમાં પણ જાય નહીં. માટે જો સવાસનિક ભગવાનના ભક્ત હશો તો પણ ઘણું થશે તો દેવતા થવું પડશે ને દેવતામાંથી પડશો તો મનુષ્ય થશો ને મનુષ્ય થઈને વળી પાછી ભગવાનની ભક્તિ કરીને ને નિર્વાસનિક થઈને અંત્યે ભગવાનના ધામને પામશો; પણ વિમુખ જીવની પેઠે નરકચોરાસીને નહીં ભોગવો." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૪)

ભક્તિથી ભગવાનની સેવામાં રહેવાય છે

"શ્રદ્ધા, સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, સર્વ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, સાધુનો સમાગમ, આત્મનિષ્ઠા, માહાત્મ્યજ્ઞાને યુક્ત એવી જે ભગવાનની નિશ્ચળ ભક્તિ, સંતોષ, નિર્દંભપણું, દયા, તપ, પોતાથી ગુણે કરીને મોટા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે ગુરુભાવ રાખીને તેમને બહુ પ્રકારે માનવા, પોતાને બરોબરિયા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે મિત્રભાવ રાખવો, પોતાથી ઊતરતા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે શિષ્યભાવ રાખીને તેમનું હિત કરવું; એવી રીતે આ સોળ સાધને કરીને ભગવાનના એકાંતિક

ભક્ત જે તે અક્ષરધામને વિષે ભગવાનની સેવાને રૂડી રીતે પામે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૪)

ભક્તિથી ભગવદ્‌ભાવને પમાય છે

(નિરંજનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ અને મદ્‌ભાવમાગતાઃ આવો ભગવદ્‌ભાવ ભક્ત પામે છે.)

''આ જે અમે વાર્તા કહી તેનું હાર્દ એ છે જે, આત્મજ્ઞાને સહિત ભક્તિનિષ્ઠાવાળો છે તથા કેવળ ભક્તિનિષ્ઠાવાળો છે તે બેયની એ ગતિ કહી છે. પણ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે કૈવલ્યાર્થી તેનાં દેહ, ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ તેનું ભગવાનની મૂર્તિને તદાકારપણું નથી થતું, એ તો કેવળ બ્રહ્મસત્તાને પામે છે.'' (વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૧)

''એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જીવના કલ્યાણને અર્થે કૃપાએ કરીને પૃથ્વીને વિષે મનુષ્ય જેવા જણાય છે, તેને જે આવી રીતે સદા દિવ્ય મૂર્તિમાન જાણીને ઉપાસના-ભક્તિ કરે છે, તે તો એ ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે અને અનંત ઐશ્વર્યને પામે છે. અને બ્રહ્મભાવને પામ્યો જે પોતાનો આત્મા તેણે કરીને પ્રેમે સહિત નિરંતર પરમ આદર થકી પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવાને વિષે વર્તે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૬૪)

''છો લક્ષણે યુક્ત જે સાધુ હોય તેના હૃદયમાં સાક્ષાત્ ભગવાન વિરાજમાન છે એમ જાણવું. અને એવા સાધુનો દ્રોહ કરે તો ભગવાનનો દ્રોહ કર્યા બરોબર પાપ લાગે અને એવા સાધુની સેવા કરે તો ભગવાનની સેવા કર્યા તુલ્ય ફળ થાય છે.'' તેમાં બીજું લક્ષણ : ''એ ભગવાનની જે એકાંતિક ભક્તિ તેને પોતે કરતો હોય અને એ ભગવાનનું જે નામસ્મરણ ને કથા-કીર્તનાદિક તેને કોઈ કરતું હોય તેને દેખીને મનમાં બહુ રાજી થાય.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૫)

આમ ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી ભક્તને અગણિત લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.

૮

ભક્તિપ્રિય શ્રીહરિની રુચિ

શ્રીજીમહારાજ... બોલ્યા જે, "પૂર્વે આચાર્ય થઈ ગયા છે તેને પૃથક્ પૃથક્ રુચિ છે... ગમે તેવી રીતે કરીને અંતે પોતાની રુચિ ઉપર જાય. એમ તેમના ગ્રંથોને વિષે તેમનાં વચન છે તેણે કરીને તેમનો અભિપ્રાય યથાર્થ જાણ્યામાં આવે છે. તેમ અમારી વાર્તા સાંભળીને તમને સર્વેને અમારી કેવી રુચિ જણાય છે? અને જેમ સોય કેડે દોરો ચાલ્યો જાય છે ને વળી જેમ માળાના મણકાને વિષે દોરો સોંસરો છે, તેમ અમારી જે સર્વે વાર્તા તેમાં શો અભિપ્રાય નિરંતર સોંસરો ચાલ્યો આવે છે? તે જેને જેમ જણાતો હોય તે તેમ કહો." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૪)

આમ, શ્રીહરિનાં વચનો સાંભળતાં તેમની રુચિ જણાય છે : ભગવાનની ભક્તિ કરવી.

શ્રીહરિની રુચિ છે : ભક્તિ.

"અમારે તો નેત્ર મીંચીને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરીએ, તેમાં જેવું સુખ છે તેવું ચૌદ લોકના રાજ્યને વિષે પણ નથી... અને ભગવાનના ભજનના સુખ આગળ તો ચૌદ લોકનું જે સુખ તે નરક જેવું કહ્યું છે. માટે જે ભગવાનને સુખે સુખિયો થયો હોય તેને તો બ્રહ્માંડને વિષે જે વિષયનું સુખ છે તે નરક તુલ્ય ભાસે છે. અને અમારે પણ ભગવાનના ભજનનું સુખ તે જ સુખ જણાય છે; બીજું સર્વે દુઃખરૂપ જણાય છે. માટે પરમેશ્વરનું ભજન-સ્મરણ કરતાં થકાં જેને સહજે સત્સંગ થાય તેને કરાવીએ છીએ, પણ કોઈ વાતનો

અંતરમાં આગ્રહ નથી. આગ્રહ તો કેવળ ભગવાનના ભજનનો અને ભગવાનના ભક્તનો સત્સંગ રાખ્યાનો છે. એ અમારા અંતરનો રહસ્ય-અભિપ્રાય હતો તે અમે તમારી આગળ કહ્યો.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૬)

''પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના કરવી એ અમારો સિદ્ધાંત છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૭)

''જે અમારો અભિપ્રાય તે થોડાકમાં લ્યો, કહીએ જે, ...રામાનુજ સ્વામીએ જેવી રીતે ક્ષર-અક્ષર થકી પર જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે તો અમારે ઉપાસના છે, તથા ગોપીઓના જેવી તો એ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે અમારે ભક્તિ છે, ...એવી રીતે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૪)

''જે ત્યાગી ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને સર્વકર્તા જાણીને, તપે કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા અને રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તેની પેઠે ભગવાનને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને ભજવા, એ અમારો સિદ્ધાંત છે... અમારો તો એ ઈશક છે ને એ જ સિદ્ધાંત છે જે, 'તપે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા...' માટે તમો પણ સર્વે આ અમારા વચનને પરમ સિદ્ધાંત કરી માનજ્યો.'' (વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૧૦)

શ્રીહરિને રુચે છે : ભજન, ભક્તિ. તેમનો આગ્રહ છે : ભક્તિ અને સત્સંગનો. તેમના અંતરનાં રહસ્ય-અભિપ્રાય છે : ભક્તિ અને સત્સંગ. તેમનો મુખ્ય આદેશ છે : ભજન, ભક્તિ. જુઓ :

''સર્વના કારણ ને સદા દિવ્ય સાકાર એવા જે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ નારાયણ તેની મૂર્તિને વિષે સાકરના રસની મૂર્તિની પેઠે ત્યાગભાગ સમજવો નહીં ને જેવી મૂર્તિ દીઠી હોય તેનું જ ધ્યાન, ઉપાસના, ભક્તિ કરવી.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૭)

શ્રીહરિને ભક્તિ અતિશય ગમે છે

શ્રીહરિ કહે છે : ''ભગવાનનાં કથા-કીર્તનાદિક કરતા હોઈએ ત્યારે તો એવી મસ્તાઈ આવે છે જે, જાણીએ, દીવાના થઈ જવાશે. અને જેટલો વિવેક રહે છે તે તો કોઈક ભક્તજનના સમાસને અર્થે રહે છે પણ મનમાં તો એવી ને એવી જ ખુમારી રહે છે અને ઉપરથી લોકને મળતો વ્યવહાર રાખીએ

છીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૩)

''ભગવદ્‌ગીતા ઉપર જે રામાનુજભાષ્ય છે તેની કથા સાંભળીને અમે આજ રાત્રિએ સૂતા હતા. પછી અમને સ્વપ્ન થયું જે, અમે ગોલોકમાં ગયા; ત્યાં ભગવાનના અનંત પાર્ષદ દીઠા. તેમાં કેટલાક તો ભગવાનની સેવામાં રહ્યા છે તે તો સ્થિર સરખા જણાયા અને કેટલાક તો પરમેશ્વરનાં કીર્તન ગાય છે. તે કીર્તન પણ મુક્તાનંદ સ્વામી ને બ્રહ્માનંદ સ્વામીનાં ગાય છે. અને તે કીર્તન ગાતા જાય અને ડોલતા જાય; જેમ કેફે કરીને ગાંડા થયા હોય ને તે ડોલે ને ગાય તેમ કીર્તન ગાય ને ડોલે. પછી અમે પણ એ ગાવતા હતા તે ભેળા જઈને મળ્યા ને કીર્તન ગાવવા લાગ્યા.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૯)

''અમારે યોગે કરીને આ સર્વે બાઈ-ભાઈ, પરમહંસ રાજીપે બેઠાં ભગવદ્‌ભક્તિ કરે છે તો એ ઠીક છે. અને ભગવદ્‌ભક્તિને કરતાં દેખીને મનમાં બહુ રાજીપો થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૦)

''આજ તો અમારું જે રહસ્ય છે તે તમને સર્વેને અમારા જાણીને કહીએ છીએ જે, જેમ નદીઓ સમુદ્રને વિષે લીન થાય છે, અને જેમ સતી ને પતંગ તે અગ્નિને વિષે બળી જાય છે, અને જેમ શૂરો રણને વિષે ટુકટુક થઈ જાય છે, તેમ એકરસ પરિપૂર્ણ એવું જે બ્રહ્મસ્વરૂપ તેને વિષે અમે અમારા આત્માને લીન કરી રાખ્યો છે. અને તે તેજોમય એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ, તેને વિષે મૂર્તિમાન એવા તે પુરુષોત્તમ ભગવાન ને તે ભગવાનના જે ભક્ત તે સંગાથે અખંડ પ્રીતિ જોડી રાખી છે... એવું અમારે અખંડ વર્તે છે.... ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની ભક્તિમાંથી અમને પાડવાને અર્થે કોઈ સમર્થ નથી, એમ જણાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૦)

''મારે તો એ જ અંગ છે જે, 'જો ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું એ જ મારે વિષે મોટો ગુણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૮)

''ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેનું જે મન તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન કરે અને વાણી તે ભગવાનના યશને જ ગાય અને હાથ તે ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તની સેવા-પરિચર્યાને જ કરે અને કાન તે અખંડ ભગવાનના યશને સાંભળે; એમ ભગવાનની ભક્તિ જાણીને જે જે

ક્રિયા કરીએ છીએ તે થાય છે, પણ એ ભગવાનની ભક્તિ વિના તો અમે સર્વ પદાર્થમાંથી ઉદાસી છીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૫)

''અમારી સેવા કરતા હોય ને તેના હૃદયમાં જો પરમેશ્વરની ભક્તિ ન હોય તો તે ઉપર હેત કરીએ તોય પણ ન થાય. અને જો નારદજી જેવો ગુણવાન હોય ને તેને ભગવાનની ભક્તિ ન હોય તો તે અમને ન ગમે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૭)

શ્રીહરિ ભક્તોના હૃદયનો ભક્તિભાવ જુએ છે

''અમે પુરુષોત્તમપુરીને વિષે જઈને શ્રીજગન્નાથજીની મૂર્તિને વિષે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છીએ. અને તે મૂર્તિ તો કાષ્ઠની જણાય પણ તેને નેત્રે કરીને અને સર્વને દેખતા અને પૂજારીનો ભક્તિભાવ... દેખતા.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૬૮)

ગઢડામાં શ્રીહરિ સત્સંગસભામાં વિરાજમાન હતા, ત્યારે પરમહંસ સંતોએ વાજિંત્ર સહિત વિષ્ણુપદ ગાયાં. આ સાંભળી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, ''જેવું પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ યુક્ત આ કીર્તનને વિષે હરિજનનું અંગ કહ્યું છે, એવું તો ઝીણાભાઈનું અંગ છે તથા પર્વતભાઈ ને મૂળજી એનાં પણ એવાં અંગ હતાં.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨)

''સાધુ પ્રેમાનંદ સ્વામી ભગવાનના ધ્યાનના અંગની ગરબીઓ જે, 'વંદું સહજાનંદ રસરૂપ અનુપમ સારને રે લોલ' એ ગાવતા હતા. પછી જ્યારે ગાઈ રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'બહુ સારાં કીર્તન ગાયાં. આ કીર્તનને સાંભળીને તો અમારા મનમાં એમ વિચાર થયો જે, આવી રીતે એને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન છે, માટે એ સાધુને તો ઊઠીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૮)

''ભગવાનને વિષે ભક્તિ તો જેવી ગોપીઓને હતી તેવી ગમે છે. તે સારુ અમે સૌ માણસને જોતા રહીએ છીએ જે, કોઈક કામી સ્ત્રી હોય તેને પુરુષને વિષે જેવું હેત હોય તથા કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિષે જેવું હોત હોય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક.' તથા કોઈકને પુત્રમાં, ધનમાં બહુ હેત જણાય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક.' તથા કોઈક ગાતો હોય તો તેને સાંભળીને

તેને પાસે કોઈ માણસને મોકલીએ અથવા અમે પંડે એની પાસે જઈએ ને જાણીએ જે, 'એ બહુ ઠીક કરે છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૪)

વિશુદ્ધ ભક્તિથી ભક્તો પર વરસતી શ્રીહરિની પ્રસન્નતા

''ભગવાનની જે પ્રસન્નતા તે ઘણા ઉપચારે કરીને જે ભક્તિ કરે તે જ ઉપર થાય ને ગરીબ ઉપર ન થાય, એમ નથી; ગરીબ હોય ને શ્રદ્ધા સહિત જળ, પત્ર, ફળ, ફૂલ ભગવાનને અર્પણ કરે તો એટલામાં પણ રાજી થાય; કેમ જે ભગવાન તો અતિ મોટા છે, તે જેમ કોઈક રાજા હોય તેના નામનો એક શ્લોક જ કોઈક કરી લાવે તો તેને ગામ આપે, તેમ ભગવાન તુરત રાજી થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૫)

શ્રીહરિને શ્રદ્ધાએ સહિત અને ઈર્ષ્યાએ રહિત ભક્તિ જે કરે તે અતિશય ગમે છે. તેઓ કહે છે: ''જે શ્રદ્ધાએ સહિત સેવા-ચાકરી કરે તે અમને ગમે; અને શ્રદ્ધા વિના તો કોઈ જમ્યાનું લાવે તો તે જમ્યાનું ગમે નહીં અને વસ્ત્ર લાવે તો તે વસ્ત્ર ઓઢવું ગમે નહીં અને પૂજા લાવે તો પૂજા ગમે નહીં, અને શ્રદ્ધાએ કરીને કરે તે અતિશય ગમે. અને શ્રદ્ધાએ કરીને ભક્તિ કરતો હોય ને બીજો કોઈક તેમાં ભક્તિ કરવા આવે ને તેની ઉપર ઈર્ષ્યા કરે, તો તે અમને ન ગમે. માટે શ્રદ્ધાએ સહિત ને ઈર્ષ્યાએ રહિત જે ભક્તિ કરે તે અમને અતિશય ગમે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૨)

''ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે ભક્તિ કરે પણ લોકને દેખાડ્યા સારુ ન કરે, તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬)

''અમારે સુવાણ તો એવા સાથે થાય છે જે, જેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન, ઈર્ષ્યા, દંભ, કપટ ઈત્યાદિક દોષ ન હોય ને ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એવી રીતે ધર્મ પાળતો હોય ને ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય; તે સાથે જ અમારે બેઠા-ઊઠ્યાની સુવાણ થાય છે. અને એવો ન હોય ને તે અમારે ભેગો રહેતો હોય તો પણ તેની સાથે સુવાણ થાય નહીં, તેની તો ઉપેક્ષા રહે છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૪)

''ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી અને માની એ ચાર પ્રકારના જે મનુષ્ય તે જો હરિભક્ત હોય તો પણ તે સાથે અમારે બને નહીં... અને જેને

પંચવર્તમાનમાં કોઈ વાતે ખોટ્ય ન હોય અને ગમે તેવા વચનના ભીડામાં લઈએ અને એનું ગમતું મુકાવીને અમારા ગમતામાં રાખીએ તો પણ કોઈ રીતે દેહપર્યંત મૂંઝાય નહીં એવો હોય તે પાકો સત્સંગી છે અને એવા હરિભક્ત ઉપર અમારે વગર કર્યું સહેજે જ હેત થાય છે... અને અમારી તો એ જ પ્રકૃતિ છે જે જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિ હોય તે ઉપર જ હેત થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૬)

''જેને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા હોય તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા કોઈ શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય તેને અભિમાને કરીને અટંટ થવું નહીં, તો એ પુરુષના હૃદયને વિષે પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ તે પ્રસન્ન થઈને નિવાસ કરીને રહે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

આમ, વચનામૃત વાંચતાં સૌને અનુભવાય છે કે શ્રીહરિ ભક્તિપ્રિય છે. તેમનો અતિશય પ્રિય ગુણ છે : વિશુદ્ધ ભક્તિ !!

૯

ભક્તિની રીતિ

ભક્તનાં અંગ-અવયવને ભગવત્સ્વરૂપમાં જોડવાં

"ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેનું જે મન તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન કરે અને વાણી તે ભગવાનના યશને જ ગાય અને હાથ તે ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તની સેવા-પરિચર્યાને જ કરે અને કાન તે અખંડ ભગવાનના યશને જ સાંભળે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૫)

ભગવાનને ગમતું હોય તેમ ભક્તે કરવું

"કંસ, શિશુપાલ, પૂતના એ આદિક જે દૈત્ય તેમણે ભગવાનનો દ્રોહ કર્યો ને તેનું પણ ભક્તની પેઠે ભગવાને કલ્યાણ કર્યું, તેનો શો અભિપ્રાય છે જે, એ દૈત્યે વૈરબુદ્ધિએ કરીને પણ ભગવાનનું ચિંતવન કર્યું ત્યારે ભગવાને એમ જાણ્યું જે, 'વૈરબુદ્ધિએ કરીને પણ એ દૈત્યે મારું ચિંતવન કર્યું ને મારા સંબંધને પામ્યા; માટે મારે એનું કલ્યાણ કરવું.' એવી રીતે એને વિષે ભગવાનની દયાનું અધિકપણું જાણવું. અને વળી એમ જાણવું જે, 'એ વૈરબુદ્ધિએ કરીને આશર્યા તેનું પણ ભગવાને કલ્યાણ કર્યું. તો જે ભક્ત ભક્તિએ કરીને એનો આશરો લેશે ને ભગવાનને ભક્તિએ કરીને રાજી કરશે તેનું ભગવાન કેમ કલ્યાણ નહીં કરે ? કરશે જ.' એવી રીતે ભગવાનની દયાનું અધિકપણું જણાવીને મનુષ્યને ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તાવવા, એવો અભિપ્રાય શાસ્ત્રના કરનારાનો છે; પણ એમ નથી જે, દૈત્યની પેઠે ભગવાનનું અણગમતું કરવું. માટે ભગવાનની

ઉપર વૈરભાવ રાખીને જે ભગવાનનો દ્રોહ કરે ને અણગમતું કરે તેને તો દૈત્ય જ જાણવા અને એ પક્ષ તો દૈત્યનો છે. અને જેમ ભગવાનનું ગમતું હોય તે પ્રમાણે જ વર્તવું ને ભક્તિ કરવી, ને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને રાજી કરવા, એવો ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૫)

''જેમ શિશુપાલ તથા કંસ એ આદિકની શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને વિષે તદાકાર વૃત્તિઓ થઈ ગઈ હતી, ત્યારે કલ્યાણ થયું. એવી રીતનો દ્રોહ જો ન આવડે તો તે દ્રોહનો કરનારો નારકી થાય છે. અને તે કરતાં ભગવાનની ભક્તિ કરવી તે સુલભ છે. અને દ્રોહબુદ્ધિ રાખીને ભજે તેનું અસુર એવું નામ ક્યારેય મટે જ નહીં ને તે ભક્ત પણ કહેવાય જ નહીં. માટે અસુરની રીત મેલીને જેને ધ્રુવ, પ્રહ્‌લાદ, નારદ, સનકાદિકની પંક્તિમાં ભળવું હોય તેને તો ભક્તિએ કરીને જ ભગવાનને ભજવા એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે.'' (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૪)

ભક્તે અવળા સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને ભક્તિ કરવી

''ભગવાનના દૃઢ આશ્રિત હોય તેને તો એવા અવળા સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને ને પોતાના મનનું ગમતું સર્વે મૂકીને ભગવાનને ભજવા.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૨)

''જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય ને તે પોતાના પતિની બીકે ને પતિવ્રતાનો ધર્મ રાખ્યાની બીકે અતિશય મનમાં ખટકો રાખીને કોઈ પુરુષ સાથે હસીને તાળી લે નહીં, અને તેને એમ મનમાં બીક રહે જે, 'જો હું ગાફલાઈ રાખીશ તો મારો પતિ મને વ્યભિચારિણી જાણશે તો મારી સેવા અંગીકાર નહીં કરે, એટલે મારે પતિવ્રતાના ધર્મમાં ખોટ્ય પડશે,' એવું જાણીને મનમાં ખટકો રાખે છે. તેમ જે ભક્ત એ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રાખે ને પ્રમાદને ને મોહને ટાળવાનો ખટકો રાખે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૪)

ભક્તે ભગવાનનું વચન અધ્ધર ઝીલવું

''પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તે પોતાને કોઈ વચન યોગ્ય કહે અથવા અયોગ્ય કહે, ત્યારે તે વચનને તત્કાળ સ્નેહે સહિત માનવું. તેમાં યોગ્ય વચન હોય તેમાં તો આશંકા થાય નહીં, પણ કોઈ અયોગ્ય વચન કહ્યું હોય અને

તેમાં આશંકા થાય એવું હોય તો પણ તે સમાને વિષે ના પાડવી નહીં, એ તો હા જ પાડવી અને એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ! જેમ તમે કહેશો તેમ હું કરીશ.' અને તે વચન પોતાને મનાય નહીં એવું હોય, તો પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તેની મરજી હોય તો તેમને હાથ જોડીને ભક્તિએ સહિત એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ! તમે જે વચન કહ્યું તે તો ઠીક છે, પણ આટલી મને તેમાં આશંકા થાય છે.' એ પ્રકારનું દીન થઈને વચન કહેવું... પણ પરમેશ્વરે વચન અયોગ્ય કે યોગ્ય કહ્યું હોય તે સમે ના પાડવી નહીં. એવી રીતની યુક્તિએ મોટાના વચનને પાછું ઠેલવું, પણ કહ્યું ને તત્કાળ ના પાડવી નહીં. એવી રીતે તો વચનને ગુણે કરીને વર્તવું.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૨)

ભગવાનને વિષે ગોપીઓના જેવી પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ કરવી

''જે અમારો અભિપ્રાય તે થોડાકમાં લ્યો, કહીએ જે... રામાનુજ સ્વામીએ જેવી રીતે ક્ષર-અક્ષર થકી પર જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે તો અમારે ઉપાસના છે, તથા ગોપીઓના જેવી તો એ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે અમારે ભક્તિ છે,... એવી રીતે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧૪)

''તે અવતારને વિષે પતિવ્રતાના જેવી અનન્યપણે નિષ્ઠા રાખવી. જેમ સીતાજીને શ્રીરામચંદ્રને વિષે નિર્દોષપણે નિષ્ઠા હતી તેમ નિષ્ઠા રાખવી.... પણ ભગવાન વિના બીજા દેવની ઉપાસના ન કરવી. અને જો બીજા દેવની ઉપાસના કરીએ તો તેમાં મોટો દોષ લાગે છે ને પતિવ્રતાપણું જાય છે ને વેશ્યાના જેવી ભક્તિ થાય છે. માટે ભગવાનને વિષે સીતા ને રુક્મિણીના જેવી ભક્તિ કરવી. અને તે ભગવાનનું જ ધ્યાન કરવું અને તે વિના બીજા કોઈ દેવનું ધ્યાન ન કરવું.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૯)

''ભગવાનના ભક્તને પણ ભગવાન સંગાથે દૃઢ ટેક જોઈએ. અને જેવે રૂપે કરીને ભગવાનનું દર્શન પોતાને થયું છે ને તે સંગાથે જેને પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ પ્રીતિ બંધાણી છે, તેને મોટા મોટા જે બીજા મુક્ત સાધુ તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય જ નહીં. અને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેના જે બીજા અવતાર હોય તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય નહીં, કેવળ જે સ્વરૂપની પોતાને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તેને સંગાથે જ પ્રીતિ રહે ને તેની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે; અને બીજાને જે

કાંઈક માને તે તો તેના જાણીને માને. એવી જેને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેને વિષે પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ ભક્તિ હોય ને તે ગમે તેવા બીજા ગુણવાનને દેખે પણ તેને વિષે હેત થાય જ નહીં. જેમ હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીના ભક્ત છે; તે રામાવતાર પછી બીજા કેટલાક ભગવાનના અવતાર થયા છે પણ હનુમાનજીને રામચંદ્રજીને વિષે જ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રહી છે. તે માટે હનુમાનજીની ભક્તિ તે પતિવ્રતાના જેવી છે. એવી રીતે જે ભગવાનના ભક્તની ટેક હોય તેની પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ કહેવાય અને જેનું અંગ એવું ન હોય તો તેની વ્યભિચારિણીના જેવી ભક્તિ કહેવાય. માટે જાણી જોઈને પોતાનું નાક કપાય એવી ભક્તિ ન કરવી ને ભગવાનના ભક્તને તો સમજી-વિચારીને પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ ભક્તિ કરવી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૬)

''જ્યારે કેવળ ભગવાનનું જ ચિંતવન રહે છે ત્યારે ચિંતવન કરતાં કરતાં શૂન્યભાવને પામી જાય છે ત્યારે એ ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિ વિના પિંડ-બ્રહ્માંડ કાંઈ ભાસતું નથી. પછી એવા શૂન્યને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને જોતાં જોતાં પ્રકાશ થઈ આવે છે અને તે પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે. માટે એવી રીતે કેવળ ભગવાનના સ્વરૂપમાં પ્રીતિ હોય એ પતિવ્રતાની ભક્તિ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૬)

''જેને કલ્યાણનો ખપ હોય તે પતિવ્રતાનું અંગ રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧)

ભગવાનને વિષે દિવ્યભાવ રાખી ભક્તિ કરવી

''સર્વના કારણ ને સદા દિવ્ય સાકાર એવા જે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ નારાયણ તેની મૂર્તિને વિષે સાકરના રસની મૂર્તિની પેઠે ત્યાગભાગ સમજવો નહીં ને જેવી મૂર્તિ દીઠી હોય તેનું જ ધ્યાન, ઉપાસના, ભક્તિ કરવી.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૭)

ગદ્ગદકંઠ થઈને માનસી પૂજા-ભક્તિ કરવી

''જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે નિત્યે ભગવાનની માનસી પૂજા કરે. તે માનસી પૂજા કરવાની એમ વિક્તિ છે જે, ઉનાળો, શિયાળો કે ચોમાસું એ

ત્રણ ઋતુને વિષે નોખી નોખી માનસી પૂજા કરવી... ને નિત્યે આવી રીતે ભગવાનની માનસી પૂજા કરજ્યો. ને આવી વાત અમે કોઈ દિવસ કરી નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૩)

''જો ભગવાનને વિષે પ્રેમે કરીને અતિ રોમાંચિત-ગાત્ર થઈને તથા ગદ્‌ગદકંઠ થઈને જો ભગવાનની પ્રત્યક્ષ પૂજા કરે છે અથવા એવી રીતે જ ભગવાનની માનસી પૂજા કરે છે, તો એ બેય શ્રેષ્ઠ છે. અને પ્રેમે કરીને રોમાંચિતગાત્ર અને ગદ્‌ગદકંઠ થયા વિના કેવળ શુષ્ક મને કરીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે અને માનસી પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૩)

ભક્તિ માટે મંદિરની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં ધર્મમાં રહીને જોડાવું

''જેને ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને તો ઢૂંઢિયાની પેઠે દયા રાખ્યે પણ કેમ ઠીક પડે ? એને તો પરમેશ્વરને વાસ્તે પુષ્પ લાવ્યાં જોઈએ, તુલસી લાવ્યાં જોઈએ, ભાજી-તરકારી લાવી જોઈએ, ઠાકોરજીને વાસ્તે બાગ-બગીચા કરાવ્યા જોઈએ, મંદિર કરાવ્યાં જોઈએ. માટે જે અતિશય ત્યાગ રાખીને ને અતિશય દયા રાખીને મૂઠી વાળીને બેસી રહે તેણે ભગવાનની ભક્તિ થતી નથી. અને જ્યારે ભક્તિએ રહિત થાય ત્યારે ભગવાનની ઉપાસનાનો નાશ થઈ જાય... માટે પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના કરવી એ અમારો સિદ્ધાંત છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૭)

તપશ્ચર્યા સાથે સ્વામીસેવકભાવે ભક્તિ કરવી

''જે ત્યાગી ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને સર્વકર્તા જાણીને, તપે કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા અને રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તેની પેઠે ભગવાનને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને ભજવા, એ અમારો સિદ્ધાંત છે... ...અમારો તો એ ઈશક છે ને એ જ સિદ્ધાંત છે જે, 'તપે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા ને ભગવાનને સર્વેના કર્તાહર્તા જાણીને અને સ્વામીસેવકને ભાવે કરીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી. અને કોઈ રીતે તે ભગવાનની ઉપાસના ખંડન થવા દેવી નહીં.' માટે તમો પણ સર્વે આ અમારા વચનને પરમ સિદ્ધાંત કરી માનજ્યો.'' (વચનામૃત કારિયાણી પ્રકરણ ૧૦)

સત્તામાત્ર ચૈતન્ય-બ્રહ્મરૂપ થઈને ભક્તિ કરવી

મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, ''નરસિંહ મહેતો તો સખીભાવે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ભજતા ને કેટલાક નારદાદિક ભગવાનના ભક્ત છે તે તો દાસભાવે કરીને ભગવાનને ભજે છે. એ બે પ્રકારના ભક્તમાં કેની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ જાણવી ?'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''નરસિંહ મહેતો, ગોપીઓ ને નારદ-સનકાદિક એમની ભક્તિમાં બે પ્રકાર નથી, એ તો એક પ્રકાર જ છે. અને દેહ તો પુરુષનો ને સ્ત્રીનો બેય માયિક છે ને નાશવંત છે; અને ભજનનો કરનારો જે જીવાત્મા તે પુરુષ પણ નથી ને સ્ત્રી પણ નથી, એ તો સત્તામાત્ર ચૈતન્ય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨)

આમ, વચનામૃતમાં શ્રીહરિએ ભક્તિની રીતનાં કેવાં સુંદર સોપાનો પ્રસ્તુત કર્યાં છે !

૧૦

બ્રહ્મરૂપ થઈને ભક્તિ કરવી

ભગવાન સ્વામિનારાયણે નવધા ભક્તિનું પ્રવર્તન કર્યું તેમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિતની ભક્તિને તેમણે સર્વશ્રેષ્ઠ ગણી છે. એકાંતિક ધર્મ અર્થાત્ ભાગવત ધર્મનું સ્થાપન અને પોષણ કરવા તેઓ પ્રગટ્યા હતા. તેમણે આ એકાંતિક ધર્મના ધારક ગુણાતીત સત્પુરુષનો મહિમા વારંવાર દૃઢાવ્યો છે. તેમના સંગે કરીને બ્રહ્મરૂપ થઈને ભક્તિ કરવાનો સિદ્ધાંત તેમણે સ્થાપ્યો છે.

બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મની ભક્તિ કરવી – એ સિદ્ધાંત

"જેને બુદ્ધિ હોય તેને ભગવાનમાં હેત કેમ કરવું ? તો જે ચોવીસ તત્ત્વ છે તે થકી પોતાના જીવને પૃથક્ જાણવો ને તે જીવને વિષે ખૂંતીને રહી જે પંચ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તેને ઉખાડી નાંખીને ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિના જીવ-સત્તાપણે રહ્યાં થકાં નિર્ગુણપણે કરીને જેટલું ભગવાનમાં હેત થાય તેટલું કરવું. તે નિર્ગુણપણું તે શું જે, દસ ઇન્દ્રિયો તે રજોગુણની સંપત્તિ છે અને અંતઃકરણ ને દેવતા તે સત્ત્વગુણની સંપત્તિ છે અને પંચભૂત ને પંચવિષય તે તમોગુણની સંપત્તિ છે; તે એ ત્રણ ગુણની સંપત્તિઓ ને ત્રણ ગુણ તેને પૃથક્ માનીને કેવળ જીવસત્તાએ કરીને રહે તેને નિર્ગુણ કહીએ. એવો નિર્ગુણ થઈને ભગવાનમાં હેત કરવું. તે કહ્યું છે જે,

'નૈર્ગુણ્યસ્થા રમન્તે સ્મ ગુણાનુકથને હરેઃ'

તથા

'પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા ।
ગૃહીતચેતા રાજર્ષે આખ્યાનં યદધીતવાન્ ॥'

અને એવી રીતના જે જ્ઞાની છે તે ક્ષેત્ર ને ક્ષેત્રજ્ઞના રૂપને જાણીને પોતે ક્ષેત્રજ્ઞરૂપે થઈને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે. તે ક્ષેત્ર તે શું ? તો સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા એ સર્વે ક્ષેત્ર છે. તે ક્ષેત્રને પોતાના આત્માથી પૃથક્ જાણે છે જે, 'એ મારે વિષે કોઈ દિવસ હોય નહીં. હું તો એનો જાણનારો છું ને અતિ શુદ્ધ છું, અરૂપ છું, અલિંગ છું, ચેતન છું; અને એ ક્ષેત્ર તો અતિ મલિન છે, જડ છે, નાશવંત છે.' એમ દૃઢપણે સમજીને ને એ સર્વથી વૈરાગ્યને પામીને સ્વધર્મે સહિત જે ભગવાનને વિષે ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકી ભક્તિ કહીએ." (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત ગુણાતીત હોય ને કેવળ સત્તારૂપે વર્તતો હોય, અને તેને વિષે વૈરાગ્યરૂપ જે સત્ત્વગુણ અને વિષયમાં પ્રીતિરૂપ જે રજોગુણ અને મૂઢપણારૂપ જે તમોગુણ એ ત્રણે ગુણના ભાવ તો ન હોય અને તે તો કેવળ ઉત્થાને રહિત શૂન્યસમતા ધરી રહે ને સુષુપ્તિ જેવી અવસ્થા વર્તે, એવી રીતે સત્તારૂપે રહ્યો જે નિર્ગુણ ભક્ત તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય કે ન હોય ? એ પ્રશ્ન છે." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "જે સત્તારૂપે વર્તે તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ તો હોય."...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મધ્વાચાર્ય, નિંબાર્ક ને વલ્લભાચાર્ય એમણે આત્મારૂપે રહીને જે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ કરવી એ પ્રીતિને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહી છે. માટે ગુણાતીત થઈને જે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ કરે છે એ જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, એમ મોટા મોટા આચાર્યનો સિદ્ધાંત છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૩)

"દેહગેહાદિક સર્વે પદાર્થને અસત્ય જાણીને તથા દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, તેથી જુદું પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને તથા પોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની નિષ્કામભક્તિ કરવી." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૧)

"એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાનું રૂપ દેહ માને નહીં ને પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને અને સ્વધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય તેણે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરે ને એક ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થની વાસના રાખે નહીં."

(વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૨)

"જેને ભગવાન વિના બીજી કોઈ વાસના ન હોય અને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૧)

શ્રીહરિનો આગ્રહ : બ્રહ્મરૂપ થઈને જ પરબ્રહ્મની ભક્તિ કરવી

"તમે સર્વે મુનિમંડળ તથા બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગી તથા પાળા તથા અયોધ્યાવાસી, એ તમે સર્વે મારા કહેવાઓ છો. તો જો હું ખટકો રાખીને તમને વર્તાવું નહીં અને તમે કાંઈક ગાફલપણે વર્તો તે અમારી થકી દેખાય નહીં. માટે જે જે મારા કહેવાયા છો તેમાં મારે એક તલમાત્ર કસર રહેવા દેવી નથી. માટે તમે પણ સૂધા સાવધાન રહેજ્યો; જો જરાય ગાફલાઈ રાખશો તો તમારો પગ ટકશે નહીં. અને મારે તો જે તમે ભગવાનના ભક્ત છો તેના હૃદયમાં કોઈ જાતની વાસના તથા કોઈ જાતનો અયોગ્ય સ્વભાવ તે રહેવા દેવો નથી. અને માયાના ત્રણ ગુણ, દસ ઇન્દ્રિયો, દસ પ્રાણ, ચાર અંતઃકરણ, પંચભૂત, પંચવિષય અને ચૌદ ઇન્દ્રિયોના દેવતા, એમાંથી કોઈનો સંગ રહેવા દેવો નથી; ને એ સર્વે માયિક ઉપાધિ થકી રહિત સત્તામાત્ર એવો જે આત્મા તે રૂપે થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરો એવા સર્વેને કરવા છે, પણ કોઈ જાતનો માયાનો ગુણ રહેવા દેવો નથી." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૫)

"આ દેહમાંથી નીસરીને નારદ, સનકાદિક, શુકજી જેવા બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરવી છે' એવી વાસના રાખવી... શુભ વાસનાને બળે કરીને બ્રહ્મલોક, ઇન્દ્રલોકના ભોગને ત્યાગ કરીને ભગવાનના ધામમાં પૂગવું, પણ વચમાં ક્યાંય ન રહેવું; એમ નિશ્ચય રાખવો." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૭)

શ્રીજીમહારાજ સર્વે પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "એક પ્રશ્ન પૂછું છું જે, એક પરમેશ્વરનો ભક્ત છે તે તો જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ તે થકી પર વર્તે છે ને મલિન રજ, તમ ને મલિન સત્ત્વ તેનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સત્ત્વમય વર્તે છે ને એવો થકો પરમેશ્વરને ભજે છે. અને બીજો જે ભક્ત છે તે તો ત્રિગુણાત્મક વર્તે છે ને પરમેશ્વરને વિષે તો અતિશય પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે છે. એ બે ભક્તમાં કયો ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે?" ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

"ગીતામાં ચાર પ્રકારના ભક્ત કહ્યા છે, તેમાં જ્ઞાનીને જ ભગવાને પોતાનો આત્મા કહ્યો છે. માટે જે માયિક ઉપાધિને તજીને બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનને ભજે તે જ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે... માટે બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરમેશ્વરને ભજે તે શ્રેષ્ઠ છે." (વચનામૃત અમદાવાદ પ્રકરણ ૨)

જે બ્રહ્મરૂપ થાય તેને પણ પરબ્રહ્મની ભક્તિ કરવાની હોય છે, આ સિદ્ધાંત શ્રીહરિનું મૌલિક પ્રદાન છે

"જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને પણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ તે જાણવા રહ્યા છે. અને જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને જ પુરુષોત્તમની ભક્તિનો અધિકાર છે... માટે બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરબ્રહ્મની ભક્તિ ન કરે તો તે પણ આત્યંતિક કલ્યાણને ન પામ્યો કહેવાય." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૭)

"સાંખ્યવિચારે કરીને જે બ્રહ્મરૂપ થયો હોય તેને અર્થે યોગનો ઉપદેશ છે; તે કહ્યું છે જે,

'બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાઙ્ક્ષતિ ।
સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ભક્તિં લભતે પરામ્ ॥'

તથા

'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્ગ્રન્થા અપ્યુરુક્રમે ।
કુર્વન્ત્યહૈતુકીં ભક્તિમિત્થંભૂતગુણો હરિઃ ॥
પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા ।
ગૃહીતચેતા રાજર્ષે આખ્યાનં યદધીતવાન્ ॥'

એવી રીતે સાંખ્યવાળાને યોગની અપેક્ષા છે." (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૨)

આ જ વાત શ્રીહરિએ વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩માં પણ કરી છે. તેમણે કહ્યું: "ભગવાનના ભક્ત હોય તે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને માયિક ઉપાધિને ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપ થયા હોય તો પણ ભગવાનને... વિષે... પ્રીતિ તેણે યુક્ત હોય છે."

વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૯માં પણ આ જ શ્લોકો ટાંકીને તેમણે કહ્યું: "જે શુકજી જેવા બ્રહ્મસ્થિતિને પામ્યા હોય તેને પણ એ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મની ઉપાસના-ભક્તિ કરવી ને (શ્રીમદ્ભાગવતના) દશમ(સ્કંધ)માં કહ્યાં જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર તે શુકજી જેવાને પણ ગાવવાં ને

સાંભળવાં.''

''સાચા જ્ઞાની જે નારદ, સનકાદિક, શુકજી તે તો નિરંતર ભગવાનનું ધ્યાન, નામરટન અને કીર્તન તેને કરે છે; અને શ્વેતદ્વીપને વિષે જે નિરન્ન-મુક્ત છે તે તો બ્રહ્મસ્વરૂપ છે અને કાળના પણ કાળ છે, તે પણ પરમેશ્વરનું ધ્યાન, નામરટન, કીર્તન, પૂજન, અર્ચન, વંદન તેને કરતા રહે છે અને પોતે અક્ષરસ્વરૂપ છે તો પણ અક્ષરાતીત જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના દાસ થઈને વર્તે છે; અને બદરિકાશ્રમને વિષે જે ઉદ્ધવ ને તનુ ઋષિ આદિક મુનિ રહ્યા છે તે પણ તપ કરે છે ને નિરંતર ભગવાનની ભક્તિ કર્યા કરે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૮)

બ્રહ્મરૂપ થઈને જો પરબ્રહ્મની ભક્તિ ન કરે તો તે ભક્તનું દૂષણ છે

વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫માં તેમણે કહ્યું: ''આત્મનિષ્ઠાવાળા જે સંત તેને આત્મનિષ્ઠા ને તીવ્ર વૈરાગ્ય એ બેય હોય તેણે કરીને કોઈ રીતનું બંધન તો ન થાય, પણ જો તેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો જેમ બહુ પ્રકારનાં ભોજન ને બહુ પ્રકારનાં વ્યંજન કર્યાં હોય ને તેમાં જો એક લવણ ન હોય તો તે સર્વે નકારાં થઈ જાય છે, તેમ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલું જે બ્રહ્મજ્ઞાન છે તથા વૈરાગ્ય છે તે તો નકારું જ છે ને સદા અકલ્યાણકારી જ છે... માટે આત્મનિષ્ઠાવાળાને જો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો એ એને મોટું દૂષણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

ગોપાળાનંદ સ્વામીને શ્રીજીમહારાજ પૂછતા હવા જે, ''અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ થાય છે અથવા આત્મદર્શન થાય છે, તે તો ભગવાન ને ભગવાનના સંતની કૃપા થકી થાય છે. તે એ યોગ ને આત્મદર્શન સિદ્ધ થયાનું કારણ જે ભગવાન ને ભગવાનના સંત, તેને વિષે વૃત્તિ ગૌણ થઈ જાય છે અને અષ્ટાંગયોગ ને આત્મદર્શન એને વિષે વધુ લગની થાય છે, તેનું શું કારણ હશે ?'' ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''એ તો એમ સમજવું જે, જ્યારે પોતાની ખોટ્ય કાઢવી હોય ત્યારે તેને મોટાઓનાં વચનની સાખ્ય લઈને કાઢવી. જેમ કોઈક વ્યાવહારિક કામ હોય ને તે કામને અતિશય સિદ્ધ કરવું હોય, ત્યારે સારા સારા માણસની સાયદી કરવી. તેમ અહીં પણ એ સાયદી છે જે, શુકદેવજી બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા હતા તો પણ અતિ પ્રીતિએ કરીને

શ્રીમદ્‌ભાગવત ભણ્યા અને આજ દિવસ સુધી પણ ભગવાનની ભક્તિને જ કરે છે. અને શૌનકાદિક અઠ્યાશી હજાર ઋષિ તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તો પણ સૂતપુરાણીના મુખ થકી ભગવાનની કથાને સાંભળે છે. એવી જાતનાં વચનની સાખ્ય ભક્તિની દૃઢતાને અર્થે લેવી.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૬)

જો ભક્ત બ્રહ્મરૂપ ન થયો હોય તો તેની ભક્તિમાં વિઘ્ન છે

''ભગવાનના રૂપ કરતાં અધિક રૂપ, અધિક સ્પર્શ, અધિક રસ, અધિક ગંધ, અધિક શબ્દ તે બીજાને વિષે જણાય તો ભગવાનને મૂકીને તેને વિષે હેત થઈ જાય. જેમ સોળ હજાર ને એકસો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તે જન્માંતરે અપ્સરાઓ હતી. તેમણે બ્રહ્મા પાસે વર માગ્યો જે, 'હે મહારાજ! અમે દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય એ સર્વેનો સ્પર્શ કર્યો છે, પણ જે નારાયણ પુરુષ છે તેનો પતિભાવે સ્પર્શ નથી કર્યો; માટે એવી કૃપા કરો જે, એ અમારા પતિ થાય.' પછી બ્રહ્માએ કહ્યું જે, 'તમે તપ કરો, તમારા પતિ નારાયણ થશે.' ત્યારે તેમણે ઘણું તપ કર્યું. પછી તેમની ઉપર અષ્ટાવક્ર ઋષિ તથા નારદમુનિ તે પણ પ્રસન્ન થયા ને વર આપ્યો જે, 'તમારા પતિ નારાયણ થશે.' એવી રીતે જન્માંતરે ઘણુંક તપ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પામી હતી, પણ જો ભગવાન કરતાં સાંબને વિષે અધિક રૂપ દીઠું તો તેમાં મોહ પામી. માટે જેની એક મતિ રહેતી ન હોય તેને પંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયના સુખસંબંધે કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે ઠીક નહીં.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

''ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ કાંઈક ચાળા કરે તો એને કહેવું જે, 'કેમ તારે તે એક ભગવાનનું જ રૂપ જોવું છે કે બીજાનું પણ જોવું છે ? ને કેવળ ભગવાનનો શબ્દ સાંભળવો છે તથા ગંધ લેવો છે કે બીજાનો પણ શબ્દ સાંભળવો છે ને ગંધ લેવો છે? અને જો ભગવાન વિના બીજા વિષયમાં તું જઈશ તો તારે-મારે શું ભાઈ? તું કોણ ને હું કોણ? તારે મારે લેવું-દેવું નથી. તમે કરશો તે તમે ભોગવશો.' એમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને કહીને પછી ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જે, 'હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે ભક્તવત્સલ ! હે દયાનિધે ! આ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો વાંક છે ને હું તો એથી નોખો છું ને એ તો મારા શત્રુ છે, માટે એ થકી મારી રક્ષા કરજ્યો.' એમ નિરંતર પ્રાર્થના કર્યા કરવી ને પોતાને ક્ષેત્રજ્ઞ ચૈતન્યરૂપ માનીને ભગવાનને વિષે હેત-ભક્તિ

કરવી.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

''ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને પંચ વર્તમાનના નિયમરૂપ જે પાંજરું તથા બેડી તેમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરાવવી... અને જો એમને ભક્તિમાં ઉપયોગી માનીને હેતુ માને ને એનો ગુણ લે તો ભગવાનનાં દર્શન-સ્પર્શનાદિકને વિષે સુખ મનાવતે થકે જો સ્ત્રીઆદિકને વિષે કાંઈક સુખ મનાવી દે તો એનું કર્યું-કરાવ્યું સર્વે વ્યર્થ થઈ જાય... માટે કેવળ આત્મારૂપ થયે થકે જે ભગવાનને વિષે હેત થાય તે ઠીક છે, એમ અમારો સિદ્ધાંત છે અને એવી રીતે જ ભગવાનમાં હેત કરે છે તે અમને ગમે છે.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

''જેને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેને અંતઃકરણના ઘાટને જોઈને કચવાઈ જવું નહીં ને અંતઃકરણના ઘાટને માનવા પણ નહીં, ને પોતાને ને અંતઃકરણને જુદું માનવું અને પોતાના આત્માને જુદો માનીને ભગવાનનું ભજન કરવું.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૨)

બ્રહ્મરૂપ થયો તેની પરમાત્મ-ભક્તિ નિર્વિઘ્ન જ હોય છે

''જે આત્મજ્ઞાનની વાર્તા કરીએ છીએ તેમાં તો એટલું જ પ્રયોજન છે જે, 'જો પોતાના આત્માને દેહથી જુદો માને તો દેહને વિષે પ્રીતિ ન રહે તથા દેહનાં સંબંધીને વિષે હેત ન રહે તથા ભગવાનની ભક્તિને વિષે કોઈ વિઘ્ન ન થાય.' એટલું જ પ્રયોજન છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૫)

''ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે એક સત્તારૂપે રહીને જ કરવી. ને તે સત્તારૂપ આત્મા કેવો છે? તો જેને વિષે માયા ને માયાનાં કાર્ય જે ત્રણ ગુણ ને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેનું કોઈ આવરણ નથી. અને કાંઈક જે આત્માને વિષે આવરણ જેવું જણાય છે તે અજ્ઞાને કરીને જણાય છે, પણ જેણે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને એનો સર્વ પ્રકારે નિષેધ કરી નાખ્યો છે તેને તો એ આત્માને વિષે કોઈ જાતનું આવરણ નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૭)

''ભગવાનના જે ભક્ત તે બે પ્રકારના છે. તેમાં એકને ભગવાનનો નિશ્ચય તો યથાર્થ છે પણ તે દેહાત્મબુદ્ધિ સોતો ભગવાનનું ભજન કરે છે. અને બીજો તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તેથી પર ને ચૈતન્યરૂપ એવું પોતાના સ્વરૂપને માને

અને તે પોતાના સ્વરૂપને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને ભગવાનનું ભજન કરે; પછી ત્રણ અવસ્થાથી ને ત્રણ શરીરથી પર જે પોતાનું સ્વરૂપ તેને અતિશય પ્રકાશમાન ભાળે ને તે પ્રકાશને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ જેવી પ્રગટ પ્રમાણ છે તેવી અતિશય પ્રકાશે યુક્ત ભાસે, એવી રીતની સ્થિતિવાળો હોય. અને એવી રીતની સ્થિતિ જ્યાં સુધી થઈ નથી ત્યાં સુધી ભગવાનનો ભક્ત છે તો પણ તેને માથે વિઘ્ન છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૩)

''શ્રીમદ્ભાગવતમાં સુવર્ણને વિષે કળિનો નિવાસ કહ્યો છે, તો તે સુવર્ણ અમને દીઠું પણ ગમતું નથી. અને જેવું બંધનકારી સુવર્ણ છે તેવું જ બંધનકારી રૂપ પણ છે; કેમ જે જ્યારે રૂપવાન સ્ત્રી હોય ને તે સભામાં આવે ત્યારે ગમે તેવો ધીરજવાન હોય તેની પણ દૃષ્ટિ તેના રૂપને વિષે તણાયા વિના રહે નહીં. માટે સોનું ને સ્ત્રી એ બે અતિ બંધનકારી છે. અને એ બે પદાર્થનું બંધન તો ત્યારે ન થાય, જ્યારે પ્રકૃતિપુરુષ થકી પર એવું જે શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મ તેને જ એક સત્ય જાણે ને તે બ્રહ્મને જ પોતાનું સ્વરૂપ માને ને તે બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેનું ભજન કરે અને એ બ્રહ્મ થકી ઓરું જે પ્રકૃતિ ને પ્રકૃતિનું કાર્યમાત્ર તેને અસત્ય જાણે ને નાશવંત જાણે ને તુચ્છ સમજે ને માયિક જે નામરૂપ તેને વિષે અતિશય દોષદૃષ્ટિ રાખે ને તે સર્વ નામરૂપને વિષે અતિશય વૈરાગ્ય પામે, તેને સોનું ને સ્ત્રી બંધન ન કરે અને બીજાને તો જરૂર બંધન કરે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૦)

શ્રીજીમહારાજે સમગ્ર મુનિમંડળ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''જીવમાત્ર છે તે પંચવિષયને આધારે જીવે છે. તે કાં તો બાહ્ય પંચવિષયને ભોગવતો હોય; અને જ્યારે બાહ્ય પંચવિષયનો યોગ ન હોય ત્યારે અંતઃકરણમાં પંચવિષયનું ચિંતવન કર્યા કરે, પણ એ જીવ વિષયના ચિંતવન વિના ને વિષયને ભોગવ્યા વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતો નથી. અને જેમ વડનું વૃક્ષ છે તેનાં જે મૂળ તે જ વડને લીલો રાખે છે; અને બીજાં સર્વે મૂળ ઊખડી ગયાં હોય ને જો એક વડવાઈ પૃથ્વીમાં ચોંટી રહી હોય તો પણ એ વડનું વૃક્ષ લીલું રહે છે. તેમ ઉપર થકી કદાચિત્ પંચવિષયનો ત્યાગ કર્યો છે પણ અંતરમાં વિષયનું ચિંતવન થાય છે એ જ એને જન્મ-મરણનો હેતુ છે. એવા જે પંચવિષય તે પરમેશ્વરના ભક્તને કેવી રીતે જન્મ-મરણના હેતુ નથી? એ પ્રશ્ન છે.''

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈથી થયો નહીં, તેથી તેઓ જ આપે છે.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, માયામય એવાં જે ત્રણ શરીર તેની ભાવનાએ રહિત કેવળ આત્મસત્તારૂપે રહીને જે ભક્ત પરમેશ્વરની મૂર્તિનું ચિંતવન કરતો હોય, તેને ભગવાનના ચિંતવનને બળે કરીને જ્યારે ઉપશમ અવસ્થા વર્તે ત્યારે એ ભક્તને ઉપશમને બળે કરીને પંચવિષય જન્મ-મરણના હેતુ ન થાય... ઉપશમવાળાને પણ ગમે તેવા રમણીય ભોગ ઇન્દ્રિયોને ગોચર થાય હોય પણ જ્યારે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ કરે ત્યારે જેવા પૂર્વજન્મને વિષે દેખ્યા હોય ને તે આ જન્મમાં વીસરી જાય છે, તેવી તેની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે... જે જ્ઞાની છે ને પરમેશ્વરના સ્વરૂપને ધ્યાને કરીને ઉપશમદશાને પામ્યો છે તેને પંચવિષય કેમ બાધ કરે ? ન જ કરે. માટે જે ઉપશમદશાને પામ્યો તેને પંચવિષય જન્મ-મરણના હેતુ થતા નથી." (વચનામૃત અમદાવાદ પ્રકરણ ૩)

"હવે જે ગમે તે કહીએ છીએ જે, ભગવાનનો મહિમા તો યથાર્થ સમજે, ને પોતાના દેહથી વ્યતિરિક્ત જે પોતાનો આત્મા તેને બ્રહ્મરૂપ સમજે, અને ધર્મમાં દૃઢ રહ્યો હોય, અને ભગવાનની અચળ ભક્તિ કરતો હોય... એવો જે હોય તે અમને બહુ ગમે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૬)

આમ, બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મની ભક્તિ કરવી એ વચનામૃતનો શંખનાદ છે, વિજયધ્વનિ છે.

૧૧

ભક્તિમાર્ગના અધિકારી

ભગવાનની ભક્તિ કોણ કરી શકે? તેનું સુંદર નિરૂપણ શ્રીહરિએ વચનામૃત ગ્રંથમાં કર્યું છે.

ભગવદ્‌ભક્તિના અધિકારી છે : સત્સંગી ભક્તો

શ્રીહરિ વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૮માં કહે છે :

''અંતર્દૃષ્ટિએ કરીને જે ભગવાનના ભક્તને વર્તવું તે જ્ઞાનયજ્ઞ કહેવાય છે. હવે કોઈ એમ પૂછે જે, 'અંતર્દૃષ્ટિ તે શું?' તો તેનો ઉત્તર એ છે જે, બાહેર અથવા માંહેલી કોરે ભગ઼વાનની મૂર્તિ સામી જે વૃત્તિ કરવી એ જ અંતર્દૃષ્ટિ છે... બાહેર ભગવાનનું દર્શન તથા પૂજન તથા ભગવાનનાં કથા, કીર્તન એ આદિક જે જે ભગવાન સંબંધી ક્રિયાઓ હોય તે સર્વે અંતર્દૃષ્ટિ છે અને એ સર્વે જ્ઞાનયજ્ઞ થાય છે. અને તે જ ભગવાનની મૂર્તિને અંતરમાં ધારીને તેનું પૂજન, વંદનાદિક જે કરવું તે પણ અંતર્દૃષ્ટિ છે ને જ્ઞાનયજ્ઞ છે. માટે સત્સંગી-માત્રને તો એવો અખંડ જ્ઞાનયજ્ઞ થાય છે.''

''જેવું પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ યુક્ત આ કીર્તન વિષે હરિજનનું અંગ કહ્યું છે, એવું તો ઝીણાભાઈનું અંગ છે તથા પર્વતભાઈને મૂળજી એનાં પણ એવાં અંગ હતાં... અને બીજા પણ સત્સંગમાં એવા અંગવાળા હશે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨)

શ્રીહરિ ભગવદ્‌ગીતાનો શ્લોક 'યા નિશા સર્વભૂતાનાં...' ટાંકીને

વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૦માં કહે છે: "એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, ભગવાનનું ભજન કરવું તેમાં તો સર્વ જગતના જીવની બુદ્ધિ રાત્રિની પેઠે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે કહેતાં ભગવાનનું ભજન નથી કરતા; અને જે જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો તે ભગવાનના ભજનને વિષે જાગ્યા છે કહેતાં નિરંતર ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં વર્તે છે."

વળી, વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૧માં કહ્યું: "ભગવાનના ભક્તની ને વિમુખ જીવની ક્રિયામાં તો ઘણો ફેર છે; કેમ જે, વિમુખ જે જે ક્રિયા કરે છે તે પોતાનાં ઈન્દ્રિયોને લાડ લડાવવાને અર્થે કરે છે ને ભગવાનનો ભક્ત જે જે ક્રિયા કરે છે તે તો કેવળ ભગવાનના ભક્ત તેની સેવાને અર્થે કરે છે. માટે હરિજનની જે સર્વે ક્રિયા તે તો ભક્તિરૂપ છે. અને જે ભક્તિ છે તે તો નૈષ્કર્મ્ય જે જ્ઞાન તે રૂપ છે. માટે હરિજનની ક્રિયા છે તે તો સર્વે નૈષ્કર્મ્યરૂપ છે."

ભક્તિમાન પુરુષનાં લક્ષણ અને પાત્રતા

ભગવાનની ભક્તિ કરતાં ભક્તનાં લક્ષણો શ્રીહરિ વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૪૭માં દર્શાવે છે:

"જેને ભક્તિનિષ્ઠા પ્રધાન હોય તેને તો એક ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જ અતિશય દૃઢ પ્રીતિ વર્તે અને તે ભગવાનના સ્વરૂપથી અન્ય એવા જે માયિક પદાર્થ તેને વિષે પોતાના મનની વૃત્તિને ધારી શકે નહીં, અને પ્રેમે કરીને ભગવાનને વસ્ત્ર-અલંકારનું ધારણ કરે, અને તે ભક્તને ભગવાનનાં જે મનુષ્યચરિત્ર તેના શ્રવણને વિષે અતિશય રુચિ વર્તે તથા ભગવાનની મૂર્તિના નિરૂપણને કરનારું જે શાસ્ત્ર તેને વિષે અતિશય રુચિ વર્તે, અને જે ભક્તને ભગવાનને વિષે પ્રેમને દેખે તે ભક્તને વિષે જ તેને પ્રીતિ થાય અને તે વિના તો પોતાના પુત્રાદિકને વિષે પણ ક્યારેય પ્રીતિ ન થાય, અને તે ભક્તને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને વિષે જ નિરંતર પ્રવૃત્તિ હોય."

આ જ રીતે શ્રીહરિએ અન્ય વચનામૃતોમાં પણ સંતો-ભક્તોના ભક્તિ લક્ષણો સૂક્ષ્મ રીતે દર્શાવ્યા છે. જેમ કે, મુક્તાનંદ સ્વામી વિશે તેઓ કહે છે: "જેને ભગવાનની પૂજા સેવાને વિષે તથા કથાવાર્તા, કીર્તનને વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય તથા ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજતો હોય ને એ બે વાનાં દિવસે દિવસે નવાં ને નવાં જ રહેતા હોય, પણ ક્યારેય ગૌણ ન પડે. જેમ

મુક્તાનંદ સ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હતું તેવું ને તેવું જ આજ દિવસ સુધી નવું ને નવું છે, પણ ગૌણ પડ્યું નથી.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૩)

ભગવાનના ભક્તને ધ્યાનનું સાહજિક અંગ હોતું નથી. શ્રીહરિ ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું, તે વિશે શ્રદ્ધા અને સાતત્યની વાત કરતાં કહે છે: ''ભગવાનની મૂર્તિને હૈયામાં ધારવી તેમાં શૂરવીરપણું રહે. અને મૂર્તિ ધારતાં ધારતાં જો ન ધરાય તો પણ કાયર ન થાય અને નિત્ય નવીન શ્રદ્ધા રાખે... અને ભગવાનના સ્વરૂપને હૈયામાં ધારતો રહે. તે ધારતાં ધારતાં દસ વર્ષ થાય અથવા વીસ વર્ષ થાય અથવા પચીસ વર્ષ થાય અથવા સો વર્ષ થાય તો પણ કાયર થઈને ભગવાનના સ્વરૂપને ધારવું તે મૂકી દે નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૫)

વળી, ભક્તિ કરતા ભક્તો સામે તેમને કેવી શ્રદ્ધા છે, તે અંગે દર્પણ ધરતાં જણાવે છે: ''જેને તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય તેને જ્યારે ભગવાનને દર્શને આવવું હોય અથવા ભગવત્કથાવાર્તા સાંભળવી હોય તથા ભગવાનની માનસી પૂજા કરવી હોય ઇત્યાદિક જે જે ભગવાન સંબંધી ક્રિયા તેને કર્યા સારુ સ્નાનાદિક જે પોતાની દેહક્રિયા તેને અતિશય ઉતાવળો થઈને કરે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૬)

ભક્તિવાળો ભક્ત ભગવાનના વચનને ધારે અને તે પ્રમાણે વર્તે તે અંગે શ્રીહરિ કહે છે : ''જેને હૈયામાં ભગવાનની ભક્તિ હોય તેને એવી વૃત્તિ રહે જે, 'ભગવાન તથા સંત તે મને જે જે વચન કહેશે તેમ જ મારે કરવું છે'; એમ તેના હૈયામાં હિંમત્ય રહે. અને, 'આટલું વચન મારાથી મનાશે અને આટલું નહીં મનાય,' એવું વચન તો ભૂલ્યે પણ ન કહે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૫)

શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, ''જે હરિભક્તને ભગવાનની ભક્તિનો ખપ હોય... તો તે ગમે તેવો પોતાનો સ્વભાવ હોય તો તેને ટાળીને જેમ તે સંત કહે ને તેની મરજી હોય તેમ વર્તે...'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૭)

ભગવદ્‌ભક્તિના અધિકારી છે – જેને ભગવદ્‌ભક્તિનું બંધાણ હોય

''હમણાં પણ જે ભક્તને ભગવાનની કથા, કીર્તન, નામસ્મરણ

ઈત્યાદિક જે દસ પ્રકારની ભક્તિ... ભગવદ્ભક્તિ આદિક ક્રિયાનું બંધાણ થયું હોય તે ગમે તેવો કુસંગ થાય તો પણ તે વિના એને ચાલે નહીં ને એ વિના બીજા કાર્યમાં એનું મન રાજી થાય નહીં ને ભગવદ્ભક્તિ આદિક ક્રિયામાં એનો જીવ જડાઈ ગયો હોય ને એનો જ એને અતિ ઈશક હોય, એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેનો પણ વાસુદેવ ભગવાનને વિષે પ્રવેશ છે એમ જાણવું.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

માહાત્મ્ય સહિત ભક્તિ

ભગવાનનો ભક્ત મહિમા જાણીને ભક્તિ કરે, તે વિશે શ્રીમદ્ભાગવતના તૃતીય સ્કંધમાં કપિલજીએ માતા દેવહૂતિને કહેલા ભગવાનના અપરંપાર મહિમાની વાતનો ઉલ્લેખ કરીને શ્રીહરિ વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૫માં કહે છે:

''એવી માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તેમાં તો કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવે નહીં અને માહાત્મ્ય જાણ્યા વિના પ્રાકૃત બુદ્ધિએ કરીને જો ભક્તિ કરે તો તેમાં વિઘ્ન આવે છે.''

આમ, શ્રીહરિએ ભગવાનની ભક્તિના અધિકારી પાત્રોની ઓળખ અને ભક્તિની સફળતા અંગે સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે.

૧૨
ભક્તિમાર્ગનાં વિઘ્નો

ભગવાનની ભક્તિ કરતા સાધકને માર્ગમાં અનેકવિધ વિઘ્નો આવે છે. શ્રીહરિ આ વિઘ્નોને વચનામૃતમાં દર્શાવે છે.

ભક્તિમાર્ગનું પહેલું વિઘ્ન છે : કુસંગ

''કુસંગી ચાર પ્રકારના છે – એક કુંડાપંથી, બીજા શક્તિપંથી, ત્રીજા શુષ્ક વેદાંતી અને ચોથા નાસ્તિક. એ ચાર પ્રકારના કુસંગી છે, તેમાં જો કુંડાપંથીનો સંગ થાય તો વર્તમાનમાંથી ચુકાડીને ભ્રષ્ટ કરે અને જો શક્તિપંથીનો સંગ થાય તો દારૂમાંસ ખવરાવીને સ્વધર્મ થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો શુષ્કવેદાંતીનો સંગ થાય તો ભગવાનનું ધામ તથા ભગવાનનો જે સદા દિવ્ય આકાર તથા ભગવાનના અવતારની મૂર્તિઓના જે આકાર તે સર્વેને ખોટા કરીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના તે થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો નાસ્તિકનો સંગ થાય તો કર્મને જ સાચાં કરીને પરમેશ્વર એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને ખોટા કરી દેખાડે અને અનાદિ સત્શાસ્ત્રના માર્ગ થકી ભ્રષ્ટ કરે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૪૮)

''આ સંસારમાં જેટલા કુસંગ કહેવાય છે તે સર્વે કુસંગથી અધિક કુસંગ તે કયો છે ? તો જેને પરમેશ્વરની ભક્તિ નહીં અને ભગવાન સર્વના સ્વામી છે, ભક્તવત્સલ છે, પતિતપાવન છે, અધમઉદ્ધારણ છે એવો પણ ભગવાનની કોરનો જેના હૈયામાં વિશ્વાસ નહીં. તે એવા તો આ સંસારમાં બે મત છે -

એક તો નાસ્તિકનો ને બીજો શુષ્ક વેદાંતીનો એ બે અતિ કુસંગ છે... પણ એ બે મતની જેને પ્રતીતિ આવી તેનો કોઈ કાળે છૂટકો થાય નહીં, શા માટે જે, એની સમજણ વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણ તે થકી ઊંધી છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૮)

''(આ જીવને કલ્યાણના અસાધારણ) સાધનને વિષે મોટું વિઘ્ન એ છે જે, શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ કરવો. અને જો એનો સંગ કરે તો તેને શું વિઘ્ન થાય? તો તેનો સંગ કરનારો જે પુરુષ તેને તેને વિષે હેત થાય... તે શુષ્ક વેદાંતી તે એને એમ ગુણ દેખાડે, 'આત્મા છે તેને જન્મ-મરણ નથી ને તે નિરાકાર છે અને તે ગમે એટલું પાપ કરે તો પણ તેને દોષ ન લાગે.' એવો એને ગુણ બતાવીને ભગવાનની મૂર્તિના આકારનું ખંડન કરી નાંખે ત્યારે એને એ મોટું વિઘ્ન થયું; કેમ જે, ભગવાનની મૂર્તિમાંથી પડી ગયો. માટે એ શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ ક્યારેય ન કરવો અને એ શુષ્ક વેદાંતી તો મહાઅજ્ઞાની છે ને ભગવાનના ભક્તિમાર્ગમાં એવું મોટું કોઈ વિઘ્ન નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૬)

''ભગવાનની ભક્તિમાંથી બે પ્રકારે જીવ પડે છે. એક તો શુષ્ક વેદાંતના ગ્રંથને સાંભળીને બીજા આકારને ખોટા કરે તેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના આકાર તેને પણ ખોટા કરે; એ શુષ્ક વેદાંતીને અતિ અજ્ઞાની જાણવા.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૮)

ભક્તિમાર્ગનું બીજું વિઘ્ન છે : ધન-સ્ત્રી આદિક પદાર્થ અને પંચવિષય

''ભગવાનની ભક્તિમાંથી બે પ્રકારે જીવ પડે છે... બીજો જે એમ સમજતો હોય જે, 'ભગવાનને ભજીએ તો ગોલોક ને વૈકુંઠલોકમાં સ્ત્રીભોગ, ખાન-પાન આદિક જે પંચવિષયનાં સુખ તેને પામીએ.' પછી તે સુખની આસક્તિએ કરીને ભગવાનને પણ ભૂલી જાય ને મૂળગો કુબુદ્ધિવાળો થઈને એમ સમજે જે, 'એ સુખ ન હોય તો એ ધામમાં રાધિકા, લક્ષ્મી આદિક સ્ત્રીઓ ભેળે ભગવાન પણ રમે છે; માટે એ સુખ પણ ખરું છે.' પણ ભગવાનને પૂર્ણકામ ને આત્મારામ ન સમજે અને એવી જે ભગવાનની ક્રિયાઓ છે તે તો પોતાના ભક્તના સુખને અર્થે છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૮)

''ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત... ન હોય ને ક્યારેક ભગવાનની

ભક્તિમાં સુવાણ થાય ને જો કુસંગનો યોગ થાય તો ભક્તિને ભૂલી જાય ને તે ચાળે ચઢી જાય.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''સર્વ સુખના ધામ અને સર્વ થકી પર એવા પરમેશ્વર છે તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટતી નથી અને માયિક એવા જે નાશવંત તુચ્છ પદાર્થ તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટી જાય છે તેનું શું કારણ છે?'' ...ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ...જે દિવસથી પરમેશ્વરે આ જગતની સૃષ્ટિ કરી છે તે દિવસથી એવી જ કળ ચડાવી મૂકી છે જે ફરીને પરમેશ્વરને દાખડો કરવો પડે નહીં અને સંસારની જે વૃદ્ધિ કરવી તે પોતાની મેળે જ થયા કરે, એવો ફેર ચડાવી મૂક્યો છે. તે માટે સહજે જ સ્ત્રીમાં પુરુષને હેત થાય છે ને પુરુષમાં સ્ત્રીને હેત થાય છે. તે એ હેતરૂપી જ ભગવાનની માયા છે. તે માયાના પ્રવાહમાં જે ન વહે તેની વૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપમાં રહે છે...ભગવાનના સ્વરૂપથી જુદા પડે તો શિવ, બ્રહ્મા અને નારદાદિક એ જેવા સમર્થ મુક્ત હોય તે પણ માયિક પદાર્થમાં તણાઈ જાય છે. તેટલા માટે ભગવાનને મૂકીને માયિક પદાર્થનો સંગ કરે તો જરૂર તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટી જાય.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૪)

''ભગવાનના ભક્તને સ્ત્રી, ધન, દેહાભિમાન અને સ્વભાવ એ ચાર વાનાંમાં કાચ્યપ હોય ને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તો પણ એની ભક્તિનો વિશ્વાસ નહીં, એની ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન આવે. કેમ જે, ક્યારેય એને સ્ત્રી-ધનનો યોગ થાય તો ભક્તિનો ઠા રહે નહીં ને તેમાં આસક્ત થઈ જાય... ત્યારે ભક્તિ તે ક્યાંથી રહે ?... આ વાર્તા તે આમ જ છે પણ એમાં કોઈ સંશય નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

''જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને જેમ ભગવાનમાં પ્રીતિ હોય તેમ જ જો ધન, સ્ત્રી આદિક પદાર્થમાં પ્રીતિ થઈ જાય તો એ ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત કહેવાય નહીં. અને પરમેશ્વરનો ભક્ત થઈને ભક્તિ કરતાં થકાં જે પાપ કરે છે ને સત્સંગમાં જ કુવાસના બાંધે છે, તે પાપ તો એને વજ્રલેપ થાય છે. અને કુસંગમાં જઈને પરસ્ત્રીનો સંગ કરે તે થકી પણ સત્સંગમાં ભગવાનના ભક્ત ઉપર કુદૃષ્ટિએ જોવાયું હોય તો તેનું વધુ પાપ છે. માટે જેને ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ કરવી હોય તેને તો કોઈ જાતનું પાપ પોતાની બુદ્ધિમાં રહેવા દેવું નહીં. શા માટે જે, સત્સંગી હરિજન છે તે તો જેવાં પોતાનાં મા, બેન કે દીકરી હોય

તેવાં છે. અને આ સંસારને વિષે અતિશય જે પાપી હોય તે પોતાના ગોત્રની સ્ત્રીઓને વિષે કુદૃષ્ટિ રાખે છે; માટે જે હરિજનને વિષે કુદૃષ્ટિ રાખે તે અતિશય પાપી છે ને તેનો કોઈ કાળે છૂટકો થાય નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૨)

''જે ભગવાનને ભજતા હોય તેને મોટી પદવી પામ્યાના બે ઉપાય છે અને પડ્યાના બે ઉપાય છે. તે કહીએ છીએ જે, એક તો રસિકમાર્ગે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરવી અને બીજો આત્મજ્ઞાન, એ બે મોટ્યપ પામ્યાના પણ માર્ગ છે અને પડ્યાના પણ છે. તેમાં રસિકમાર્ગે તો હજારો ને લાખો પડી ગયા છે અને ભગવાનને તો કોઈક પામ્યો હશે; અને મોટા આચાર્ય થયા તેણે પણ રસિકમાર્ગે કરીને ભક્તિ કરાવી છે, પણ તેમાં બગાડ ઘણાને થયો છે અને સારું તો કોઈકનું થયું છે. કાં જે, રસિકપણે કરીને જ્યારે ભગવાનનું વર્ણન કરે ત્યારે ભગવાન ભેળું રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તથા સખીઓ તેનું પણ વર્ણન આવે અને જ્યારે સ્ત્રીઓનું વર્ણન આવે ત્યારે તો તેનાં અંગોઅંગનું વર્ણન થાય, ત્યારે વર્ણનના કરનારાનું મન નિર્વિકાર કેમ રહે? અને ઈન્દ્રિયોનો તો એ જ સ્વભાવ છે જે, સારો વિષય હોય તે ઉપર જ પ્રીતિ હોય. અને રાધિકાજી, લક્ષ્મીજી તેના જેવું ત્રિલોકીમાં કોઈ સ્ત્રીનું રૂપ હોય નહીં અને એના જેવી કોઈની બોલી પણ મીઠી ન હોય અને એના દેહનો સુગંધ પણ અતિશય હોય; માટે એવા રૂપને દેખીને અથવા સાંભળીને કયે પ્રકારે મોહ ન થાય ? એ તો થાય જ. અને લેશમાત્ર જો મન વિકાર પામે તો તે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડ્યો. માટે રસિકની રીતે જે ભગવાનને ભજે તેને એ મોટું વિઘ્ન છે... એ બે માર્ગ છે તે કલ્યાણના છે અને એ બેમાં વિઘ્ન પણ અતિ મોટાં છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩)

''જીવને ને મનને પરસ્પર મિત્રાચાર છે. તે જે વાત જીવને ન ગમતી હોય તે વાતનો મનમાં ઘાટ થાય જ નહીં; જ્યારે કાંઈક જીવને ગમતું હોય ત્યારે જ મન જીવને સમજાવે. તે કેમ સમજાવે ? તો જીવ જ્યારે ભગવાનનું ધ્યાન કરતો હોય ત્યારે મન કહેશે જે, 'ભગવાનની ભક્ત કોઈક બાઈ હોય તેનું પણ ભેળું ધ્યાન કરવું;' પછી તેનાં સર્વ અંગનું ચિંતવન કરાવીને પછી જેમ બીજી સ્ત્રીને વિષે ખોટો ઘાટ ઘડે તેમ તેને વિષે પણ ખોટો ઘાટ ઘડે... ત્યારે વળી મન એને ભૂંડા ઘાટ કરાવી કરાવીને કલ્યાણના માર્ગથી પાડી

નાંખે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬)

ભક્તિમાર્ગનું ત્રીજું વિઘ્ન છે : સ્ત્રી-પુરુષને પરસ્પર આસક્તિ બંધન

સોળ હજાર ને એકસો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તે જન્માંતરે અપ્સરાઓ હતી. તેમણે બ્રહ્મા પાસે વર માગ્યો જે, 'હે મહારાજ ! અમે દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય એ સર્વેનો સ્પર્શ કર્યો છે, પણ જે નારાયણ પુરુષ છે તેનો પતિભાવે સ્પર્શ નથી કર્યો; 'માટે એવી કૃપા કરો જે, એ અમારા પતિ થાય.' પછી બ્રહ્માએ કહ્યું જે, 'તમે તપ કરો, તમારા પતિ નારાયણ થશે.' ત્યારે તેમણે ઘણું તપ કર્યું. પછી તેમની ઉપર અષ્ટાવક્ર ઋષિ તથા નારદમુનિ તે પણ પ્રસન્ન થયા ને વર આપ્યો જે, 'તમારા પતિ નારાયણ થશે.' એવી રીતે જન્માંતરે ઘણુંક તપ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પામી હતી, પણ જો ભગવાન કરતાં સાંબને વિષે અધિક રૂપ દીઠું તો તેમાં મોહ પામી.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

''રસિક ભક્ત થઈને જેમ ભગવાન સંબંધી વિષયને યોગે કરીને આનંદ પામે છે તેમ જ અન્ય સંબંધી જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ તેને યોગે કરીને આનંદ પામે છે તો એ ખોટો રસિક ભક્ત છે; કેમ જે, જેમ ભગવાનને વિષે આનંદને પામ્યો તેમ જ વિષયને વિષે પણ આનંદ પામ્યો... જેવા અન્ય પદાર્થને જાણ્યા તેવા જ ભગવાનને પણ જાણ્યા.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૬)

''જેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ હોય તેને પણ જો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય, તો જેવી ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય તેવી બીજા પદાર્થને વિષે પણ પ્રીતિ થઈ જાય. માટે એ ભક્તિમાર્ગવાળાને પણ મોટું દૂષણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

ભક્તિમાર્ગનું ચોથું વિઘ્ન છે : સ્વભાવ

''ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી અને માની એ ચાર પ્રકારના જે મનુષ્ય તે જો હરિભક્ત હોય તો પણ તે સાથે અમારે બને નહીં. અને ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા એ બેય માનને આશરે રહે છે. અને કામીનો તો અમારે કોઈ કાળે વિશ્વાસ નથી જે, એ સત્સંગી છે. એ કામી તો સત્સંગમાં હોય તોય વિમુખ જેવો છે... અને

અમારી તો એ જ પ્રકૃતિ છે જે, જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિ હોય તે ઉપર જ હેત થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૬)

''મૂંઝાઈને રીસે કરીને જે પ્રેમ કરે તે પ્રેમ અંતે નભવાનો નહીં અને રીસવાળાની ભક્તિ તથા પ્રેમ એ સર્વે અંતે ખોટાં થઈ જાય છે. માટે મૂંઝાઈને ઝાંખું મુખ કરવું તે તો અતિ મોટી ખોટ છે.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૪)

''શ્રદ્ધાએ કરીને ભક્તિ કરતો હોય ને બીજો કોઈક તેમાં ભક્તિ કરવા આવે ને તેની ઉપર ઈર્ષ્યા કરે, તો તે અમને ન ગમે. માટે શ્રદ્ધાએ સહિત ને ઈર્ષ્યાએ રહિત જે ભક્તિ કરે તે અમને અતિશય ગમે છે.'' (ગઢડા મધ્ય-૫૨)

''ભગવાનનો ભક્ત હોય ને ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને જો હરિભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યાએ કરીને કરે તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન અતિશય રાજી થતા નથી...'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬)

દંભ ન ગમે. તે દંભ શું ? તો પોતાના હૃદયમાં ભગવાનો નિશ્ચય, ભક્તિ અને ધર્મ તે થોડાં હોય ને બીજા આગળ પોતાની મોટ્યપ વધાર્યા સારુ ઉપરથી તો તેને બહુ જણાવે, તે ન ગમે. (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૬)

''જીવનો તો એવો સ્વભાવ છે જે, જેમાં પોતાને માન જડે તે જ કરવું સારું લાગે; પણ માન વિના એકલી તો ભગવાનની ભક્તિ કરવી પણ સારી લાગે નહીં. અને જેમ શ્વાન હોય તે સૂકા હાડકાને એકાંતે લઈ જઈને કરડે, પછી તેણે કરીને પોતાનું મોઢું છોલાય ને તે હાડકું લોહીવાળું થાય તેને ચાટીને રાજી થાય છે, પણ મૂર્ખ એમ નથી જાણતો જે 'મારા જ મોઢાનું લોહી છે તેમાં હું સ્વાદ માનું છું.' તેમ ભગવાનનો ભક્ત હોય તો પણ માનરૂપી હાડકાને મૂકી શકતો નથી અને જે જે સાધન કરે છે તે માનને વશ થઈને કરે છે, પણ કેવળ ભગવાનની ભક્તિ જાણીને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરતો નથી. અને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તેમાં પણ માનનો સ્વાદ આવે છે ત્યારે કરે છે, પણ કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે નથી કરતો.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૧)

''ત્યાગનો અથવા ભક્તિનો અથવા કોઈ રીતનો જે અહંકાર બોલીમાં લાવે તે ન ગમે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૫)

''અમને અહંકાર ન ગમે. તે અહંકાર ભક્તિપણાનો હોય, ત્યાગપણાનો હોય, વૈરાગ્યપણાનો હોય, બ્રહ્મપણાનો હોય, સમજણનો હોય, વર્તમાન

પાળ્યાનો હોય, એ રીતનો જે જે અહંકાર તે અમને ન ગમે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૬)

''તીવ્ર વૈરાગ્યવાન હોય અને જો તે વૈરાગ્યને યોગે અહંકાર યુક્ત વર્તે તો એ પણ એને વિષે મોટી ખોટ છે; અથવા અત્યંત આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય અથવા ભગવાનને વિષે દૃઢ ભક્તિનું બળ હોય અને તેના માનને યોગે કરીને જો ગરીબ હરિભક્તને નમાય નહીં અથવા તેની આગળ દીનવચન બોલાય નહીં તો એ પણ એને વિષે મોટી ખોટ છે... જેવા નિર્માની ભક્તમાં મોટા ગુણ આવે તેવા મોટા ગુણ એમાં ન આવે...અતિશય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ હોય અને તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન તેને વશ વર્તતા હોય અને જો તે ભક્તિનું ભક્તના હૃદયમાં માન આવે તોય પણ એને અતિ ખોટ છે... અને જો માન સહિત જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ હોય તો જેમ સોનું હોય અને તેમાં ભેગ ભળે ત્યારે તે સોનું પનરવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો બારવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો આઠવલું કહેવાય, તેમ એ ભક્તને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિમાં જેમ જેમ અહંકારનો ભેગ ભળતો આવે તેમ તેમ એ ત્રણે ઓછા થતાં જાય છે; માટે માનરહિત જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે તો સોળવલા સોના જેવાં છે અને માન સહિત હોય તે ઉપરથી તો એને ઘણો શોભાડે પણ એના અંતરમાં ઝાઝું બળ હોય નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

''વાત કરવામાં પોતાને વિષે જે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ તેની જ અહંકારે કરીને પોતે સરસાઈ દેખાડે ને બીજા સંતમાં જે જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક ગુણ તેની કાંઈક ન્યૂનતા દેખાડે, એવો જેની વાણીમાં દોષ હોય તેની વાત ન સાંભળવી.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૬)

''ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત તે આગળ કોઈ પ્રકારે માન રાખવું નહીં; કેમ જે, માન છે તે તો ક્રોધ, મત્સર, ઈર્ષ્યા ને દ્રોહ એનો આધાર છે અને માની હોય તેની ભક્તિ પણ આસુરી કહેવાય.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૧)

શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ''જે સંતમાં બધા ગુણ સારા મોટા મોટા ભક્તિ-જ્ઞાનાદિક હોય પણ તેમાં એક એવો કયો ભૂંડો દોષ હોય જેણે કરીને તેનો સંગ ન કરીએ ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જેને આળસ બહુ હોય ને નિદ્રા બહુ હોય ને સ્નાન-ધ્યાનાદિક જે નિયમ તેને પાળવાનું કોઈક

કહે તો કહે, 'હમણાં કરીશું, શી ઉતાવળ છે? ધીરે ધીરે થશે.' એમ બોલે તે સૂધો સારો હોય તો પણ તેનો સંગ ન કરવો.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૬)

મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, ''હે મહારાજ! ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનની ભક્તિમાં કયું અતિશય મોટું વિઘ્ન છે?'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''ભગવાનના ભક્તને એ જ મોટું વિઘ્ન છે જે, જે પોતામાં દોષ હોય તેને દેખે નહીં અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત થકી જેનું મન નોખું પડી જાય અને તે ભગવાનના ભક્ત થકી જેને બેપરવાઈ થઈ જવાય, એ જ એને અતિશય મોટું વિઘ્ન છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૮)

જે હરિભક્ત હોય તેને કોઈ જાતની આંટી પાડવી, તેની એમ વિગતિ છે જે, એક તો નિષ્કામાદિક વર્તમાનની આંટી પાડી હોય ને એક એવી આંટી પાડી હોય જે, 'આ ઠેકાણે હું આસન કરું તો નિદ્રા આવે ને બીજે ઠેકાણે ન આવે,' એ આદિક અનેક પ્રકારની જે તુચ્છ સ્વભાવની આંટી પાડી હોય, એ બેયને એક રીતની ન સમજવી. વર્તમાનની આંટી તો પોતાના જીવનરૂપ છે ને તેને વિષે બહુ માલ છે, એવી રીતે માહાત્મ્યે સહિત તેની આંટી પાડવી. અને બીજા સ્વભાવની આંટી પાડી હોય તેને વિષે તો તુચ્છપણું જાણવું... એ બે પ્રકારની આંટીમાં ન્યૂન-અધિકપણું જાણવું. અને એમ હોય નહીં ને બેયમાં સામાન્યપણું જાણે તો એનો આંટીદાર સ્વભાવ જાણવો ને તેને માની જાણવો. ...અને જે આંટીએ કરીને વર્તમાન પાળતો હોય ને ભક્તિ કરતો હોય તે તો રાજર્ષિ કહેવાય ને જે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તથા વર્તમાન પાળતો હોય તે તો બ્રહ્મર્ષિ કહેવાય ને તે સાધુ કહેવાય. એવી રીતે એ બેયમાં ફળનો ભેદ પણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૭)

''જે ભગવાનના દૃઢ આશ્રિત હોય તેને તો એવા અવળા સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને ને પોતાના મનનું ગમતું સર્વે મૂકીને ભગવાનને ભજવા.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૨)

શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''...ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં જોડાવું એનું નામ જ ભક્તિ છે... અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, આશા, તૃષ્ણા, સ્વાદ એ આદિક જે વિકાર તેને ત્યાગ કરીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની સેવાને અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિષે વર્તવું, તો એને કોઈ જાતનું બંધન થાય નહીં. અને કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે ત્યાગી તે કરતાં તો

આ ત્યાગી અતિશય શ્રેષ્ઠ છે ને ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર છે.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૧૭)

આમ, શ્રીહરિએ ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, કપટ-દંભ, માન, આળસ, બેપરવાઈ, આંટી વગેરે ભક્તિમાર્ગનાં વિઘ્નો સામે લાલબત્તી ધરીને ભક્તોને સદા જાગ્રત રાખ્યા છે.

૧૩

ભક્તિમાર્ગની સુરક્ષાના ઉપાય

ભગવાન સ્વામિનારાયણે એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના કરી, તેમાં ભક્તિને મુખ્ય ગણી. ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય તેના સહાયક ઉપકરણો તરીકે મૂક્યાં.

ભક્તિને સુરક્ષિત રાખવા માટે ધર્માદિ ત્રણ ગુણોની અપેક્ષા

ભક્તિને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય – આ ત્રણ ગુણોની અપેક્ષા છે. આ ત્રણ ગુણો ભક્તિના સહાયક છે. જો આ ચાર ગુણો ભક્તમાં હોય તો તેને ભક્તિમાર્ગમાં કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી. શ્રીહરિએ વચનામૃતમાં આ વાત બહુ વાર કરી છે.

"આ સત્સંગને વિષે પોતાના આત્યંતિક કલ્યાણને ઈચ્છતો એવો જે ભક્તજન તેને એકલી આત્મનિષ્ઠાએ કરીને જ પોતાનું આત્યંતિક કલ્યાણરૂપ કાર્ય સરતું નથી તથા એકલી પ્રીતિ જે પ્રેમે સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે વૈરાગ્ય તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે સ્વધર્મ તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી; તે માટે એ આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચારે ગુણ તે સિદ્ધ કરવા. શા માટે ? તો એ ચારે ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે. હવે એ ચાર ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, આત્મનિષ્ઠા તો હોય પણ જો શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ ન હોય તો તે પ્રીતિએ કરીને થઈ જે શ્રીહરિની પ્રસન્નતા તેણે કરીને જ પામવા યોગ્ય એવું મોટું ઐશ્વર્ય જે, 'માયાના ગુણે કરીને પરાભવ

ન પમાય એવું મોટું સામર્થ્ય' તેને એ ભક્ત નથી પામતો; અને શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ હોય પણ જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો દેહાભિમાનને યોગે કરીને તે પ્રીતિની સિદ્ધિ થાતી નથી. અને શ્રીહરિને વિષે પણ પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા એ બેય હોય પણ જો દૃઢ વૈરાગ્ય ન હોય તો માયિક પંચવિષયને વિષે આસક્તિએ કરીને તે પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા તેની સિદ્ધિ થતી નથી; અને વૈરાગ્ય તો હોય તો પણ જો પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધી જે પરમાનંદ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી. અને સ્વધર્મ તો હોય તો પણ જો પ્રીતિ, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ ન હોય તો ભૂર્લોક, ભુવર્લોક અને બ્રહ્માના ભુવન પર્યંત જે સ્વર્ગલોક તે થકી બહાર ગતિ થાતી નથી, કહેતાં બ્રહ્માંડને ભેદીને માયાના તમ થકી પર એવું જે શ્રીહરિનું અક્ષરધામ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી; અને આત્મનિષ્ઠા, પ્રીતિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ હોય તો પણ જો સ્વધર્મ ન હોય તો એ ત્રણેની સિદ્ધિ થાતી નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૯)

''આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ધર્મ તે તો ભગવાનની ભક્તિના સહાયરૂપ ઉપકરણ છે, પણ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલો વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા ધર્મ તે જીવને માયા તર્યાનું સાધન નથી અને જો અતિશય ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય ને એકલી ભગવાનની ભક્તિ હોય તો પણ એ જીવનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે, એટલો ધર્માદિક થકી ભક્તિને વિષે વિશેષ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૨)

''આત્મનિષ્ઠાવાળા જે સંત તેને આત્મનિષ્ઠા ને તીવ્ર વૈરાગ્ય એ બેય હોય તેણે કરીને કોઈ રીતનું બંધન તો ન થાય, પણ જો તેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો જેમ બહુ પ્રકારનાં ભોજન ને બહુ પ્રકારનાં વ્યંજન કર્યાં હોય ને તેમાં જો એક લવણ ન હોય તો તે સર્વે નકારાં થઈ જાય છે, તેમ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલું જે બ્રહ્મજ્ઞાન છે તથા વૈરાગ્ય છે તે તો નકારું જ છે ને સદા અકલ્યાણકારી જ છે... માટે આત્મનિષ્ઠાવાળાને જો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ન હોય તો એ એને મોટું દૂષણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

''જેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ હોય તેને પણ જો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય, તો જેવી ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય તેવી બીજા પદાર્થને

વિષે પણ પ્રીતિ થઈ જાય. માટે એ ભક્તિમાર્ગવાળાને પણ મોટું દૂષણ છે... માટે આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને ભગવાનને વિષે ભક્તિ એ ત્રણેય ભેળાં હોય ત્યારે કોઈ જાતની ખોટ ન કહેવાય.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

''જે ભગવાનને ભજે તેને એક તો દૃઢ વૈરાગ્ય જોઈએ અને બીજી આત્મનિષ્ઠા જોઈએ. તેમાં જો વૈરાગ્ય ન હોય તો જ્યારે મનગમતું પદાર્થ મળે ત્યારે જેમ ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે તેમ બીજા પદાર્થમાં પણ ભગવાનના જેવી પ્રીતિ થઈ જાય. અને જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો જ્યારે દેહમાં સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે એ ભક્તની વૃત્તિઓ ચૂંથઈ જાય; પછી જેને સુખદાયી જાણે તેમાં પ્રીતિ કરે અને જેને દુઃખદાયી જાણે તે સાથે દ્વેષ કરે, એવી રીતે એની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય. માટે ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ બેય અતિશય દૃઢ જોઈએ. શા સારુ જે, વૈરાગ્યે કરીને તો ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા માયિક આકારમાત્ર ખોટા થઈ જાય છે અને આત્મનિષ્ઠાએ કરીને માયિક જે સુખ ને દુઃખ તે ખોટાં થઈ જાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧)

''બે પ્રકારના ભગવાનના ભક્ત છે, તેમાં એકને તો ભગવાનને વિષે અત્યંત પ્રીતિ છે અને ભગવાનનાં દર્શન વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહેવાતું નથી અને તેનો પ્રેમ બાહેર પણ ઘણો દીઠામાં આવે છે; અને બીજો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તેને તો આત્મનિષ્ઠા પણ છે અને વૈરાગ્ય પણ પરિપૂર્ણ છે અને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ પણ છે, તો પણ તેનો પ્રેમ પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તેના જેવો જણાતો નથી એ બે પ્રકારના ભક્તમાં કેની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે ? ને કેની ભક્તિ કનિષ્ઠ છે ?... શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જેને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા નથી તેને શ્રેષ્ઠ કહો છો, તે શી સમજણે કહો છો ? કેમ જે, એ તો દેહાભિમાની છે, માટે જ્યારે એના દેહને સુખ થાય એવા પંચવિષયનો યોગ થશે ત્યારે એને વિષયમાં પ્રીતિ થઈ જશે. પછી ભગવાનને વિષે એવી પ્રીતિ નહીં રહે.''

''જેમ વરસાદ ન વરસ્યો હોય ત્યારે નાના પ્રકારનાં તૃણનાં જે બીજ તે પૃથ્વી ઉપર કાંઈએ ભાસે નહીં અને જ્યારે વરસાદ વરસે ત્યારે એટલાં તૃણ ઊગે જે પૃથ્વી જ દેખાય નહીં; તેમ જે આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યે કરીને રહિત છે તેને જો ભગવાન વિના બીજા કોઈ વિષયના ઘાટ જણાતા નથી, તોય પણ

જ્યારે એને કુસંગનો યોગ થશે ત્યારે વિષયના ઘાટ થવા લાગશે ને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જશે ને પરમેશ્વરની તો હૈયામાં સ્મૃતિ પણ નહીં રહે ને અખંડ વિષયનું ધ્યાન થશે. પછી એ જે વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા વિનાનો પ્રેમી તેને એમ ભાસશે જે, 'મારે ભગવાનમાં લેશમાત્ર પ્રીતિ નથી.' માટે આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય વિનાનો જે પ્રેમી ભક્ત જણાતો હોય તે તો અતિશય ન્યૂન છે.અને જેને આત્મનિષ્ઠા છે ને વૈરાગ્ય છે ને ભગવાનમાં પ્રીતિ પણ સાધારણ જેવી જ છે, તે તો એમ જાણે છે જે, 'મારા જીવાત્માને વિષે જ આ ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન છે,' એમ જાણીને ઉપરથી તો ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન-સ્પર્શાદિકને વિષે આતુરતા જેવું નથી જણાતું ને શાંતપણા જેવું જણાય છે, તો પણ એની પ્રીતિનાં મૂળ ઊંડા છે, તે કોઈ કુસંગને યોગે કરીને પણ એની પ્રીતિ ઓછી થાય એવી નથી; માટે એ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને એકાંતિક છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૫)

''સમજણ વિના ઝાઝું હેત જણાતું હોય, પણ જ્યારે કોઈક સારા વિષયની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે ભગવાનને પડ્યા મૂકીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે અથવા પુત્રકલત્રાદિકને વિષે પ્રીતિ કરે; અથવા રોગાદિક સંબંધી પીડા થાય અથવા પંચવિષયનું સુખ હોય તે મટી જાય, ત્યારે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ રહે નહીં અને વિકળ જેવો થઈ જાય. અને જેમ કૂતરાનું ગલૂડિયું હોય તે પણ નાનું હોય ત્યારે સારું દીસે, તેમ એવાની ભક્તિ પ્રથમ સારી દીસે પણ અંતે શોભે નહીં.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧)

''ભગવાનની ભક્તિમાંથી બે પ્રકારે જીવ પડે છે... બીજો જે એમ સમજતો હોય જે, 'ભગવાનને ભજીએ તો ગોલોક ને વૈકુંઠલોકમાં સ્ત્રીભોગ, ખાન-પાન આદિક જે પંચવિષયનાં સુખ તેને પામીએ.' પછી તે સુખની આસક્તિએ કરીને ભગવાનને પણ ભૂલી જાય ને મૂળગો કુબુદ્ધિવાળો થઈને એમ સમજે જે, 'એ સુખ ન હોય તો એ ધામમાં રાધિકા, લક્ષ્મી આદિક સ્ત્રીઓ ભેળે ભગવાન પણ રમે છે; માટે એ સુખ પણ ખરું છે.' પણ ભગવાનને પૂર્ણકામ ને આત્મારામ ન સમજે અને એવી જે ભગવાનની ક્રિયાઓ છે તે તો પોતાના ભક્તના સુખને અર્થે છે. તે સારુ જ્ઞાન-વૈરાગ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરવી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૮)

''ભગવાનના જ્ઞાનની ઓટ્ય લઈને જે ધર્મને ખોટા કરી નાંખે તેને

અસુર જાણવો...માટે આજથી જે કોઈ પંચ વર્તમાનરૂપ જે ધર્મ તેને મૂકીને જ્ઞાનનું કે ભક્તિનું બળ લેશે તે ગુરુદ્રોહી, વચનદ્રોહી છે. અને એવી ધર્મભંગ વાત જે કોઈ કરતો હોય તેને વિમુખ કહેવો. અને એમ કહેવું જે, 'તમે તો અસુરનો પક્ષ લીધો છે તે અમે નહીં માનીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૭)

''એ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય તો આત્મનિષ્ઠાએ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ ભાસે છે. અને જો આત્મનિષ્ઠા વિના એકલી જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ હોય તો જેમ ભગવાનમાં હેત કરે તેમ બીજા પદાર્થમાં પણ હેત થઈ જાય. માટે આત્મનિષ્ઠા સહિત ભક્તિ કરવી એ જ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય છે. (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૦)

''ભગવાનના ભક્તને સ્ત્રી, ધન, દેહાભિમાન અને સ્વભાવ એ ચાર વાનાંમાં કાચ્યપ હોય ને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તો પણ એની ભક્તિનો વિશ્વાસ નહીં, એની ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન આવે. કેમ જે, ક્યારેય એને સ્ત્રી-ધનનો યોગ થાય તો ભક્તિનો ઠા રહે નહીં ને તેમાં આસક્ત થઈ જાય. તથા દેહાધ્યાસ હોય તો જ્યારે દેહમાં રોગાદિક કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય તથા અન્ન-વસ્ત્રાદિક ન મળે અથવા કોઈક કઠણ વર્તમાન પાળવાની આજ્ઞા થાય, ત્યારે પણ તેને ભક્તિમાં ભંગ થાય ને વિકળ થઈ જાય ને કાંઈ વિચાર ન રહે ને ચાળા ચૂંથવા લાગે....ત્યારે ભક્તિ તે ક્યાંથી રહે ? માટે જેને દૃઢ ભક્તિ ઈચ્છવી હોય તેને એ ચાર વાનાંમાં કાચ્યપ રાખવી નહીં... આ વાર્તા તે આમ જ છે પણ એમાં કોઈ સંશય નથી.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

આ વિઘ્નથી બચવા માટે જ શ્રીહરિએ ભક્તિને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય - આ ત્રણ ગુણોનું સંરક્ષણ-કવચ આપ્યું છે.

''ભગવાનના ધામને પામીને કોઈ પડે જ નહીં. અને જે પડે છે તે તો આધુનિક અપક્વ ભક્ત હોય તે સાધનકાળમાંથી જ પડે છે, તે તો યોગભ્રષ્ટ કહેવાય; પણ વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનની ભક્તિ અને બ્રહ્મચર્યાદિક જે ધર્મ તેણે કરીને જે સિદ્ધ થાય તે તો જેવા શ્વેતદ્વીપને વિષે મુક્ત છે તે સરખા છે, તે તો કોઈ કાળે પડતા નથી.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૪)

જેનામાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિત ભક્તિ હોય તે ભક્ત સદા સુરક્ષિત છે.

"આત્મનિષ્ઠા પણ યથાર્થ હોય તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય પણ સારી પેઠે સમજે અને નિષ્કામપણું, નિર્લોભપણું, નિઃસ્વાદપણું, નિઃસ્નેહપણું, નિર્માનીપણું એ આદિક જે ધર્મ તેને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે સમજીને દૃઢપણે પાળે અને એમ સમજે જે, 'હું એ ધર્મને પાળીશ તો મારી ઉપર ભગવાન બહુ રાજી થશે ને જો મને કોઈ રીતે ધર્મમાંથી કાંઈક ભંગ પડશે તો ભગવાનનો મારી ઉપર બહુ કુરાજીપો થશે.' એવી રીતે જેના અંતરમાં દૃઢ ગ્રંથિ હોય તે ભક્ત જે તે ધર્મમાંથી કોઈ દિવસ પડે જ નહીં. અને એવો જે હોય તેને કોઈ માયિક પદાર્થ બંધન કરી શકે નહીં." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૬)

"જે હરિભક્તના મનમાં ભગવાનને અતિ પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છા હોય તે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તો એ ઉપાય છે જે, પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો જે ધર્મ તેને વિષે અચળ નિષ્ઠા તથા આત્મનિષ્ઠાની અતિશય દૃઢતા તથા એક ભગવાન વિના બીજા સર્વ પદાર્થને વિષે અરુચિ તથા ભગવાનને વિષે માહાત્મ્યે સહિત એવી નિષ્કામભક્તિ, એ ચાર સાધને કરીને ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૧)

૧૪

ધર્માદિ ચાર ગુણોનો ઉલ્લેખ

શ્રીહરિ જ્યાં જ્યાં નિર્વિઘ્ન ભક્તિ કરવાની વાત કરે છે ત્યારે તેઓ ભક્તિ સાથે ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ગુણોનો ઉલ્લેખ અત્ર-તત્ર-સર્વત્ર કરે છે.

"આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ધર્મ તે તો ભગવાનની ભક્તિના સહાયરૂપ ઉપકરણ છે, પણ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલો વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા ધર્મ તે જીવને માયા તર્યાનું સાધન નથી અને જો અતિશય ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય ને એકલી ભગવાનની ભક્તિ હોય તો પણ એ જીવનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે, એટલો ધર્માદિક થકી ભક્તિને વિષે વિશેષ છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૨)

"ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઇત્યાદિ જે ભગવાનની પ્રસન્નતાનાં સાધન તેમાંથી બીજાને મોળા પાડે છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૭)

"આ સત્સંગને વિષે પોતાના આત્યંતિક કલ્યાણને ઇચ્છતો એવો જે ભક્તજન તેને એકલી આત્મનિષ્ઠાએ કરીને જ પોતાનું આત્યંતિક કલ્યાણરૂપ કાર્ય સરતું નથી તથા એકલી પ્રીતિ જે પ્રેમે સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે વૈરાગ્ય તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે સ્વધર્મ તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી; તે માટે એ આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચારે ગુણ તે સિદ્ધ કરવા."

(વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૯)

"જે હરિભક્તના મનમાં ભગવાનને અતિ પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છા હોય

તે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તો એ ઉપાય છે જે, પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો જે ધર્મ તેને વિષે અચળ નિષ્ઠા તથા આત્મનિષ્ઠાની અતિશય દૃઢતા તથા એક ભગવાન વિના બીજા સર્વ પદાર્થને વિષે અરુચિ તથા ભગવાનને વિષે માહાત્મ્યે સહિત એવી નિષ્કામભક્તિ, એ ચાર સાધને કરીને ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા થાય છે. અને એ જે ચાર સાધન તેને એકાંતિક ધર્મ કહીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૧)

''ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું બળ વૃદ્ધિને કેમ પામે?'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૯)

''ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિષે પ્રીતિએ રહિત હોય એવો જે ત્યાગી તેને તો જે મોટા એકાંતિક સાધુ છે તે કંગાલ માણસની પેઠે પાપી જાણે છે. કેમ જે, જો એ પાપી છે તો એને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિષે પ્રીતિ થતી નથી અને પરમેશ્વર વિના બીજા પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૬)

''પરમેશ્વરના ભક્ત હોય તેમાં કોઈકને ધર્મનિષ્ઠા પ્રધાન હોય ને કોઈકને આત્મનિષ્ઠા પ્રધાન હોય ને કોઈકને વૈરાગ્યનિષ્ઠા પ્રધાન હોય ને કોઈકને ભક્તિનિષ્ઠા પ્રધાન હોય; અને ગૌણપણે તો એ સર્વે અંગ સર્વ હરિભક્તમાં હોય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૪૭)

''સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તેણે સહિત જે ભગવાનની ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ તેના પ્રસંગ થકી ભાગવત ધર્મનું પોષણ થાય છે અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે પણ એવા સાધુના પ્રસંગ થકી ઉઘાડું થાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૪)

''વાત કરવામાં પોતાને વિષે જે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ તેની જ અહંકારે કરીને પોતે સરસાઈ દેખાડે ને બીજા સંતમાં જે જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક ગુણ તેની કાંઈક ન્યૂનતા દેખાડે, એવો જેની વાણીમાં દોષ હોય તેની વાત ન સાંભળવી.'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૬)

''વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ અને ધર્મ એ ચારને ઊપજ્યાનો હેતુ શો છે ?'' (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૯)

''ધર્મ, વૈરાગ્ય, આત્મજ્ઞાન અને માહાત્મ્યે સહિત પરમેશ્વરની ભક્તિ એ ચાર વાનાંમાંથી કોઈ કાળે પડે નહીં એવો જે હોય, તેને શે લક્ષણે કરીને

ઓળખવો ?" ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનો બાળકપણાથી જ એવો સ્વભાવ હોય જે, કોઈની છાયામાં તો દબાય જ નહીં અને એ જ્યાં બેઠો હોય ત્યાં કોઈએ હાંસી-મશ્કરી થાય નહીં અને તેને કોઈએ હળવું વેણ પણ કહેવાય નહીં; એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તે કોઈ દિવસ ધર્મ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને ભગવાનની ભક્તિ તેમાંથી પડે જ નહીં." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૫)

"પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના જે અવતાર... બ્રહ્મચર્ય અહિંસાદિક ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એ ચાર ગુણે સંપન્ન એવા જે પોતાના એકાંતિક ભક્ત તેને દર્શન દેવાને અર્થે ને તેમની રક્ષા કરવાને અર્થે તથા અધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાને અર્થે દેવ-મનુષ્યાદિકને વિષે થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૯)

"એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાનું રૂપ દેહ માને નહીં ને પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને અને સ્વધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય તેણે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરે ને એક ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થની વાસના રાખે નહીં." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૨)

"ભગવાનના ભક્તને તો ભગવાનની ભક્તિ કરતાં આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા ધર્મ તે જો અંતરાય કરતાં હોય તો તેને પણ પાછાં પાડીને ભગવાનની ભક્તિનું જ મુખ્યપણું રાખવું." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૬)

"સ્કંદપુરાણને વિષે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય છે તે જેવો કોઈ ગ્રંથ જ નથી; કાં જે, એ ગ્રંથને વિષે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તથા અહિંસાપણું એમનું અતિશય પ્રતિપાદન કર્યું છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૮)

"જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેને એક તો આત્મનિષ્ઠા હોય ને બીજો વૈરાગ્ય હોય ને ત્રીજો પોતાનો ધર્મ દૃઢપણે હોય ને ચોથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે અત્યંત ભક્તિ હોય. અને તે એકાંતિક ભક્ત જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે તેનો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે પ્રવેશ થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૮)

"જો ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતવન થઈ ન શકે તો પણ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે આ સાધુ તેને મધ્યે પડી રહેવું." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪૮)

"જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને ધર્મ તેણે યુક્ત એવો જે તે ભગવાનનો ભક્ત તે તો એમ જાણે જે, 'શૂરવીર હોય તે લડવા સમે શત્રુ સન્મુખ ચાલે

પણ બીએ નહીં તે શૂરવીર સાચો. અને શૂરવીર હોય ને લડાઈમાં કામ ન આવ્યો અને ગાંઠે ધન હોય ને તે ખરચ્યા-વાવર્યામાં કામ ન આવ્યું તે વૃથા છે. તેમ મને ભગવાન મળ્યા છે, તે જે જીવ મારો સંગ કરે તેને આગળ હું કલ્યાણની વાત ન કરું ત્યારે મારું જ્ઞાન તે શા કામમાં આવ્યું ?'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૭)

શ્રીજીમહારાજ નિત્યાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછતા હવા જે, ''ભગવાનને પામ્યાનું એક જ સાધન છે કે ઘણાંક સાધને કરીને ભગવાન પમાય છે ? ત્યારે તમે એમ કહેશો જે, 'જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને ધર્મ એ ચાર સાધને કરીને પમાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૬)

''આપણા... સંપ્રદાયને વિષે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ અને ભગવાનની ભક્તિ એ ચાર વાનાં જેમાં હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય; અને આપણા સત્સંગમાં મોટો કરવા યોગ્ય પણ તે જ છે.'' (વચનામૃત વરતાલ પ્રકરણ ૩)

''ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ચાર સંપૂર્ણ હોય ત્યારે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય ને એકાંતિકની જે મુક્તિ છે તેને પામે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૩)

''ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય જેને દૃઢ હોય અને ભગવાનને વિષે પણ દૃઢ પ્રીતિ હોય, તેવા પુરુષનો સંગ પ્રીતિએ કરીને એ બેય... જણાને કરવો.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૪)

''જેને વિષે સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે યુક્ત એવી વાસુદેવ ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ - એટલાં વાનાં હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

''સાડા બાર દેશ છે તે આર્ય કહેતાં ઉત્તમ છે. તેમનાં નામ જે, પ્રથમ તો એક પૂર્વ ૧, બીજો વ્રજ ૨, ત્રીજો માલવ ૩, ચોથો મારુ ૪, પાંચમો પંજાબ ૫, છઠ્ઠો ગુજરાત ૬, સાતમો દક્ષિણ ૭, આઠમો મલબાર ૮, નવમો તિલંગ ૯, દશમો દ્રાવિડ ૧૦, અગિયારમો બારમલાર ૧૧, બારમો સોરઠ ૧૨, અરધો કચ્છ, એ સાડા બાર દેશ ઉત્તમ છે. તેમાં સદ્‌ગુરુ ને બ્રહ્મવેત્તા સંત છે તેમનું પ્રગટપણું ઘણું રહે છે. ને તે દેશમાં મનુષ્યદેહ પામે છે તેમને ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ સમજાય એમ છે ને મોક્ષના મારગને જાણે એમ છે.'' (ભૂગોળ-ખગોળનું વચનામૃત)

"જેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ હોય તેને પણ જો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય, તો જેવી ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય તેવી બીજા પદાર્થને વિષે પણ પ્રીતિ થઈ જાય." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

"માહાત્મ્યે સહિત ને ધર્મે સહિત ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે, ત્યારે ભગવાન તેના હૃદામાં નિવાસ કરીને દુર્વાસનાને નાશ પમાડે છે." (વચનામૃત જેતલપુર પ્રકરણ ૩)

"ભરતખંડને વિષે રહ્યા જે તે પોતાના ભક્તજન તેમના જે ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણ તે જે તે અતિશય અલ્પ હોય તો પણ તે ભગવાનના ગુણે યુક્ત તપને પ્રતાપે કરીને થોડાક કાળમાં જ અતિશય વૃદ્ધિને પામે છે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૬)

"જે શ્રદ્ધાવાન પુરુષ હોય અને તેને જો સાચા સંતનો સંગ મળે અને તે સંતના વચનને વિષે શ્રદ્ધાવાન થાય, તો એના હૃદયને વિષે સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, વિવેક, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે સર્વે પ્રકટ થઈ આવે છે." (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૧૮)

"શ્રદ્ધા, સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, સર્વ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, સાધુનો સમાગમ, આત્મનિષ્ઠા, માહાત્મ્યજ્ઞાને યુક્ત એવી જે ભગવાનની નિશ્ચળ ભક્તિ, સંતોષ, નિર્દંભપણું, દયા, તપ, પોતાથી ગુણે કરીને મોટા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે ગુરુભાવ રાખીને તેમને બહુ પ્રકારે માનવા, પોતાને બરોબરિયા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે મિત્રભાવ રાખવો, પોતાથી ઊતરતા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિષે શિષ્યભાવ રાખીને તેમનું હિત કરવું; એવી રીતે આ સોળ સાધને કરીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત જે તે અક્ષરધામને વિષે ભગવાનની સેવાને રૂડી રીતે પામે છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૪)

"પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો જે તે ભાવે કરીને આશ્રય કરવો ને ધર્મે સહિત તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી ને તેવી ભક્તિએ યુક્ત જે સાધુ તેનો સંગ કરવો, એ કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૬)

શ્રીહરિ જ્યાં જ્યાં નિર્વિઘ્ન ભક્તિ કરવાની વાત કરે છે ત્યારે તેઓ ભક્તિ સાથે ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વગેરે ગુણોનો ઉલ્લેખ કરે છે. ક્યારેક શ્રીહરિએ આ ચાર ગુણોનો ઉલ્લેખ ન કરતાં આત્મવિચાર, આત્મનિષ્ઠા,

વૈરાગ્ય કે નિયમ(ધર્મ)નો ઉલ્લેખ ઉપલક્ષણરૂપે કર્યો છે. જેમ કે –

અધ્યાત્મમાર્ગમાં વિઘ્નથી બચવાના ઉપાયો :
આત્મવિચાર, વૈરાગ્ય અને આત્મનિષ્ઠા, નિયમ-ધર્મ

"અંતઃકરણને વિષે ગુણનો પ્રવેશ થાય છે, ...જ્યારે રજોગુણ વર્તે ત્યારે અંતઃકરણ ડોળાઈ જાય ને ઘાટ-સંકલ્પ ઘણા થાય ને ભજન-સ્મરણ સુખે થાય નહીં... જ્યારે રજોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે ઘાટ-સંકલ્પ ઘણા થાય માટે તે સમે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું નહીં અને તે સમે તો એમ જાણવું જે, 'હું તો સંકલ્પ થકી જુદો છું ને સંકલ્પનો જાણનારો છું ને તે મારે વિષે અંતર્યામીરૂપે પુરુષોત્તમ ભગવાન સદાકાળ વિરાજે છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૩૨)

શ્રીજીમહારાજે પરમહંસને પૂછ્યું જે, "પરમેશ્વરના ભક્તને ભૂંડા દેશકાળાદિકનો યોગ થાય તોય પણ ભગવાનની ભક્તિમાં વિઘ્ન થાય નહીં એવી શી સમજણ છે ?" ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનને ભજે તેને એક તો દૃઢ વૈરાગ્ય જોઈએ અને બીજી આત્મનિષ્ઠા જોઈએ. તેમાં જો વૈરાગ્ય ન હોય તો જ્યારે મનગમતું પદાર્થ મળે ત્યારે જેમ ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે તેમ બીજા પદાર્થમાં પણ ભગવાનના જેવી પ્રીતિ થઈ જાય. અને જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો જ્યારે દેહમાં સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે એ ભક્તની વૃત્તિઓ ચૂંથઈ જાય; પછી જેને સુખદાયી જાણે તેમાં પ્રીતિ કરે અને જેને દુઃખદાયી જાણે તે સાથે દ્વેષ કરે, એવી રીતે એની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય. માટે ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ બેય અતિશય દૃઢ જોઈએ. શા સારુ જે, વૈરાગ્યે કરીને તો ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા માયિક આકારમાત્ર ખોટા થઈ જાય છે અને આત્મનિષ્ઠાએ કરીને માયિક જે સુખ ને દુઃખ તે ખોટાં થઈ જાય છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧)

"ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે એક સત્તારૂપે રહીને જ કરવી. ને તે સત્તારૂપ આત્મા કેવો છે ? તો જેને વિષે માયા ને માયાનાં કાર્ય જે ત્રણ ગુણ ને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેનું કોઈ આવરણ નથી. અને કાંઈક જે આત્માને વિષે આવરણ જેવું જણાય છે તે અજ્ઞાને કરીને જણાય છે, પણ જેણે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને એનો સર્વ પ્રકારે નિષેધ કરી નાખ્યો છે તેને તો એ આત્માને વિષે કોઈ જાતનું આવરણ નથી." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૭)

"ભગવાનના ભક્તના અંતરમાં રજોગુણ, તમોગુણ... એ ગુણની પ્રવૃત્તિનાં કારણ તો દેહ, કુસંગ અને પૂર્વ સંસ્કાર એ ત્રણ છે; તેમાં દેહને યોગે કરીને જે ગુણ પ્રવર્ત્યા હોય તે તો આત્મા-અનાત્માના વિચારે કરીને ટળી જાય છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૮)

"અમે જે આત્મજ્ઞાનની વાર્તા કરીએ છીએ તેમાં તો એટલું જ પ્રયોજન છે જે, 'જો પોતાના આત્માને દેહથી જુદો માને તો દેહને વિષે પ્રીતિ ન રહે તથા દેહનાં સંબંધીને વિષે હેત ન રહે તથા ભગવાનની ભક્તિને વિષે કોઈ વિઘ્ન ન થાય.' એટલું જ પ્રયોજન છે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૫)

"ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, વિષય એ સર્વેનાં જે મૂળ તે જીવમાંથી ઉખેડી નાંખીને ભગવાનને વિષે હેત કરવું એ જ ઠીક છે. અને જ્યાં સુધી એનાં મૂળ ઉખાડી નાખ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી એ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને ભગવાનનાં દર્શનસ્પર્શનાદિકરૂપ જે કામ તે લેવું પણ એને પોતાના હેતુ ન માનવાં; વૈરી માનવાં... પંચ ઇન્દ્રિયોરૂપ શત્રુને કેદમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિરૂપ કામ લેવું... જો ઇન્દ્રિયોરૂપ વૈરીનો વિશ્વાસ કરે ને છૂટાં મૂકે ને કેદમાં ન રાખે તો એને નિશ્ચય ભગવાનના માર્ગ થકી પાડી નાંખે છે. માટે એનો વિશ્વાસ ન કરવો. અને વળી જેમ ઇંગ્રેજ કોઈક ગુનેગારને પકડે ત્યારે તેને પાંજરામાં ઊભો રાખીને પૂછે જે, પણ છૂટો મૂકતો નથી ને તેનો વિશ્વાસ કરતો નથી. તેમ એ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને પંચ વર્તમાનના નિયમરૂપ જે પાંજરું તથા બેડી તેમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરાવવી." (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

"યુવા અવસ્થા જેને હોય તેને આહાર ક્ષીણ કરવો ને યુક્તાહાર-વિહારપણે રહેવું. ને આહાર ક્ષીણ થાય ત્યારે દેહનું બળ ક્ષીણ થાય અને ત્યારે જ ઇન્દ્રિયો જિતાય, તે વિના ઇન્દ્રિયો જિતાય નહીં. ને એવો થકો પોતાના મનને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિને વિષે રુચિ સહિત રાખે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે... ઇન્દ્રિયો નિયમમાં આવે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ હોય તો પાર પડે, એ નિશ્ચિત વાર્તા છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૨)

"આ સર્વે સંત છે તે જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો ત્યાં ઊભા રહે છે અને જાણપણાને માંહી જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન છે તેનાં દર્શન કરે છે અને તે ભગવાન ભેળું પોતાના હૃદયને વિષે ધન-સ્ત્રીઆદિક જે માયિક પદાર્થ તેને પેસવા દેતા નથી. અને કોઈ જોરે કરીને માયિક પદાર્થ

હૃદયમાં પેસવા આવે તો તેનો નાશ કરી નાંખે છે, પણ કોઈ રીતે જે ઠેકાણે ભગવાનને હૃદયમાં ધાર્યા છે તે ઠેકાણે પેસવા દેતા નથી અને શૂરવીરની પેઠે સાવધાન થકા ઊભા રહે છે...'' પછી એમ બોલ્યા જે, ''તમારે સર્વેને પણ એવી રીતે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને નિરંતર ભગવાનની સેવામાં રહેવું અને ભગવાન વિના બીજાં પદાર્થ વહાલાં થવા દેવાં નહીં; એ વાતની અતિશય સાવધાની રાખવી. અને જેમ રાજાનો ચાકર છે તે રાજા પાસે ગાફલ થઈને ઊભો હોય તો રાજા પાસે ચોર-ચાકર જઈ પૂગે, ત્યારે એ ચાકરની ચાકરી ખોટી થાય. તેમ હરિભક્તને પણ ભગવાન વિના બીજાં પદાર્થમાં પ્રીતિ થઈ જાય તો જે ઠેકાણે પોતાના હૃદયને વિષે જાણપણામાં ભગવાન રહ્યા છે તે ઠેકાણે ધન-સ્ત્રીઆદિક બીજાં પદાર્થ પણ પેસી જાય, ત્યારે એની ભક્તિ ખોટી થઈ જાય. માટે પોતાની ભક્તિને નિર્વિઘ્ન રાખીને જે પરમેશ્વરનાં ચરણારવિંદને પામવાને ઇચ્છે તેને જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો તેને વિષે સાવધાન થઈને રહેવું અને ભગવાન વિના બીજાં પદાર્થ ત્યાં પેસવા દેવાં નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૯)

૧૫

એકાંતિક સત્પુરુષ

ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ - આ ચારેય ગુણોને પરસ્પર અપેક્ષા છે. જે ભક્તમાં આ સદ્‌ગુણોનો સંગમ થયો હોય તેનો મહિમા શ્રીહરિ કહે છે. તે ભક્ત એકાંતિક છે.

"આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચાર ગુણ તેમને એકબીજાની અપેક્ષા છે. તે માટે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તનો સમાગમ કરીને જે ભક્તને એ ચારે ગુણ અતિશય દઢપણે વર્તે છે તે ભક્તને સર્વ સાધન સંપૂર્ણ થયાં અને એને જ એકાંતિક ભક્ત જાણવો." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૧૯)

"આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ભગવાનને વિષે ભક્તિ એ ત્રણેય ભેળાં હોય ત્યારે કોઈ જાતની ખોટ ન કહેવાય. અને એવો જે હોય તે તો ભગવાનનો જ્ઞાની ભક્ત કહેવાય, એકાંતિક ભક્ત કહેવાય, અનન્ય ભક્ત કહેવાય." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૬૫)

"વાસુદેવ ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત કેને કહીએ ? તો જેને વિષે સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે યુક્ત એવી વાસુદેવ ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ - એટલાં વાનાં હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૩૩)

"જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેને એક તો આત્મનિષ્ઠા હોય ને બીજો વૈરાગ્ય હોય ને ત્રીજો પોતાનો ધર્મ દઢપણે હોય ને ચોથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે અત્યંત ભક્તિ હોય." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩૮)

"જેને આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય અને દૃઢ વૈરાગ્ય હોય અને ભક્તિ ને સ્વધર્મ... એ ચાર વાનાં સંપૂર્ણ હોય તે માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય જાણવો." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૫)

આ એકાંતિક ભક્તને જ સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો છે – એમ કહેવાય છે.

મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો તે કેને કહીએ ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો અતિશય દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે પોતાના આત્માને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી અતિશય અસંગી માને; અને એ દેહ-ઇન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાઓ તે પોતાને વિષે ન માને તો પણ પંચ વર્તમાનના નિયમમાં લેશમાત્ર ફેર પડવા દે નહીં. અને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે તો પણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું દાસપણું મૂકે નહીં, સ્વામી-સેવકપણે કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરે." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૧)

આવા એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણો શ્રીહરિ વચનામૃતમાં જણાવે છે.

"ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેનું જે મન તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન કરે અને વાણી તે ભગવાનના યશને જ ગાય અને હાથ તે ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તની સેવા-પરિચર્યાને જ કરે અને કાન તે અખંડ ભગવાનના યશને જ સાંભળે." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૫)

"વાસુદેવમાહાત્મ્યને વિષે એકાંતિક ભક્તના ધર્મ કહ્યા છે જે, 'એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાનું રૂપ દેહ માને નહીં ને પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને અને સ્વધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય તેણે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરે ને એક ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થની વાસના રાખે નહીં." (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૨)

એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગથી જીવનું કલ્યાણ થાય છે, એમ શ્રીહરિ જણાવે છે.

"સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તેણે સહિત જે ભગવાનની ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ તેના પ્રસંગ થકી ભાગવત ધર્મનું પોષણ થાય છે અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે પણ એવા સાધુના પ્રસંગ થકી ઉઘાડું થાય છે." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૪)

"જે વિવેકી છે તેને હિંસાદોષરહિત થઈને કુસંગનો ત્યાગ કરી, સદ્‌ગુરુ ને બ્રહ્મવેત્તા સંતનો આશ્રય કરીને તેમને સેવવા. ને તે સદ્‌ગુરુ ને સંત તેમનાં

લક્ષણ સદ્‌ગ્રંથને વિષે લખ્યાં છે જે, ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ આદિક શુભગુણસંપન્ન હોય તેને ઓળખીને તેનો આશ્રય કરવો ને તે કહે તેવી રીતે તેના વચનમાં પોતાનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે રાખવાં ને ભગવાનનું ભજન કરવું; એ જ મોક્ષનું સાધન છે. તે જેણે ભૂતકાળે કીધું ને વર્તમાનકાળે કરે છે ને ભવિષ્યકાળે કરશે તેને અમૂલ્ય દેહનો લાભ થયો એમ જાણવું.'' (ભૂગોળ-ખગોળનું વચનામૃત)

અધ્યાત્મમાર્ગમાં પ્રતિબંધ કરતાં વિઘ્નથી બચવા શ્રીહરિ ઉપાય જણાવે છે : સત્પુરુષમાં પ્રીતિ.

એકાંતિક ભક્ત સાથે સ્વયં પરમાત્મા પ્રીતિ કરે છે અને તાદાત્મ્ય ઈચ્છે છે. તેમજ સત્પુરુષની સેવામાં રહેવા ઈચ્છે છે, એમ શ્રીહરિ કહે છે.

''આજ તો અમારું જે રહસ્ય છે તે તમને સર્વેને અમારા જાણીને કહીએ છીએ જે, જેમ નદીઓ સમુદ્રને વિષે લીન થાય છે, અને જેમ સતી ને પતંગ તે અગ્નિને વિષે બળી જાય છે, અને જેમ શૂરો રણને વિષે ટુકટુક થઈ જાય છે, તેમ એકરસ પરિપૂર્ણ એવું જે બ્રહ્મસ્વરૂપ તેને વિષે અમે અમારા આત્માને લીન કરી રાખ્યો છે. અને તે તેજોમય એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ, તેને વિષે મૂર્તિમાન એવા તે પુરુષોત્તમ ભગવાન ને તે ભગવાનના જે ભક્ત તે સંગાથે અખંડ પ્રીતિ જોડી રાખી છે અને તે વિના કોઈ પદાર્થમાં પ્રીતિ નથી, એવું અમારે અખંડ વર્તે છે... અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની ભક્તિમાંથી અમને પાડવાને અર્થે કોઈ સમર્થ નથી, એમ જણાય છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૫૦)

''મારે તો એ જ અંગ છે જે, 'જો ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું, 'એ જ મારે વિષે મોટો ગુણ છે.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૨૮)

ભક્ત સત્પુરુષમાં દૃઢ પ્રીતિ કરે તો જ તેની પરમાત્મભક્તિ નિર્વિઘ્ન રહે છે.

''જીવને જેવી દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિ છે તેવી ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિષે આત્મબુદ્ધિ હોય તો તેને કોઈ રીતનું વિઘ્ન લાગે નહીં. અને ગમે તેવાં દેશકાળાદિક ભૂંડાં આવે તેણે કરીને એ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત થકી વિમુખ થાય નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૧૧)

મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જ્યારે ભજન-સ્મરણ કરવા બેસે ત્યારે ભગવાનના ભક્તના અંતરમાં રજોગુણ, તમોગુણના વેગ આવે ત્યારે ભજન-સ્મરણનું સુખ આવતું નથી, તે એ ગુણના વેગ કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ગુણની પ્રવૃત્તિનાં કારણ તો દેહ, કુસંગ અને પૂર્વ સંસ્કાર એ ત્રણ છે; તેમાં દેહને યોગે કરીને જે ગુણ પ્રવર્ત્યા હોય તે તો આત્મા-અનાત્માના વિચારે કરીને ટળી જાય છે અને કુસંગે કરીને પ્રવર્ત્યા હોય તે સંતને સંગે કરીને ટળે છે" (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૮)

શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સત્સંગ થયા પછી દુર્લભમાં દુર્લભ તે શું સાધન માન્યું છે ?" ...ત્યારે શ્રીજીમહારાજે (ઉત્તર) કર્યો જે, "એકાંતિકપણું એમાં આવે એ અતિશય દુર્લભ છે. તે એકાંતિકપણું તે શું ? તો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ ત્રણે યુક્ત જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકપણું કહીએ." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૬)

આ એકાંતિક ભક્ત જ ભગવાનના પરિપૂર્ણ નિશ્ચયવાળા છે.

સામાન્ય ભક્તમાં આ એકાંતિકપણું કેવી રીતે આવે, તે ઉપાય બતાવતાં શ્રીહરિ વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૬૦માં કહે છે:

"આવી રીતનો જે એકાંતિક ધર્મ તે તો જે એવા નિર્વાસનિક પુરુષ હોય અને જેને ભગવાનને વિષે સ્થિતિ થઈ હોય તેને વચને કરીને જ પમાય, પણ ગ્રંથમાં લખી રાખ્યો હોય તેણે કરીને નથી પમાતો. અને કોઈક સાંભળીને તેવી ને તેવી વાત કહેવા જાય તો કહેતાં પણ આવડે નહીં. માટે જેને એકાંતિકના ધર્મમાં સ્થિતિ થઈ હોય તે થકી જ એકાંતિકનો ધર્મ પમાય છે."

આ પરમ એકાંતિક સંતવર્યો છે : ૧. અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, ૨. બ્રહ્મસ્વરૂપ ભગતજી મહારાજ - પ્રાગજી ભક્ત, ૩. બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ - સ્વામી યજ્ઞપુરુષદાસજી, ૪. બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ - સ્વામી જ્ઞાનજીવનદાસજી, ૫. બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ - સ્વામી નારાયણસ્વરૂપદાસજી, અને ૬. પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજ - સ્વામી કેશવજીવનદાસજી.

આ ગુણાતીત ગુરુઓ આપણા ભક્તિમાર્ગનો આદર્શ છે. તેમના પ્રસંગથી જ એકાંતિક ધર્મમાં સ્થિતિ થાય છે અને બ્રહ્મરૂપ થવાય છે.

૧૬
અધ્યાત્મમાર્ગના સુરક્ષા-ઉપાયો

૧. ભગવાનના માહાત્મ્યનો વિચાર

(શ્રીમદ્‌ભાગવતના) "તૃતીય સ્કંધમાં કપિલગીતાને વિષે માતા દેવહૂતિએ કપિલજી પ્રત્યે કહ્યું છે જે,

'યન્નામધેયશ્રવણાનુકીર્તનાદ્યત્પ્રહ્‌વણાદ્યત્સ્મરણાદપિ ક્વચિત્ ।
શ્વાદોઽપિ સદ્યઃ સવનાય કલ્પતે કથં પુનસ્તે ભગવન્નુ દર્શનાત્ ॥
અહો બત શ્વપચોઽતો ગરીયાન્ યજ્જિહ્‌વાગ્રે વર્તતે નામ તુભ્યમ્ ।
તેપુસ્તપસ્તે જુહુવુઃ સસ્નુરાર્યા બ્રહ્માનૂચુર્નામ ગૃણન્તિ યે તે ॥'

એ બે શ્લોક કરીને જેવું ભગવાનનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે. તથા કપિલજીએ માતા દેવહૂતિ પ્રત્યે પોતાનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે જે,

'મદ્‌ભયાદ્વાતિ વાતોઽયં સૂર્યસ્તપતિ મદ્‌ભયાત્ ।
વર્ષતીન્દ્રો દહત્યગ્નિર્મૃત્યુ શ્ચરતિ મદ્‌ભયાત્ ॥'

એવી રીતે માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તેમાં તે કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવે નહીં અને માહાત્મ્ય જાણ્યા વિના પ્રાકૃત બુદ્ધિએ કરીને જો ભક્તિ કરે તો તેમાં વિઘ્ન આવે છે. (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૫)

"અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ અને વાસુદેવ એ જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવીસ મૂર્તિઓ તથા વરાહાદિક જે અવતાર એ સર્વેના કારણ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનો મહિમા અતિશયપણે કરીને સમજે તો તેને ભગવાનની શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તે અચળ

રહે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૮)

''પ્રથમ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે ત્યારે એને કેવું અલૌકિકપણું રહે છે ! તેવું ને તેવું અલૌકિકપણું તો તો રહે, જો મને સહિત દૃષ્ટિ પરમેશ્વરમાં રાખે. એવી રીતે મનને ગુણે કરીને વર્તે ત્યારે તે ભક્તને ઉપર નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનને નવીન ને નવીન હેત રહે છે અને તે ભક્તને પણ ભગવાનને વિષે નિત્ય પ્રત્યે નવીન ને નવીન હેત રહે છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૨)

''માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ જો ઝાઝી જણાતી હોય તો પણ અંતે નાશ થઈ જાય છે. જેમ દસ-બાર વર્ષની કન્યા હોય ને તેને ક્ષયરોગ થાય, પછી તે કન્યા યુવાન થયા મોર જ મરી જાય પણ યુવાન થાય નહીં; તેમ જેને માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ હોય તે પણ પરિપક્વ થતી થતી નાશ થઈ જાય છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૫)

''જેને ભગવાનની મૂર્તિને વિષે નાસ્તિકપણું આવે અને સંતને વિષે નાસ્તિકપણું આવે તેને એટલે જ નહીં રહે, એને તો જેનું ભજન-સ્મરણ કરે છે એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેને વિષે પણ નાસ્તિકપણું આવશે; અને એ ભગવાનનાં જે ગોલોક, બ્રહ્મપુર આદિક ધામ છે તેને વિષે પણ નાસ્તિકપણું આવશે; અને જગતની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેને પણ કાળે કરીને ને માયાએ કરીને ને કર્મે કરીને માનશે પણ પરમેશ્વર વતે કરીને નહીં માને; એવો પાકો નાસ્તિક થશે.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૬૮)

ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનના માહાત્મ્યનો વિચાર કરવો, એમ શ્રીહરિ જણાવે છે. પંચરાત્રશાસ્ત્ર છે તે ભગવાનને એમ કહે છે જે, 'એક જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે તે જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન એ ચતુર્વ્યૂહરૂપે થાય છે ને પૃથ્વીને વિષે અવતારનું ધારણ કરે છે અને તેને વિષે જે નવ પ્રકારની ભક્તિને કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે.' એવી રીતે એ (સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત અને પંચરાત્ર) ચાર શાસ્ત્ર ભગવાનને કહે છે, તેને યથાર્થ સમજે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય...જો એકલે પંચરાત્રશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એવો દોષ આવે જે,'જે ભગવાનના અવતારને વિષે ભક્તિ કહી છે તેને વિષે મનુષ્યભાવ આવે તથા એકદેશસ્થપણું સમજાઈ જાય, પણ સર્વાંતર્યામીપણું ને પરિપૂર્ણપણું ન સમજાય.' માટે એ સર્વે શાસ્ત્રે કરીને જો ભગવાનને ન સમજે તો આવા દોષ આવે છે, અને જો એ સર્વે

શાસ્ત્રે કરીને સમજે તો જે એક એક શાસ્ત્રની સમજણે કરીને દોષ આવે છે તો બીજા શાસ્ત્રની સમજણે કરીને ટળી જાય છે. (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૨)

મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા જે શુભ ગુણ તેને યોગે કરીને માન આવે તે માનને કયા ઉપાયે કરીને ટાળવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણીને પોતે દેહે કરીને તેમને નમસ્કાર કરે તથા તેમની સેવા-ચાકરી કરે, અને જો હૈયામાં માનનો સંકલ્પ થાય તો તેને ઓળખે ને વિચારનું બળ રાખે તો માન ટળી જાય." (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૬)

૨. ભગવાનની પ્રસન્નતાનો વિચાર

"આત્મનિષ્ઠા પણ યથાર્થ હોય તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય પણ સારી પેઠે સમજે અને નિષ્કામપણું, નિર્લોભપણું, નિ:સ્વાદપણું, નિ:સ્નેહપણું, નિર્માનપણું એ આદિક જે ધર્મ તેને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે સમજીને દૃઢપણે પાળે અને એમ સમજે જે, 'હું એ ધર્મને પાળીશ તો મારી ઉપર ભગવાન બહુ રાજી થશે ને જો મને કોઈ રીતે ધર્મમાંથી કાંઈક ભંગ પડશે તો ભગવાનનો મારી ઉપર બહુ કુરાજીપો થશે.' એવી રીતે જેના અંતરમાં દૃઢ ગ્રંથિ હોય તે ભક્ત જે તે ધર્મમાંથી કોઈ દિવસ પડે જ નહીં. અને એવો જે હોય તેને કોઈ માયિક પદાર્થ બંધન કરી શકે નહીં. અને આવી રીતની સમજણવાળો ન હોય ને બીજો ગમે તેવો જ્ઞાનવાળો હોય કે ભક્તિવાન હોય તેને પણ ધર્મમાંથી કાંઈક ભંગ થઈ જાય ખરો તથા માયિક પદાર્થ બંધન કરે ખરું, એ સિદ્ધાંતવાર્તા છે." (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૨૬)

૩. ઈન્દ્રિયોનો સંયમ અને પવિત્રદૃષ્ટિ

"જેમ પોતાની માતા હોય અથવા બેન હોય તથા દીકરી હોય તે ઘણી રૂપવાન હોય તો પણ તેને દેખીને મનને વિષે વિકાર થતો નથી. તેમ જ તેને સાથે બોલે છે, સ્પર્શ કરે છે તો પણ મનને વિષે લેશમાત્ર વિકાર થતો નથી; એવી રીતે ભગવાનનાં ભક્ત જે બાઈઓ હોય તેને વિષે મા, બેન ને દીકરી તેની બુદ્ધિ રહે તો કોઈ રીતે વિકાર થાય નહીં અને રસિકમાર્ગે કરીને

ભગવાનને ભજીને અભયપદને પામે... માટે જેને રસિકમાર્ગે કરીને ભગવાનને ભજવા હોય તેને તો જેવી રીતે અમે વાત કરી તેવી રીતે નિર્દોષબુદ્ધિ રાખવી.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૩)

૪. મન સાથે વૈર

''કલ્યાણના માર્ગથી અવળી રીતે અધર્મની વાર્તાને પોતાનું મન કહે અથવા બીજો કોઈ માણસ કહે, તો તેને સંગાથે જે શુદ્ધ મુમુક્ષુ હોય તેને અતિશય વૈર થઈ જાય છે. પછી પોતાનું મન અથવા બીજો માણસ તે ફરીને તેને તે વાર્તા કહેવા આવે નહીં... જ્યારે કાંઈ મનને અયોગ્ય ઘાટ થઈ જાય ત્યારે જો જીવને મન ઉપર અતિશય રીસ ચઢતી હોય તો ફરીને મનમાં એવો ઘાટ થાય જ નહીં... એવી રીતે સમજીને ભગવાનની ભક્તિ કરે તો તેને કોઈ વિમુખ જીવનો તથા પોતાના મનનો જે કુસંગ તે લેશમાત્ર અડી શકે નહીં અને નિર્વિઘ્ન થકો ભગવાનનું ભજન કરે.'' (વચનામૃત ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ ૬)

૫. ઇન્દ્રિયોને લોભ બતાવવો, ઇન્દ્રિયોને ઉપદેશ આપવો

''ભગવાનમાં જેવું રૂપ છે તેવું બીજે નથી અને જેવો ભગવાનનો સ્પર્શ છે તેવો બીજે નથી અને જેવો ભગવાનમાં સુગંધ છે તેવો બીજે નથી અને ભગવાનના શ્રવણમાં જેવું સુખ છે તેવું બીજે નથી અને જેવો ભગવાનમાં રસ છે તેવો બીજે નથી.' એમ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને લોભ દેખાડીને બીજા વિષયથી પાછાં વાળવાં.'' (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૩)

''નેત્રની ને શ્રોત્રની વૃત્તિ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન કરતા હોઈએ ને મૂર્તિને મેલીને અન્યમાં તણાય તો તેને એમ ઉપદેશ દેવો જે, 'હે મૂર્ખ ! તું ભગવાનની મૂર્તિ વિના અન્ય રૂપને જુએ છે કે પરમેશ્વરની વાર્તા વિના અન્ય વાર્તાને સાંભળે છે તેમાં તને શું પ્રાપ્ત થશે ? અને હજી તને સિદ્ધદશા તો આવી નથી જે, જેવું ચિંતવ્યું તેવું તને તત્કાળ મળે; શા સારુ જે, હજી તો તું સાધક છું. માટે જે વિષયને તું ચિંતવીશ તે વિષય મળશે નહીં અને ઠાલાં વલખાં કરીને પરમેશ્વરને શા વાસ્તે મેલી દે છે ? અને કાંઈક જો તને અલ્પ વિષય મળશે તો તેના પાપમાં યમપુરીનો માર ખાતાં ખાતાં અંત નહીં આવે.' એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને ઉપદેશ દેવો...એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને

ઉપદેશ દઈને એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ રાખવાં. અને એવી રીતે જે વર્તે તેને ભગવાનની મૂર્તિમાં દિવસે દિવસે અધિક સ્નેહ થાય છે અને તે ભક્ત ઉપર પરમેશ્વર ને મોટા સાધુને સ્નેહ હોય તેથી પણ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે.'' (વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ ૨)

૬. ભગવાનનું અખંડ ચિંતવન અને પ્રાર્થના

શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન કર્યું જે, ''શાસ્ત્રમાં કહ્યા એવા ધર્મ પાળતો હોય ને ભગવાનની ભક્તિ પણ કરતો હોય ને તેને એવો આપત્કાળ આવે જે, ભક્તિ રાખવા જાય તો ધર્મ જાય ને ધર્મ રાખવા જાય તો ભક્તિ જાય, ત્યારે કેને રાખવો ને કેનો ત્યાગ કરવો ?''... ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, ''જેને પ્રકટ ભગવાન મળ્યા હોય તેને તો જેમ ભગવાન રાજી હોય તેમ જ કરવું એ ઠીક છે, પણ જ્યારે ભગવાનનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે કેમ કરવું ?'' ...પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જ્યારે ભગવાન પરોક્ષ હોય ને આપત્કાળ પડે ને કોઈ ન રહે ત્યારે તો ભગવાનનું એક અખંડ ચિંતવન કરવું, તો એ ભગવાનના માર્ગ થકી પડે નહીં.'' (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૪)

''જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનની પૂજા કરીને ને સ્તુતિ કરીને ભગવાન પાસે એમ માગવું જે, 'હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે કૃપાસિંધો ! હે શરણાગતપ્રતિપાળક ! કુસંગી થકી મારી રક્ષા કરજ્યો.' તે કુસંગી ચાર પ્રકારના છે - એક કુંડાપંથી, બીજા શક્તિપંથી, ત્રીજા શુષ્ક વેદાંતી અને ચોથા નાસ્તિક....

માટે ભગવાનની પાસે માગવું જે, 'એ ચાર પ્રકારના માણસનો કોઈ દિવસ સંગ થશો નહીં.' અને વળી એમ પ્રાર્થના કરવી જે, 'હે મહારાજ ! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર, ઈર્ષ્યા અને દેહાભિમાન એ આદિક જે અંતઃશત્રુ તે થકી રક્ષા કરજ્યો અને નિત્ય તમારા ભક્તનો સમાગમ દેજ્યો.' એવી રીતે નિત્યે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી અને એ કુસંગી થકી ને અંતઃશત્રુ થકી નિરંતર ડરતા રહેવું.'' (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૪૮)

ઉપસંહાર

એક રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પોતાના નોકરને બહુમૂલ્ય રજવાડી પોષાક

અને મુગટ, કુંડળ, હાર વગેરે ઘરેણાં ભેટમાં આપ્યાં. નોકરની ખુશીનો પાર ન રહ્યો. તે આ કીમતી વસ્ત્રો, ભૂષણો લઈને ઘરે આવ્યો. તેની પત્નીને બતાવ્યાં.

આ ભેટ જોઈને પત્નીએ કહ્યું: 'તમે આ પોષાક, ઘરેણાં ભલે લાવ્યા પણ તમે એને પહેરી શકશો નહીં અને જો પહેરશો તો પણ કોઈ તમને રાજા કહેશે નહીં.'

સેવકને પણ મનમાં થયું : 'આવો કીમતી પહેરવેશ અને ઘરેણાં ધારણ કરીને મારાથી બહાર કઈ રીતે જવાય? અને આ તો રાજા-મહારાજાને શોભે. આ વસ્ત્રાલંકાર હું ધારણ કરીશ તો રાજાને નહીં ગમે. જો આ વેશને વેચી નાખું તો પણ રાજાને નહીં ગમે.'

એમ વિચારી તે સેવક રાજમહેલમાં ગયો. રાજાને કહે: 'આ વસ્ત્રો, અલંકાર તમે મને આપ્યાં, પણ એ ન મારાથી પહેરાય કે ન વેચાય. આ પહેરવેશનું હું શું કરું? માટે લો આ પાછાં.'

રાજાને થયું: આ સેવક કેવા દાસભાવે મારી સેવા કરે છે અને મારી મર્યાદા રાખે છે ! તેણે કહ્યું : 'તું આ વસ્ત્રાભૂષણ પહેર, એમાં મને કોઈ વાંધો નથી. મને જરાય ખોટું નહીં લાગે. વળી, લે આ દસ હજાર સોનામહોર તને ભેટ. હું તારા પર પ્રસન્ન છું.'

સેવકે જમણવાર યોજી નાત તેડી. જમવાની પંગત થઈ. સૌ જમતા હતા ત્યારે આ સેવક રાજાનો પોષાક અને ઘરેણાં પહેરી લટકા કરતો, ચપટી વગાડતો પંગતમાં ફરે અને બોલે : 'જમો ભાઈ! જમો. સૌ પ્રેમથી જમો.'

આમ કરવાનું કારણ કોઈએ પૂછ્યું. ત્યારે તે કહે: 'વસ્ત્રો, ઘરેણાં અને ભોજન સમારંભના રૂપિયા-ખર્ચ બધું રાજાનું છે. આમાં મારું કાંઈ નથી. મારું તો આ એક લટકું જ છે - ચપટી વગાડું છે, એટલું જ મારું છે, તેથી ચપટી વગાડીને આનંદ કરું છું ને આનંદ કરાવું છું.'

સૌ રાજી થયા.

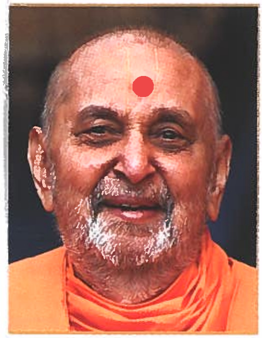
રાજાને આ સમારંભના સમાચાર મળ્યા, તેથી રાજા પ્રસન્ન થયો. તેણે સેવકને બોલાવી તેનું બહુમાન કર્યું અને દીવાનપદે બેસાડી દીધો.

આ લોકકથા નથી કે બોધકથા નથી, પરંતુ રૂપક છે. રાજા એટલે પરમાત્મા. સેવક એટલે આપણે સૌ મનુષ્ય. આ માનવશરીર - પ્રભુના જેવો આકાર તે પણ પ્રભુદત્ત જ છે. મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો પણ પ્રભુ તરફથી ભેટમાં

મળ્યાં છે. આમાં આપણું કાંઈ જ નથી. આપણે તો ચપટી જ વગાડવાની છે, ભગવાનની ભક્તિ જ કરવાની છે.

બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

(૧૯૨૧-૨૦૧૬)

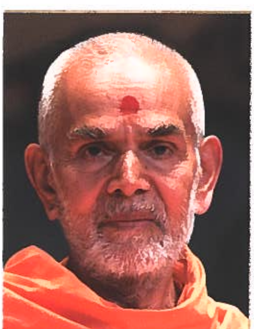

બ્રહ્મસ્વરૂપ
પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલે 'બીજાના ભલામાં આપણું જ ભલું છે...!' જીવનસૂત્ર સાથે લાખો લોકોને હૂંફ આપનાર એક વિરલ સંતવિભૂતિ. ભગવાન સ્વામિનારાયણની ગુણાતીત ગુરુપરંપરાના પાંચમા ગુરુદેવ આ વિશ્વવંદનીય સંતે નિર્વ્યાજ વાત્સલ્યવર્ષામાં બાળકો, યુવાનો, વૃદ્ધો, ભણેલા કે અભણ, દેશ કે વિદેશના સૌ કોઈને ધન્ય કર્યા હતા. બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાની અનેકવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિના સૂત્રધાર સ્વામીશ્રીએ, કઠિન પુરુષાર્થથી એક વિરાટ ચારિત્ર્યવાન સમાજ ખડો કર્યો છે. ૧૭,૦૦૦થી વધુ ગામોમાં વિચરણ; ૨,૫૦,૦૦૦થીય વધુ ઘરોની મુલાકાત; ૭,૦૦,૦૦૦થીય વધુ પત્રોનું લેખન; કરોડોની વ્યક્તિગત મુલાકાત વગેરે દ્વારા આ મહાન સંતે અસંખ્યનો જીવન-ઉત્કર્ષ કર્યો છે. અક્ષરધામ જેવા જગવિખ્યાત સંસ્કૃતિધામ ઉપરાંત, જગતભરમાં ૧,૧૦૦થીય વધુ મંદિરોનું સર્જન કરીને તેમણે સંસ્કૃતિનાં ચિરંતન સ્મારકો સ્થાપ્યાં છે. ભારત અને વિશ્વના અનેક દેશોમાં અનેક કુદરતી આપત્તિઓમાં તારાજ થયેલા લોકો માટે આ કરુણામૂર્તિ સંતની કરુણા વહી છે. એટલે જ, આંતરરાષ્ટ્રીય ધુરંધરોથી લઈને આદિવાસી સુધીના અસંખ્ય લોકોએ તેમને હૃદયપૂર્વક ચાહ્યા છે. સાધુતાના શિખર સમાન આ મહાન સંતની વિરાટ સિદ્ધિઓનું રહસ્ય એટલે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર. અસંખ્યોએ તેમના સાંનિધ્યમાં પરબ્રહ્મની દિવ્ય અનુભૂતિ કરી છે, ઉચ્ચ અધ્યાત્મ-શિખર પ્રાપ્ત કર્યું છે.

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજ

(જન્મ : તા. ૧૩-૯-'૩૩, જબલપુર, મધ્ય પ્રદેશ)

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ
મહંત સ્વામી મહારાજ

પ્રેરણામૂર્તિ પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના આધ્યાત્મિક અનુગામી તરીકે બિરાજમાન પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજ એક વિરલ સંતવિભૂતિ છે. બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પુરોગામી ગુરુદેવ બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજે સન ૧૯૬૧માં તીર્થધામ ગઢડા ખાતે એક સાથે ૫૧ સુશિક્ષિત નવયુવાનોને દીક્ષા આપ્યા બાદ નવદીક્ષિતોના મહંત તરીકે તેમને નિયુક્ત કર્યા ત્યારથી તેઓ 'મહંત સ્વામી'ના નામે વિશેષ આદરણીય બન્યા. તપ, વ્રત, સંયમ, ભક્તિ, સાધુતા, વિનમ્રતા, સરળતા ને બુદ્ધિમત્તા વગેરે અનેક સદ્‌ગુણો અને સેવામય જીવનથી તેઓ બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ અને બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની સતત પ્રસન્નતા પામતા રહ્યા. પ્રમુખસ્વામી મહારાજની આજ્ઞા અનુસાર બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાની અનેક સેવા-પ્રવૃત્તિઓમાં નેતૃત્વ પૂરું પાડીને તેમણે સેવકભાવે અનન્ય સેવાઓ આપી છે. સંસ્થાના વિરાટ આંતરરાષ્ટ્રીય મહોત્સવો, અક્ષરધામ જેવાં મહાન સર્જનો, બાળ-યુવા પ્રવૃત્તિઓ વગેરેમાં તેમનું યોગદાન અનન્ય રહ્યું છે. તેમનાં ગહન ચિંતનશીલ વ્યાખ્યાનોએ લાખો લોકોને આધ્યાત્મિક પ્રેરણાઓ આપી છે; તેમની ભગવન્મય પ્રતિભા અને સાધુતાએ સંતો, હરિભક્તો અને અસંખ્ય ભાવિકોનાં જીવન પર ઊંડો પ્રભાવ પાથર્યો છે. પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજની આજ્ઞાથી બી.એ.પી.એસ. સંસ્થાના છઠ્ઠા ગુરુદેવ તરીકે બિરાજીને તેઓ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે વિસ્તારેલાં વિરાટ આધ્યાત્મિક અને સામાજિક કાર્યોના સૂત્રધાર તેમજ લાખો આબાલવૃદ્ધ ભક્તોના ગુરુદેવ બન્યા છે. પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પગલે પગલે તેઓ, બી.એ.પી.એસ.ના અસંખ્ય ભક્તો-ભાવિકોને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે ચીંધેલા આધ્યાત્મિક માર્ગે વેગ આપી રહ્યા છે.

1819–2019

વચનામૃત

દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે આ વસુંધરા પર અવતરીને
એક વિરાટ અને કલ્યાણમય આધ્યાત્મિક આંદોલન આદર્યું હતું.
એ આંદોલનના એક ભાગરૂપે હતાં – એમનાં જ્ઞાનસત્રો.
એમની એ પરાવાણીને પ્રમાણિત રીતે સંગ્રહીને તેમના સમકાલીન વિદ્વાન
અને સમર્થ સંતશિષ્યોએ તેનો સંપાદિત ગ્રંથ તૈયાર કર્યો.
નામ આપ્યું – વચનામૃત, જેને સ્વયં ભગવાને પ્રમાણિત પણ કર્યો.
આ વચનામૃત ગ્રંથ આધ્યાત્મિક ઇતિહાસમાં એક અજોડ શાસ્ત્ર છે.
જેમાં વેદ-વેદાંત-પુરાણ-ઇતિહાસ-સ્મૃતિ ગ્રંથો વગેરે તમામ શાસ્ત્રોનો
અનુભવ અને સાક્ષાત્કારયુક્ત અર્ક ટપકે છે. આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રગતિ કરવા
ઇચ્છતા કોઈપણ મુમુક્ષુ માટે વચનામૃત એક અનિવાર્ય ગ્રંથ છે.
તેમાં સૌ કોઈને સમજાય તેવું સરળ, અદ્‌ભુત, અનુભવપૂર્ણ માર્ગદર્શન છે.
આધ્યાત્મિક માર્ગે મુમુક્ષુને ઉદ્‌ભવતા પ્રશ્ન માત્રનું સર્વોત્તમ સમાધાન છે.
પ્રેરણામૂર્તિ મહંત સ્વામી મહારાજના આશીર્વાદ સાથે
વચનામૃત દ્વિશતાબ્દી પર્વે વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી વચનામૃતનું આચમન કરાવતી
આ પુસ્તિકા-શ્રેણીને માણીએ અને વચનામૃતને હૈયે ઊતારીએ...

Vachanamrutma Bhakti Nirupan USD 0.50
1 5 5 3 7
B G 3 5 5
ISBN: 978-81-7526-925-5